

शिक्षक

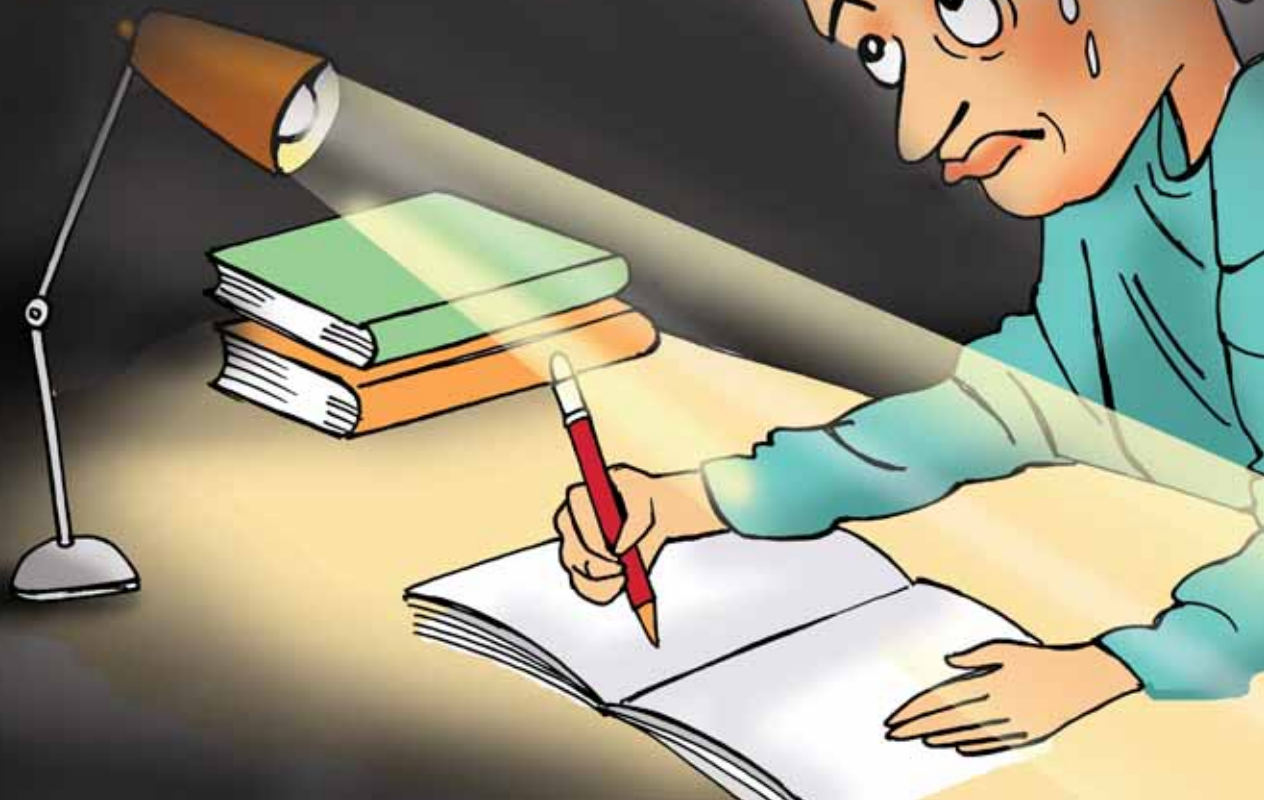
www.teacher.org.np

मूल्य रु. १०/-

पुस २०६८

जनगणनाको नतिजा
पिताम्बर शर्माको विश्लेषण
खोज: विद्यार्थी बढाएर
बजेट खाने खेल
कक्षाकोठा: ज्ञान निर्माणका उपाय

घटाऊँ जाँचको टेन्सन

Dabur
Chyawanprash

“घरमै दुई चम्चाको तयारी
राख्ख टाढा बिमारी”

सितैमा आकर्षक चम्चा
1 kg प्याकको साथमा

जाडो महिनाको आगमनसँगै आएको छ - रुघा खोकीको समस्या पनि । जति-जति चिसो बढ्दै जान्छ, त्यती नै हाम्रो रोग प्रतिरोधात्मक शक्ति पनि घट्दै जान्छ र प्रदुषण अनि किटाणुले हामीलाई बिरामी बनाउने पूरा तयारी गर्छ । त्यसकारण **86 आयुर्वेदिक तत्व युक्त डाबर च्यवनप्राश** दैनिक २ चम्चा सेवन गरी **3 गुणा** रोग प्रतिरोधात्मक शक्ति बृद्धि गर्नुहोस् र यी सबै समस्याहरूबाट सजिलै बच्नुहोस् ।

दैनिक तयारीको लागि अब हरेक 1 kg डाबर च्यवनप्राशको खरीदमा एउटा **आकर्षक चम्चा सितैमा** डाबर च्यवनप्राश - घरमै दुई चम्चाको तयारी, राख्ख टाढा बिमारी ।

ज्ञान-विज्ञान शैक्षिक सहकारी
संस्था लिमिटेडका लागि
अध्यक्ष दीपक थापा द्वारा
प्रकाशित

सम्पादक

राजेन्द्र दाहाल

सल्लाहकार सम्पादक

केदार शर्मा

सहायक सम्पादक

सुदर्शन धिमिरे

वरिष्ठ संवाददाता

बाबुराम विश्वकर्मा

संवाददाता

प्रमोद आयाम

ले-आउट

कामसिंह चेपाङ

विपेन्द्र धिमिरे

खड्गबहादुर मगर

प्रमुख कार्यकारी अधिकृत

पीताम्बर कट्टेल

विज्ञापन

रामचन्द्र धिमिरे

बिक्री वितरण/ग्राहक सेवा

हरि ढकाल, तारानिधि रेग्मी

कार्यालय

ज्ञान-विज्ञान शैक्षिक सहकारी

संस्था लिमिटेड

(शिक्षक मासिक)

पूर्णचण्डी मार्ग

जावलाखेल, ललितपुर

पो.ब.नं. ३९१, ललितपुर

फोन: सम्पादकीय - ५५४३२५२

व्यापार/विज्ञापन - ५५४८१४२

ग्राहक गुनासो (उपत्यका

मात्र) - ४७८५६८२,

इमेल: mail@teacher.org.np,

वेब: www.teacher.org.np,

मुद्रण: जगदम्बा प्रेस,

हात्तीवन, ललितपुर

जिप्रका लपु द.नं ५३/०६५/०६६

जाँचको टन्टाबाट मुक्ति !

जाँचको सिकञ्जा खुस्काऔं । विद्यार्थीलाई डरयुक्त जाँचबाट रहरयुक्त जाँचमा रूपान्तरण गर्ने बुद्धि बनाऔं । चोर्ने विद्यार्थी, चोराउने अभिभावक, शिक्षक र ट्युशन केन्द्रका मालिक सबै एकसाथ रूपान्तरित हुने बाटो खोजौं । शैक्षिक रूपान्तरणको सहज बाटो ।

उत्तम विकल्प: एमजीएमएल पद्धति

- ठाकुर पौडेल, ३६

शैक्षिक रूपान्तरणका लागि डरहीन जाँच

- डा. विद्यानाथ कोइराला, ३८

आवरण

पृष्ठ ३२-४०

शिक्षण सन्दर्भ सामग्री

जनगणना २०६८ को परिणामको विश्लेषण

पीताम्बर शर्मा
पृष्ठ २२-३१

स्तम्भ

विषय-सन्दर्भ २, हेराइ र बुझाइ ३, प्रतिक्रिया र सुझाव ४, मनका कुरा ६, शिक्षाको दुनियाँ ४२, जिज्ञासा र जवाफ ५८, फुर्सद ६९, आलोपालो ६४

समाचार

८-१०

पाठ्यपुस्तकको मूल्य मापदण्ड

- ५८ वर्षे प्रस्ताव: अर्थद्वारा अस्वीकार
- गेसपेपरमा प्रतिबन्ध ! ■ 'खुला विज्ञापन: पुसको दोस्रो साता'

अन्य सामग्री

बाल क्लब: नेतृत्व विकासको सहज बाटो, १२

जनसंख्याभन्दा विद्यार्थी धेरै:

फर्जी संख्या बजेट खाने खेल, १८

प्राथमिक तहमा कक्षा

चढाउन जाँच नहुने स्कूल, ३२

बहस: पहिला राजनीति सोझ्याऊँ

- राघवेश ज्ञवाली, ४४

मीनपवासलाई स्वागत !

- डा. तीर्थबहादुर श्रेष्ठ, ४६

दरबार स्कूलको अनुभव

- कमल दीक्षित, ४९

ज्ञान निर्माणका केही उपाय

- मेदिन लामिछाने, ५४

ग्राहक तथा विक्रेताहरूले समयमै पत्रिका प्राप्त नभएमा फोन नं. ७२२१५८००४८ मा तत्काल जानकारी गराउनुहोला । यो नम्बरमा जानकारी गराउँदा पनि पत्रिका प्राप्त नभएमा फोन नं. ८८५१९३६३४५ मा प्रमुख कार्यकारी अधिकृतलाई खबर गरिदिनुहोला । साथै, मेसेज पठाएर पनि आफ्नो गुनासो टिप्पण गर्न सक्नुहुनेछ । जसका लागि मोबाइलको मेसेज बक्समा गई COMP टाइप गरी एउटा खाली ठाउँ छाडी आफ्नो नाम, ठेगाना र सम्पर्क नम्बर लेखी ५००६ मा SMS पठाउनुहोस् । (comp<space>5006)

भ्रष्ट शिक्षकका अवैध सन्तान

राम्रो पत्रकारितामा विशेषणहरूको प्रयोग कम हुन्छ। कुनै घटना वा विषयका सम्बन्धमा पाठकले आफैँ धारणा बनाउन पाउनुपर्छ; लेखकले उसको धारणालाई प्रभावित गर्नुहुँदैन भन्ने जान्दाजान्दै मैले यसपटक विषय सन्दर्भको शीर्षकमै दुईवटा विशेषण राखें, 'भ्रष्ट' र 'अवैध'। आफ्नो पेशाको अधिल्लिर सीधै यस्ता कठोर विशेषण लागेको देख्दा कतिपय शिक्षक साथीहरूलाई चस्स बिचेको पनि हुनसक्छ। खासमा त बिज्जै पर्नेहरूलाई अलिकति बिफोस् भनेर नै यी काँडा तिखारिएका हुन्। काँडाले घोचेको उपचार पनि काँडेवाट हुन्छ।

त्यत्तिकै आरोप लगाउन पाइन्न, तर खुट्टैखुट्ट प्रमाण भएपछि बोल्न के को डर? सबै शिक्षकहरू दोषी छैनन्, तर गएको वर्षमा नै हाम्रा विद्यालयहरूमा दश लाखभन्दा बढी अवैध सन्तान जन्मिएका छन्। यो बतासे प्रसूतिमा मूलतः प्रधानाध्यापकहरू र विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्षको मिलेमतो भेटिन्छ। तर प्रसूतिगृह बनेका विद्यालयका अन्य शिक्षकहरू पनि यसको दोषबाट मुक्त हुँदैनन्। भाग लगाउने हो भने सरकारी विद्यालयमा पढाउने करीब एक लाख पचास हजार शिक्षकका भागमा जनही सात जनाभन्दा बढी अवैध नेपाली बालबालिका पर्छन्।

सन्तान जन्माउनु सजिलो कुरा होइन। तर यी बतासे सन्तानका जन्मदाताहरूले भने कुनै प्राकृतिक र सामाजिक जिम्मेवारी वहन गर्नुपर्दैन। तिनका सन्तान एकैपटक पाँच वर्ष वा त्यसभन्दा पनि बढीका भएर जन्मन्छ र जन्मनासाथ आफ्ना जन्मदाताका खल्तीमा वार्षिक रु.१६०० भन्दा बढी पैसा हालिदिन सक्छ।

सुन्दा अनौठो लाग्ने यो अवैध जायजन्मको सबभन्दा नरमाइलो पक्ष के भने यस काममा लागेका व्यक्तिहरू शिक्षण जस्तो पवित्र र महत्त्वपूर्ण पेशामा छन् र तिनलाई काखी च्याप्ने काम मुलुककै टेक्का लिएका राजनीतिक दल र तिनका नेताले गर्ने गरेका छन्। आफूलाई राष्ट्रसेवक भन्ने सरकारी कर्मचारीहरूलाई यो खेलका वारेमा थाहा नभएको होइन, तर साधारण नागरिकको एउटा सामान्य कागजमा सही गर्नुपर्दा बाह्र-सत्ताइस बखेडा किन्ने कर्मचारीहरू यो काममा भने सहयोगीको भूमिका खलिरहेका छन्। यसो नभएको भए वर्षौंदेखि यो सुक्खा प्रसूतिको फेल चलिराख्ने थिएन।

कुरा बुझिसक्नुभयो होला, यो विद्यालयहरूले बढाएको विद्यार्थी संख्याको प्रसङ्ग हो। शिक्षक को यस अड्डामा समेटिएको एउटा खोजपूर्ण समाचारले देशमा चलिरहेको यो धन्दाको पर्दाफास

यी बतासे सन्तानका जन्मदाताहरूले भने कुनै प्राकृतिक र सामाजिक जिम्मेवारी वहन गर्नुपर्दैन। तिनका सन्तान एकैपटक पाँच वर्ष वा त्यसभन्दा पनि बढीका भएर जन्मन्छ र जन्मनासाथ आफ्ना जन्मदाताका खल्तीमा वार्षिक रु.१६०० भन्दा बढी पैसा हालिदिन सक्छ।

गर्छ। हामीलाई प्रतिविद्यार्थी लागत अनुदान (पीसीएफ) को रकम हात पार्नका लागि विद्यालयमा भर्ना भएका बालबालिकाको संख्यामा अस्वाभाविक वृद्धि गर्ने गरिएको कुरा थाहा थियो र हामी यसलाई पुष्टि गर्ने कुनै गतिलो प्रमाणको खोजीमा थियौं। हालै प्रकाशित राष्ट्रिय जनगणना, २०६८ को रिपोर्टले त्यो प्रमाण दियो। शिक्षा विभागको *फ्ल्यास रिपोर्ट* का तुलनामा जनगणनाले स्कूले बालबालिकाको वास्तविक संख्या करीब १३ लाख कम रहेको देखायो। खोजका क्रममा कम्तीमा १० लाख ६६ हजार बालबालिकाको संख्या बढाइएको पाइएको छ।

यसबाट करीब पौने दुई अर्ब रूपैयाँको भ्रष्टाचार भएको छ। नेपालजस्तो देशको शिक्षाको बजेटबाट त्यत्रो रकम चोरिनु भनेको एउटा पुस्तालाई नै पछि पार्ने काम हो। *फ्ल्यास रिपोर्ट* ले मुलुकको शिक्षा नीतिमा नै प्रभाव पार्ने हुँदा यो शिक्षा नीतिलाई पनि गुमराह गर्ने अपराध हो। यो शिक्षकको पेशागत मर्यादालाई गिराउने काम हो।

दुर्भाग्यको कुरा विद्यार्थी संख्यासम्बन्धी किर्ते कागज तयार गरेर पैसा खाएको कुरा जगजाहेर भइसक्दा पनि त्यसमा प्रत्यक्ष रूपले संलग्न शिक्षक, विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष र त्यो जालसाजीलाई स्वीकृति दिने स्रोत व्यक्तिहरू कारवाहीमा परेका छैनन्। हालसम्मको अधिकतम सजाय भनेको गएको पैसा फिर्ता लिइएको छ, त्यति हो। यो "खायो भन्ने भन्दा पल्क्यो भन्ने डर" भने जस्तो अवस्था हो। यत्रो अपराध गर्नेहरू पनि चोखै बचे भने "यसबाट अपराध पत्ता लागे पैसा फिर्ता हुने त हो नि" भन्ने भावना फैलिन्छ। दण्डहीनताको यो क्रम सामान्य आर्थिक भ्रष्टाचारभन्दा धेरै नराम्रो हो।

राजनीति, प्रशासन, सुरक्षा व्यवस्था आदिको जिम्मा लिएका केही व्यक्तिहरू भ्रष्टाचारका कारण अहिले कारागारमा छन्। उनीहरूले विगो पनि तिरेका छन्। उनीहरू जेल पर्नुलाई आम नागरिकले भ्रष्टाचार विरोधी कदमका रूपमा बुझेका छन् र त्यसबाट मानिसमा मुलुकको कानून व्यवस्थाप्रति आस्था बढेको छ। शिक्षकहरूबाट भएको यो अपराध रकमका हिसावले चर्चामा आएका सबै मुद्दाभन्दा ठूलो छ।

हुन त नभएका विद्यार्थीको लागत खडा गरेर पैसा खाने काममा संलग्न व्यक्तिहरू सबै जेल पर्ने हो भने मुलुकमा भएका जेलहरू अपर्याप्त होलान्। यसमा संलग्न सबै व्यक्तिहरूलाई सजाय हुने हो भने कतिपय राजनीतिक दलहरूको सङ्गठन विग्रिने पनि डर होला। तर विगोबाट असुलेको पैसाले नयाँ जेल बनाएर भए पनि भ्रष्टहरूलाई थुन्ने पर्छ। राजनीतिक दलहरूले आफ्नो छवि राम्रो बनाउनका लागि मात्र भए पनि आफूसित सम्बद्ध अपराधीहरूको संरक्षण गर्ने बानी छाड्नुपर्छ। अपराधको मूकदर्शक हुनु भनेको अपराधलाई बढावा दिनु हो। केही शिक्षकहरूका कारण सबै शिक्षकहरूको वेइज्जत भइरहेको तर्फ स्वयं शिक्षकहरूले पनि विशेष ध्यान दिनुपर्छ र आफ्नो पेशाको प्रतिष्ठा बढाउनका लागि आफैँ प्रयत्न गर्नुपर्छ।

जसरी भए पनि विद्यालयलाई प्रसूतिगृह बनाउने भ्रष्ट र तिनका मतियारहरूलाई कारवाही हुने पर्छ।

को धनी! को गरीब!

एकजना सम्पन्न पिताले छोरोलाई गरीबहरू कति कष्टकर जीवन बाँच्छन् भन्ने देखाउन-बुझाउन विकट गाउँको भ्रमणमा लगे। गरीब गाउँलेको चुपडीमा केही दिन बिताएर शहर फर्कने क्रममा बाबुले प्रश्न गरे, “छोरो, गाउँको बसाइ कस्तो लाग्यो त?”

“एकदमै गज्जब लाग्यो, बाबा।”

“त्यसो भने भन त तिमिले यो यात्राबाट गरीबका बारेमा के कुरा थाहा पायो?”

छोराले जवाफ दियो, “हामीसँग एउटा कुकुर छ तर उनीहरूसँग चारवटा रहेछन्। उनीहरूको पानीको दह हाम्रो स्वीमिङ पुल भन्दा दशौं गुणा ठूलो रहेछ; हाम्रो बगैँचामा विजुलीका लालटिन छन् तर उनीहरू कहाँ रातभरि तारा चम्किँदा रहेछन्; हामी सबै कुरा किनेर खान्छौं; उनीहरू आफैँ फलाउँदा रहेछन्; सुरक्षाका लागि हामीले अग्लो पर्खाल लगाएका छौं; तर उनीहरूको सुरक्षा तिनका छिमेकीले नै गरिदिँदा रहेछन्...”

छोरो यसैगरी भन्दै गयो। बाबु शान्त भएर सुनिरहे।

अन्त्यमा छोरोले थप्यो, “हामी कति गरीब रहेछौं भन्ने छलडै भयो, बाबा!”

पाठ: प्रेम, आपसी विश्वास, सन्तुष्टि र सेवाभाव पैसाले दिन वा किन्न सक्ने भन्दा ठूला कुरा हुन्।

A COMPLETE SOLUTION FOR SCHOOL & MONTESSORI
 "Bringing Excellence To Child"
BIBHUSHI INTERNATIONAL
 MULTIPURPOSE COMPANY PVT. LTD.

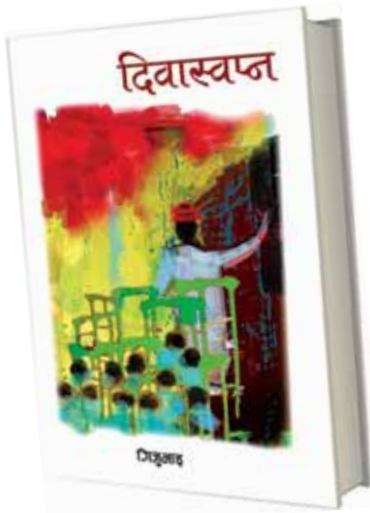
First Time in Nepal Educational Books with CDs
 No Password required, Works in CD, DVD & Computer

Authorised Distributor For Nepal

playgro | grokido | Disney | TOWER'S

Dharmabhaktamarga: 330, Siphali (Near Newton College) Kathmandu, Nepal. Tel: 01 4487503, 4487504
 E-mail: bimcprivateld@gmail.com. Visit us: www.bibhushi.com

Our Dealers: Rajbhandari Suppliers, Dhangadhi | Paschimanchal Montessori Trade Link, Butwal | Sanskriti Trading House, Pokhara

'दिवास्वप्न' पाइएन

म शिक्षक मासिकको नियमित ग्राहक हुँ। शिक्षक कै प्रकाशन 'दिवास्वप्न' किन्न खोज्दा पाइएन। त्यसकारण हालसम्म म र मेरो विद्यालयलाई उक्त पुस्तक प्राप्त भएको छैन। त्यो किताब कसरी पाउन सकिन्छ?

साथै, कात्तिक महीनाको शिक्षक मासिकमा 'आयातीत होइन आफ्नोपन खोजौं' भन्ने शीर्षकमा आचार्य श्री टी.एन. पथिकबाट लेखिएको लेख मन छुने किसिमको लाग्यो। हाम्रो देशको आजको शिक्षा, दाताद्वारा लादिएको हो। यसले मिहिनेती, परिश्रमी, उत्पादनशील, आत्मनिर्भर र देशको माया गर्ने विद्यार्थी उत्पादन गर्दैन; बरु त्यसको ठीक उल्टो कार्य गर्न सिकाउँछ; त्यसै भएर नै युवा वर्ग विदेशिने क्रम जारी छ।

रीपकराज शर्मा

प्रावि बथानडाँडा, धारापानी-८, सुर्खेत

(टिप्पणी: केही महीना पहिलेसम्म

अग्रिम रु.६०० भुक्तान गरी शिक्षक को वार्षिक ग्राहक बन्नेहरूलाई उपहारस्वरूप दिवास्वप्न सित्तै दिने गरिएको थियो। त्यो योजना समाप्त भइसकेको छ। त्यसैले दिवास्वप्न किन्न चाहनेहरूले आफू नजिकको पसललाई पुस्तक उपलब्ध गराउन घच्चच्याउनु पर्छ। पसल वा बिक्रेताहरूले शिक्षक को कार्यालयमा सम्पर्क राखी दिवास्वप्न प्राप्त गर्न सक्ने छन्। - सं.)

सानो गुनासो

शिक्षक (कात्तिक २०६८) मा छापिएको समाचार अनुसार आउँदो शैक्षिक सत्रदेखि आउने कक्षा ६, ७, ८, ९ र १० को

नयाँ पाठ्यपुस्तक अनुसार गणित विषयको पाठ्यभार घटाइएको रहेछ। गणित विषयका लागि पाठ्यभार कम भइरहेको अवस्थामा अरु घटाउनु सान्दर्भिक होइन। यो सानो गुनासो सम्बन्धित पक्षसम्म पुऱ्याइदिनु होला।

लक्ष्मीप्रसाद सापकोटा

श्री महन्थाल निमावि, दोदोधरा-८, कैलाली

प्रेरणादायक छ !

शिक्षक मासिकका अड्डहरूलाई मैले आफ्नो पेशागत जिम्मेवारी वहन गर्ने क्रममा औषधिको रूपमा प्रयोग गर्न पाएको छु। यसमा छापिने हरेक अड्डका लेख, रचना, चिन्तन, सुझाव र प्रतिक्रियाहरू शिक्षकले मात्र नभएर शिक्षासँग सम्बन्धित सबै सरोकारवाला, अभिभावक, वि.व्य.स., विद्यार्थी लगायत राजनीतिक दलका व्यक्तिकहरूले समेत अध्ययन गरिदिनु भए यसको वास्तविक उपयोगिता र सान्दर्भिकतामा अझै वृद्धि हुन गई शैक्षिक क्षेत्र सफल बन्न र बनाउन मद्दत पुग्नेथियो।

विशेषगरी डा. विद्यानाथ कोइरालाका लेखहरू सफल बन्न खोज्ने शिक्षकहरूलाई निकै जर्मुऱ्याउने खालका छन्।

माधव गौँला

सूर्यबाराही प्रावि, आग्रा-३, मकवानपुर

शिक्षक पोशाक

हामी विद्यार्थी छँदा गाउँघरमा शिक्षकहरूको कुनै निश्चित पोशाक थिएन (शहरबजारमा भए के जानूँ!)। कुनै शिक्षक पाठपूजा गर्ने पोशाकमा हुन्थे, कुनै गोठालोको पोशाकमा। कुनै साधारण सर्ट-पाइन्टमा हुन्थे त कुनै दामी कोट पाइन्टमा। छुट्टी भएपछि शिक्षकहरू आ-आफ्नो रुचि र

आवश्यकताअनुसार स्कूलबाट सोझै भट्टी वा खेतवारीमा पुग्थे। कोही दोहोरीमा जन्म पनि भ्याउँथे। थोरै मात्र आफ्नो घर वा डेरामा फर्कन्थे। यी सब गतिविधि सम्पन्न गर्नको लागि शिक्षकहरूको निश्चित पोशाक नहुनुले पनि सहयोग पुऱ्याइरहेको थियो।

स्याङ्जा जिल्लाको सदरमुकामबाट करीब २० कि.मी. टाढा रहेको चित्रे भञ्ज्याङस्थित मातृभूमिले भने निकै पहिले नै शिक्षकहरूको निश्चित पोशाक कायम गरेको हो। (हे. तस्विर तल) यसको लागि विद्यालयले शिक्षकलाई केही आर्थिक राहत पनि उपलब्ध गराउँछ।

यो दुर्गम विद्यालयमा डेढ दशकअघि लागू भएको नियम राज्यले बल्ल देशभर लागू गराउने निर्देशन दिएको छ। स्थायी शिक्षकलाई मात्र पोशाक भत्ता दिएर सारा शिक्षकले एउटै खाले पोशाक लगाउनुपर्छ भनेर उर्दी लगाउन राज्यलाई कुन नैतिकताले दिन्छ? अधिकारमा भेदभाव गरेर कर्तव्य पालनामा समानता खोज्नु के जायज छ?

आर.बी. मगर

श्री मातृभूमि उमावि, चित्रेभञ्ज्याङ-८,

स्याङ्जा

शिक्षक पोशाक र चकको धूलो

शिक्षकहरूका लागि तोकिएको पोशाकको रङ व्यावहारिक छैन। शिक्षकको काम चक-डस्टरसँग खेल्नु हो। प्रमुख शैक्षिक सामग्री चक, डस्टर नै हो। Dust less चक पनि सबै ठाउँमा उपलब्ध हुन सक्दैन। दिनभर चकको धूलो कति खेप्नु पर्ला? यो पृष्ठभूमिमा कालो रङमा सेतो धर्सा भएको ड्रेस छनोट गर्नु कतिको सान्दर्भिक र व्यावहारिक छ? कालो

रड र सेतो धूलोको सम्बन्ध कस्तो छ ?
व्यावहारिक रूपमा सेतो धूलोले असर नपार्ने
पोशाक हनुपर्दथ्यो भन्ने हो ।

टीका आडदेम्बे
दुर्गा उमावि, सराङडाँडा, पाँचथर

हुँदा म्याद थप्दा म जस्तै अरू
धेरैलाई शिक्षा क्षेत्रमा काम गरी
सेवा गर्ने अवसर मिल्नेथियो कि !

शेरबहादुर पुन
ने.रा. उमावि, किमुचौर, सल्यान

अध्यापन अनुमतिपत्र सम्बन्धमा

शिक्षक मासिक २०६५ मंसिरको अड्डमा
तालिम पूरा गर्नेलाई स्थायी अनुमति पत्र
भन्ने शीर्षकको लेखमा २०६५ कात्तिक
२२ सम्म तालिम पूरा नगर्नेको अध्यापन
अनुमतिपत्र स्वतः रद्द हुने र शिक्षा
मन्त्रालयले मन्त्रपरिषदबाट निर्णय गराए
म्याद थप गर्न सक्ने जस्तो बुझिएको हुँदा
आयोगका अध्यक्ष तथा शिक्षा मन्त्रालयका
उच्च पदाधिकारीहरूले म्याद थपमा जोड
दिनुपर्ने हुन्छ । किनभने अध्यापन अनुमति
पत्रको सूचना २०६६ मा निकालेको र
तीनवर्षे बी.एड गर्दा त्रि.वि.वि.को परीक्षा
तालिकामा ढिलाइ भएको हुँदा २०६५
कात्तिक २२ मा बी.एड. पूरा नहुने भएको

नमूना प्रश्न र समाधान

शिक्षक पत्रिका साँच्चै शिक्षकका
लागि हो भने अबदेखि शिक्षक
मा शिक्षक सेवा आयोगले लिने
विभिन्न परीक्षा (अध्यापन अनुमति
पत्र, स्थायी शिक्षक छनोट तथा
बढुवाका लागि लिने परीक्षा)का
नमूना प्रश्न र तिनका समाधान
छापिँयून् । तब मात्रै साँचो अर्थमा
शिक्षकहरू लाभान्वित हुने छन् ।
साथै, सिकाइलाई सरल र सहज
हुने बालसन्दर्भका सामग्रीले पनि
स्थान पाऊन् ।

हेमप्रसाद भट्टराई
श्री भानु निमावि, रतनपुर, हत्पते-४,
सिन्धुली

गजल

भुस मान्छे, चामल मान्छे, चाल्न सकिएन,
बल्ल बल्ल पाको चोला फाल्न सकिएन ।

छियाछिया मुटु पारी, दिलमा सियो रोपे पनि,
दर्जी बनी मनको छिद्र टाल्न सकिएन ।

यो मान्छेको हुलभित्र मान्छे भेट्नै गाह्रो हुँदा,
सुन-पित्तल गालेजस्तै गाल्न सकिएन ।

मानवीय, अस्मिता र आफ्नो संसार हराए नि,
आफैलाई खाडल खनी हाल्न सकिएन ।

निराशाको क्षितिजभित्र लुक्यो आफ्नै जिन्दगानी,
आफ्नै देह सलाई कोरी बाल्न सकिएन ।

विष्णु 'अल्पविराम'
नमोबुद्ध उमावि, शंखु-७, ईट, काभ्रे

Giving you a whole new perspective in school and children entertainment.

प्रतिभाञ्जाली विद्यार्थी
प्रोत्साहन योजना:

शैक्षिक प्रोत्साहन योजना
कार्यक्रमको लागि Aplus Business
Link Pvt. Ltd. ले देशव्यापी ५००
विद्यालयका विद्यार्थीहरूलाई
उपहार योजनाको व्यवस्था गरेको
हुनाले देशभरीका इच्छुक
विद्यालयले हाम्रो वेबसाइट
www.aplusbusinesslink.com मा
उपलब्ध भएको फारम भर्नुहोस्
वा Aplus Business Link Pvt.
Ltd. को कार्यालयमा सम्पर्क
गर्नुहोला ।

Happy Kids

New Product Available:
Stationery, Art Craft
Interactive Board.

"Happy Kids" A brand that provides you the ultimate children's play equipments you're looking for:

GPO Box: 9558, Shanti Basti, Naya Bato
Ring Road, Lalitpur, Nepal
Tel: +977-1-5539352, 5550465
5549059, 5550288
Fax: +977-1-5260297
E-mail: happykidsnepal@gmail.com
Web: www.aplusbusinesslink.com

Our Channel of Distribution
Dealer distributors wanted

निर्णयात्मक र निर्माणात्मक मूल्यांकन

■ देवु बानियाँ

सामान्य अर्थमा मूल्याङ्कन भनेको अवलोकन तथा अन्य माध्यमबाट प्राप्त सूचनाका आधारमा कुनै कार्यप्रति हेर्ने दृष्टिकोण वा मूल्य निर्धारण हो। यसले कुनै ठोस वस्तुको निर्णयका लागि आधार प्रदान गर्दछ। विद्यार्थी मूल्याङ्कन भनेको विद्यार्थीको पढाइमा के कस्तो सिकाइ उपलब्धि भयो वा उद्देश्यअनुसारको उपलब्धि प्राप्त भयो वा भएन भनी हेर्ने प्रक्रिया हो। यसलाई सरल भाषामा भन्ने हो भने पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका उद्देश्य अनुरूपका ज्ञान, सीप र व्यवहार विद्यार्थीले हासिल गरे गरेनन् वा कति मात्रामा हासिल गरे भनेर लेखाजोखा गर्ने कार्य नै विद्यार्थी मूल्याङ्कन हो।

विद्यार्थीको निर्माणात्मक मूल्याङ्कनलाई निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन भन्ने गरिएको छ। निर्माणात्मक मूल्याङ्कनलाई किन निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन भनिन्छ भन्ने सन्दर्भमा स्पष्ट हुन निर्णयात्मक तथा निर्माणात्मक मूल्याङ्कन दुवै प्रकारका मूल्याङ्कनका बारेमा परिचित हुन आवश्यक छ। साधारण अर्थमा विद्यार्थीको सिकाइका बारेमा जानकारी लिने काम विद्यार्थी मूल्याङ्कन हो। विद्यार्थीका बारेमा निर्णय लिने र विद्यार्थीमा पाठ्यक्रमले अपेक्षा गरेका उद्देश्य पूरा गराउने विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गरिन्छ। विद्यार्थीका बारेमा निर्णय लिन गरिने मूल्यांकनलाई निर्णयात्मक र पाठ्यक्रमले अपेक्षा गरेको सिकाइ पूरा गराउन गरिने मूल्याङ्कनलाई निर्माणात्मक मूल्याङ्कन भनिन्छ। निर्णयात्मक मूल्याङ्कन विद्यार्थीलाई उत्तीर्ण अनुत्तीर्ण छुट्याउन र उनीहरूको श्रेणी तथा स्तर निर्धारण गर्ने उद्देश्यका लागि गरिन्छ। यस्तो मूल्याङ्कन शैक्षिकसत्रको अन्त्यमा व्यवस्थित प्रश्नपत्र र लिखित परीक्षाका माध्यमबाट गरिन्छ। विद्यालय शिक्षाको सन्दर्भमा निर्णयात्मक मूल्याङ्कनलाई नै विद्यार्थी मूल्याङ्कनको पर्यायका रूपमा लिने प्रचलन रहिआएको छ। शिक्षण सिकाइ प्रभावकारी बनाउन र पाठ्यक्रमले लक्ष्य

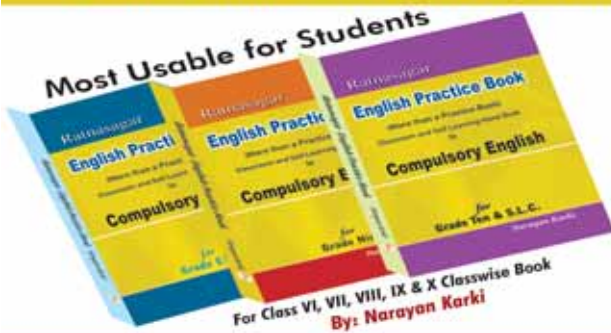
गरेका सिकाइ उद्देश्यहरू विद्यार्थीमा पूरा गराउन गरिने मूल्याङ्कन निर्माणात्मक मूल्याङ्कन हो। शिक्षण सिकाइलाई प्रभावकारी बनाउने उद्देश्यअनुसार निर्माणात्मक मूल्याङ्कन शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापसँगै निरन्तर चलिरहन्छ। त्यसैले निर्माणात्मक मूल्याङ्कनलाई सरल भाषामा निरन्तर मूल्याङ्कन भनिन्छ।

कक्षाकार्य, गृहकार्य र विद्यार्थीमा आएको परिवर्तनलाई अवलोकनबाट विद्यार्थीको निरन्तर मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ। विद्यार्थीको निरन्तर मूल्याङ्कन मूलतः कक्षाकार्यबाटै हुने गर्छ। कक्षाकार्य गराउँदा विद्यार्थीका क्रियाकलापमा शिक्षकले विशेष ध्यान दिइरहनुपर्दछ। निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन पद्धतिमा विद्यार्थीको मूल्याङ्कनका लागि कक्षाभित्र वा बाहिर गरिने शिक्षण सिकाइ सम्बन्धी क्रियाकलाप नै मूल आधार हो।

समग्रमा भन्नुपर्दा शिक्षण सिकाइको क्रममा कुनै पनि बेला सरल प्रक्रियाबाट गरिने औपचारिक प्रकृतिको विद्यार्थी मूल्याङ्कन नै निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन हो। यसमा विद्यार्थीलाई तत्कालै सुझाव दिएर सुधारको कार्यमा थप सहयोग गरिन्छ। निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कनले विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिको वैधता र विश्वसनीयतामा सुधार गर्न, विद्यार्थीको सही मूल्याङ्कन निरन्तर र सहजतापूर्वक गर्न, सिकाइस्तर कम भएका विद्यार्थीलाई सुधारात्मक शिक्षण गर्न, पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका ज्ञान, सीप र व्यवहारको दिगो विकास गर्न, बालमैत्री सिकाइ र मूल्याङ्कनको वातावरण बनाउन, विद्यार्थीहरूमा परीक्षाबाट हुने उत्तीर्ण अनुत्तीर्णको सन्त्रास हटाउन र कक्षा छाड्ने र दोहोर्चाउने दरमा कमी ल्याउन सघाउँछ। विद्यालयमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्नका लागि शिक्षकले कक्षाकोठामा होस् वा बाहिरी रूपमा अवलोकन, प्रश्नोत्तर, छलफल, लिखित जाँच तथा अभिभावकसँगको अन्तरक्रिया विधि प्रयोग गर्न सक्छन्।

बालकल्याण मावि, मेचीनगर-८, झापा

विद्यालय तथा क्याम्पसस्तरका विद्यार्थीहरूका लागि अति उपयोगी पुस्तकहरू

Ratna Sagar Prakashan (P.) Ltd.
रत्न सागर प्रकाशन (प्रा.) लि.
हिल्लीबजार, काठमाडौं, फोन: ०१-४४३८५३०
email: ratnasagarprakashan@gmail.com
Website: www.ratnasagarprakashan.com

हरेक स्तरका पुस्तक प्रकाशन तथा वितरणका लागि हामी निरन्तर सहभागी हुनेछौं।

विद्यार्थीहरूको चेतनास्तर

■ इन्द्रकुमार श्रेष्ठ

“...विद्यार्थीहरूले पढाइमा ध्यानै दिन छोडे, तिनीहरू कुरै बुझ्दैनन्... यिनीहरूको पास हुने छाँटै छैन...।”

यस्ता टीकाटिप्पणी हामी शिक्षकमाथि प्रायः हुने गर्दछन्। तर विद्यार्थीलाई हाम्रो कक्षा कस्तो लागि रहेको छ? हाम्रो व्यवहार कतिको आदर्श र अनुकरणीय छ? हामीले कतिको राम्ररी सिकाइ रहेको छौं? उनीहरूले हाम्रो शिक्षणशैली रुचाएका छन् कि छैनन्? यस्ता प्रश्नतर्फ हामी विचारै गर्दैनौं? जबकि यस्ता प्रश्नतर्फ ध्यान दिनु हामी शिक्षकको कर्तव्य हो। “विद्यार्थीको मनोविज्ञान बुझेर शिक्षण गर्नुपर्छ” भनिनुको अर्थ पनि यही होला।

एकजना शिक्षकको नाताले, मलाई भने जहिले पनि खुल्दुली भइरहन्छ, “मेरो कक्षा विद्यार्थीलाई मन परिरहेको छ/छैन? अरु शिक्षकको कक्षा मेरो भन्दा रमाइलो हुन्छ कि? मैले आफ्नो विषयवस्तुलाई राम्ररी बुझाउन सकिरहेको छैन कि? पुरानै उदाहरण र प्रसङ्गहरू पो दोहोर्‍याइरहन्छु कि?”

यस्ता थुप्रै प्रश्नहरूको जवाफ खोज्न एकदिन मैले कक्षा १० को कालोपाटीमा लेखें “हामी शिक्षकहरू कस्ता छौं?”

१. वाक्कलाग्दो कक्षा: ... ..
२. हल्लामय कक्षा: ... ..
३. धेरै कट्टने: ... ..
४. गाली मात्र गर्ने: ... ..
५. नरिसाउने: ... ..
६. रिसाउने: ... ..
७. हप्काउने: ... ..
८. देख्दै रिस उठ्ने: ... ..
९. नमस्कार गर्न मन लाग्ने: ... ..
१०. नमस्कार गर्न मन नलाग्ने: ... ..
११. ध्यान दिएर पढाउने: ... ..
१२. घण्टी लागेपछि ढिलो गरी आउने: ... ..
१३. भेटेपछि बोल्नुबोल्नु लाग्ने: ... ..

१४. गफ मात्र बढी गर्ने: ... ..
१५. एकैदिन धेरै पढाउने: ... ..
१६. होमवर्क कहिल्यै नदिने: ... ..
१७. होमवर्क बढ्ता दिने: ... ..
१८. हाउभाउ मात्र बढी गर्ने: ... ..

“साथीहरूसँग सल्लाह नगरिकन आफूलाई जे लाग्छ, त्यो सरको नाम लेख्ने। अन्त्यमा आफ्नो नाम लेख्नु पर्दैन। म, अरु कसैलाई पनि देखाउँदिन तिमीहरूका कपी। भरे एकबजे छुट्टीमा निष्पत्ती भएर लेख। दुई बज्नुअघि मलाई बुझाउनु” भनी म कक्षाबाट बाहिरिएँ।

पछि प्राप्त पानाहरू हेर्दा मैले, विद्यार्थीहरूमा भएको चेतनास्तर महसूस गरेँ। मलाई लाग्यो, विद्यार्थीहरू हामी शिक्षकका बारेमा केही भन्न उकुसमुकुस रहेछन्। कतिपय विद्यार्थीले त आफैँ अरु विशेषता पनि थपेका रहेछन्:

१९. दादा देखाउने: ... ..
२०. स्कूल ढिलो आउने: ... ..
२१. स्कूल आए पनि एकैछिनमा घर जाने: ... ..
२२. धेरै विदा लिएर घरमै बस्ने: ... ..
२३. बढ्ता सिंगारिने: ... ..
२४. कपाल कोरिरहने: ... ..
२५. खैनी माडिरहने: ... ..

कतिपय शिक्षकसँग त विद्यार्थीलाई यति रिस उठ्दो रहेछ कि, त्यस्ता शिक्षकको नाममा एकलखसमेत जोडेका थिए।

त्यस दिनको सानो प्रयोगले मलाई विद्यार्थीहरू धेरै बुझ्छन्, बुझिरहेका हुन्छन् भन्ने विश्वास भयो। उनीहरू आफ्ना शिक्षकको मूल्याङ्कन गर्न सक्षम हुने रहेछन्। हामीले उनीहरूलाई कमजोर, अज्ञानी र अबुद्ध ठान्न नहुने रहेछ।

सरस्वती उमावि खानीभन्ज्याङ, ओखलढुंगा

दुवै ‘मनका कुरा’को sms प्रतिक्रियाका लागि ltr<space>5006

freedom
savings account

When will I have my
own
ATM CARD??

Don't worry my child,
lets go to
Everest Bank

१० देखि १९ वर्ष सम्मका नाबालकले न्यूनतम रु. १०० मा स्वतन्त्र रूपमा पैसा जम्मा गर्न तथा भिन्न सकिने Freedom Savings Account खोल्नुहोस् र विशुद्ध ATM सुविधा पाउनुहोस्।

EVEREST BANK LIMITED
A joint venture with **prajub national bank, India**

Consistent, Strong & Dependable

पाठ्यपुस्तकको मूल्य मापदण्ड

शिक्षा मन्त्रालयले पहिलोपटक विद्यालय तहका पाठ्यपुस्तकको मूल्य र भौतिक गुणस्तरसम्बन्धी मापदण्ड निर्धारण गरेको छ। मन्त्रालयले ५ हजार प्रतिसम्म र त्यसभन्दा बढीको छपाइमा अलग-अलग मूल्य निर्धारण गरेको छ। यो मापदण्ड शैक्षिक सत्र २०७० देखि कक्षा १-१० का पाठ्यपुस्तकमा लागू हुने बताइएको छ।

पाठ्यक्रम विकास केन्द्रका उपनिर्देशक गणेशप्रसाद भट्टराईका अनुसार केन्द्रले तयार गर्ने पाठ्यपुस्तकको भन्दा निजी प्रकाशनको मूल्य ५५ देखि ६३ प्रतिशतसम्म महँगो पर्नेछ। हरेक कात्तिक मसान्तभित्र पाठ्यपुस्तकको नयाँ मूल्य निर्धारण गरिने बताइएको छ।

आवरण र प्रिलिम्स (विषयसूचीसम्मका) पृष्ठको मूल्य यसैमा समावेश छ। पाठ्यपुस्तकको आकार, कागज, बाइण्डिङको मापदण्ड भने पाठ्यक्रम विकास केन्द्र र निजी प्रकाशन दुवैका निमित्त समान हुनेछ। यस अनुसार विद्यालय तहका सबै पाठ्यपुस्तकको आकार अब १८ सेमी x २४ सेमीको हुनेछ। पुस्तकमा प्रयोग हुने कागज कम्तीमा ७० ग्रामको हुनुपर्नेछ। ६४ पृष्ठसम्मको पुस्तकमा १७० र ६४ भन्दा बढी पृष्ठको पुस्तकमा २५० ग्रामको कागज राख्नुपर्नेछ। प्रकाशकले विक्रेतालाई

पाठ्यपुस्तकको मूल्यसम्बन्धी मापदण्ड

५ हजार प्रतिसम्मको छपाइमा;

पाठ्यपुस्तकको प्रकार	प्रति पृष्ठ मूल्य		
	एक रङ	दुई रङ	बहु रङ
निजी प्रकाशनद्वारा छापिने पुस्तक	रु.०.८४५	रु.१.१०	रु.१.३१
पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले तयार पारेका पुस्तक	रु.०.३५	रु.०.४०	रु.०.४५

५ हजार प्रतिभन्दा बढीको छपाइमा;

पाठ्यपुस्तकको प्रकार	प्रति पृष्ठ मूल्य		
	एक रङ	दुई रङ	बहु रङ
निजी प्रकाशनद्वारा छापिने पुस्तक	रु.०.८६२५	रु.०.८६७५	रु.१.१५
पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले तयार पारेका पुस्तक	रु.०.३२	रु.०.३६	रु.०.४५

२०-२५ प्रतिशत मात्रै कमिसन र अंकित मूल्यमा १०-१५ प्रतिशत छुट दिनुपर्ने मापदण्ड बनाइएको छ। अंकित मूल्यभन्दा बढी कायम हुनेगरी मूल्य स्टीकर टाँस्न पाइने छैन।

पाठ्यक्रम विकास केन्द्रका तत्कालीन

कार्यकारी निर्देशक खगराज बरालसहित शिक्षा विभाग, अभिभावक संघ, पुस्तक व्यवसायी सम्मिलित 'पाठ्यपुस्तकको मूल्य निर्धारण समिति'को सिफारिसका आधारमा मन्त्रालयले यो मापदण्ड स्वीकृत गरेको हो।

फ्लोअप

५८ वर्षे प्रस्तावः अर्थद्वारा अस्वीकार

सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकलाई ५८ वर्षमा अवकाश दिने शिक्षा मन्त्रालयको प्रस्तावलाई अर्थ मन्त्रालयले अस्वीकार गरेको छ। ५८ वर्ष उमेर नाघेका शिक्षकलाई थप दुई वर्षको सुविधा दिएर अवकाश दिने गरी शिक्षा मन्त्रालयले अघि सारेको सो प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्दा सरकारको व्ययभार बढ्ने जनाउँदै अर्थले अस्वीकार गरेको बताइएको छ। अर्थ मन्त्रालयका एक अधिकारीले भने, "शिक्षाको त्यो प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्नका निमित्त साढे चार अर्ब रुपैयाँ चाहिने देखियो। त्यति धेरै रकम उपलब्ध गराउन अर्थ मन्त्रालय असमर्थ छ।"

गेसपेपरमा प्रतिबन्ध !

गुणस्तरीय सिकाइमा नकारात्मक असर परेको भन्दै शिक्षा मन्त्रालयले विद्यालय तहको गेस पेपरको प्रकाशन र विक्री/वितरणमा प्रतिबन्ध लगाउने घोषणा गरेको छ। मन्त्रालयले १८ मंसिरमा गरेको निर्णय कक्षा १० सम्मका लागि सान्दर्भिक हुने बताइएको छ। मन्त्रालयले आफ्नो यो निर्णय कार्यान्वयन गराउन पाठ्यक्रम विकास केन्द्रलाई निर्देशन दिएको छ।

पाठ्यक्रम विकास केन्द्रका उपनिर्देशक गणेशप्रसाद भट्टराईले भने, "गेसपेपरले विद्यार्थीमा पढ्ने बानी नै टुटायो। परीक्षा र उत्तरमुखी बनायो, ज्ञान/सीप चाहिँ कमजोर भयो। त्यसैले गेसपेपरको विक्री र प्रयोगमा रोक लगाइएको हो।" भट्टराईका अनुसार, आउँदा दिनमा गेसपेपरको प्रयोग भए/नभएको बारे अनुगमन गर्न जिल्ला शिक्षा कार्यालयहरूलाई सूचित गरिएको छ।

पुस्तक तथा स्टेशनरी व्यवसायी महासंघका पदाधिकारीले मन्त्रालयको निर्णयलाई सान्दर्भिक भन्दै नयाँ शैक्षिक सत्रबाट मात्रै यसको कार्यान्वयन गर्न माग गरेका छन्। महासंघका अध्यक्ष रघु महर्जनले भने, "यो निर्णयलाई हामी पनि स्वागत गर्छौं। तर, यस वर्षका गेसपेपरहरू प्रकाशन भइसकेको हुँदा आजको भोलि विक्री/वितरण रोकदा व्यवसायीलाई मर्का पर्छ। त्यसैले नयाँ वर्षदेखि मात्रै यसको कार्यान्वयन गर्नुपर्छ।"

स्कूले विद्यार्थीमा गेसपेपरको आदत बढ्नुमा मूलतः हाम्रो परीक्षा र मूल्यांकन प्रणालीलाई जिम्मेवार बताइन्छ। आवधिक लिखित परीक्षा अर्थात् 'पेपर-पेन्सिल टेस्ट'लाई मात्रै मूल्यांकनको आधार बनाइएका कारण विद्यार्थीलाई पनि परीक्षामुखी बनाएको छ। त्यसैले मूल्यांकन प्रणालीमा सुधार हुनुपर्ने देखिन्छ।

FREE - FREE - FREE

A 2-day introductory workshop to teach practical skills:

- Improve attention and concentration skills
- Reduce stress and negativity
- Increase working memory & cognitive skills
- Strengthen positive qualities and moods
- Appreciate and show empathy to others
- Become better listeners and understand others

and, Increase overall academic performance

Limited to 40 educators of private schools teaching grades 1-5 only.

To reserve your place, email name and recommendation from school principal
Email: karunaedu1@gmail.com, Website: www.karunaedu.com

Required Activist / Trainer - Basic Education Initially for one year; renewable up to three years

Requirements

- Bachelors Degree preferably in Education with some 3 years of experience in teaching in community schools.
- Understanding of country's school education environment from classroom to broader issues of educational governance.
- Aptitude and skills to advocate for quality-primary-schools-for-all with understanding of Nepal's developmental work environment
- Demonstrated leadership, facilitation and social skills
- Good written and spoken Nepali and English (near TOEFL level) skills
- Good basic computer skills for text, spreadsheet and communication
- Affinity with rural setting and ability to walk and live in rural areas for extended periods of time
- Valid two-wheeler driving license with skills to drive in rough roads

Make a hand written application with an updated CV, contact phone and email by 30 December, 2012 including conditions of work to:

Parent and Teacher Motivation - PTM Project,
the Centre for Educational Policies and Practices (CEPP)
P.O Box 4555, Kathmandu, Nepal

(as well as additional electronic copy to:
info@schoolingnepal.org)

Job Description can be obtained by writing to the same address. Candidate educated in public education system is given preference besides general inclusion criteria. Demonstrated commitment to the cause and relevant experience has scope for negotiation.

जनताको पीरमर्का सुन्न र
रचनात्मक सुभावहरू ग्रहण गर्न
नेपाल सरकार सधैं तत्पर र
जागरूक छ । साथै समस्या
निराकरण गर्न सुभावको अपेक्षा
पनि गर्दछ ।

नेपाल सरकार
सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय
सूचना विभाग

‘खुला विज्ञापनः पुसको दोस्रो साता’

शिक्षक सेवा आयोग १७ वर्षपछि शिक्षकको खुला विज्ञापन गर्ने तयारीमा जुटेको छ। सरकारले १५ मंसिर २०६५ मा शिक्षक सेवा आयोग नियमावली, २०५७ मा संशोधन गरी ११ वैशाख २०६३ पछि रिक्त भएका पदपूर्ति गर्ने निर्णय गरेपछि खुला विज्ञापन गर्ने बाटो खुलेको हो। यस सम्बन्धमा आयोगका अध्यक्ष **उदयरज सोती** भन्छन्:

यसपालि चाहिँ विज्ञापन साँच्चै खुल्ने हो ?

हो। शिक्षक सेवा आयोग नियमावली, २०५७ मा भर्खरै संशोधन भएको छ। त्यो संशोधनमा आयोगले विभिन्न चरणमा विज्ञापन गर्न सक्ने र पहिलो चरणमा २०६३/०१/११ देखि रिक्त पदमा विज्ञापन गर्न सक्ने उल्लेख छ। त्यसैले यसपालि जसरी पनि विज्ञापन गछौं।

अस्थायी शिक्षकको मुद्दालाई थाँती राखेर खुला प्रतियोगिता सञ्चालन गर्न अप्ठ्यारो पर्दैन ?

अस्थायी शिक्षकको समस्याका बारेमा आयोग पनि सचेत र संवेदनशील छ। तर शिक्षा ऐनमै संशोधन नभइकन अस्थायी शिक्षकलाई आन्तरिक प्रतिस्पर्धाबाट स्थायी गर्न सम्भव छैन। त्यसैले २०६३/०१/११ भन्दा अघि नियुक्ति पाएका अस्थायी शिक्षकको पदलाई ‘रिजर्भ’ राखेर त्यसपछि रिक्त भएका पदमा मात्रै विज्ञापन गर्न लागिएको हो। यी विज्ञापनमा अस्थायी शिक्षकलाई उमेरको हद लाग्ने छैन।

विज्ञापनको तयारी कहाँ पुग्यो त ?

हामीले गत २५ मंसिरमा सबै जिशिकासँग २०६३/०१/११ भन्दा अघि र पछि रिक्त भएका पदको संख्या, तह र विषय अनुसारको विवरण मागेका छौं। सबै जिल्लाबाट रिक्त पदको आँकडा आइसकेपछि आयोगले खुला र समावेशी दुई किसिमको कोटा निर्धारण गर्नेछ। त्यस अनुसार प्राथमिक तहका सबै पदमा खुलातर्फ ५५ र समावेशीतर्फ ४५ प्रतिशत छुट्याइनेछ। निम्नमाध्यमिक र माध्यमिक तहमा चाहिँ विषयगत रूपमा कोटा निर्धारण गरिनेछ। विज्ञापन जिल्लागत रूपमा खुल्नेछ।

विज्ञापन कहिलेसम्म खुल्ला ?

पुसको दोस्रो हप्तातिर विज्ञापन गछौं।

शैक्षिक योग्यता साविककै हो कि, नयाँ ?

प्राथमिक तह र निमावि तहका निमित्त प्रमाणपत्र तह र मावि तहका निमित्त स्नातक तहको योग्यता आवश्यक पर्नेछ। प्रमाणपत्र तह उत्तीर्ण गरे पनि प्राथमिक तहको अनुमतिपत्र पाएका उम्मेदवारले निमावि तहमा आवेदन दिन पाउदैनन्, निमाविका निमित्त सोही तहकै अनुमतिपत्र लिएको हुनुपर्छ।

शिक्षण शैली परीक्षण गर्न प्रयोगात्मक परीक्षा पनि हुन्छ कि ?

उम्मेदवारले विश्वविद्यालयबाटै योग्यताको प्रमाणपत्र पाई आयोगको अर्को परीक्षाबाट अनुमतिपत्र समेत लिइसकेको अवस्थामा थप प्रयोगात्मक परीक्षा आवश्यक पर्छ जस्तो लाग्दैन। अर्को कुरा अब धेरै पदमा विज्ञापन हुँदैछ, त्यसैले प्रयोगात्मक परीक्षा सञ्चालन

गर्न सम्भव पनि नहोला।

वैशाखमा संविधानसभाको चुनाव हुने भयो भने विज्ञापनको काम प्रभावित हुँदैन ?

विगतमा शिक्षकको बहुवा प्रक्रियामा आचारसंहिता नलाग्ने भनेर निर्वाचन आयोगले हामीलाई फुकुवा गरेको थियो। निर्वाचन आचारसंहिताले लोक सेवा आयोगको विज्ञापन र पदपूर्तिको प्रक्रियालाई पनि रोकेको पाइँदैन।

राजनीतिक सहमति बिना नै शिक्षकको पदपूर्ति प्रक्रिया अगाडि बढाउँदा पछि अवरोध त आउँदैन ?

यसमा सबै राजनीतिक दल संवेदनशील हुनुपर्छ किनभने मुलुकमा १७ वर्षदेखि शिक्षकको पदपूर्ति हुनसकेको छैन। अध्यापन अनुमतिपत्र लिएका हजारौं जनशक्ति विज्ञापन कुरेर बसिरहेका छन्। विद्यालयलाई पनि योग्य र युवा शिक्षक चाहिएको छ। त्यसमाथि शिक्षक सेवा आयोग एउटा निष्पक्ष र स्वतन्त्र निकाय हो। त्यसैले राजनीतिक दलबाट अवरोध आउने सम्भावना म देखिँदैन।

परीक्षाको स्वच्छता कायम गर्न आयोग सक्षम छ त ?

आयोग स्थापनाको एक दशकको अभ्यासले पनि हाम्रो निष्पक्षतालाई पुष्टि गरेको छ। हामीले गरेका पदपूर्ति र बहुवा नतिजामा खासै विवाद आएको छैन। खुला पदपूर्ति प्रक्रियालाई आयोगले अछ चुस्त र कडा तुल्याउनेछ। लिखित परीक्षाको उत्तरपुस्तिकालाई लोक सेवा आयोगको जस्तै ‘डबल कोडिड’ गरिनेछ। अन्तर्वार्ताको चरण फन् चुस्त हुनेछ। अन्तर्वार्ता लिने १० मिनेट अघि मात्रै चिह्न विधि अनुरूप विज्ञहरू छानिनेछन्। आयोगले योग्यता (मेरिट) प्रणालीमा केन्द्रित रहेर परीक्षा सञ्चालन र सिफारिस गर्नेछ। यसमा कसैले शंका गर्नुपर्दैन।

आयोगले साढे ६ लाखभन्दा बढी शिक्षण अनुमतिपत्र वितरण गरिसकेको छ, ठूलो संख्याले आवेदन दिए भने परीक्षालाई कसरी व्यवस्थापन गर्न सक्नुहुन्छ ?

परीक्षा सञ्चालन गर्न सजिलो त पक्कै हुँदैन। पछिल्ला वर्षहरूमा विश्वविद्यालय र विद्यालय तहको परीक्षाको वस्तुनिष्ठतामा पनि प्रश्न उठ्दै आएका छन्। त्यही प्रवृत्ति शिक्षकको परीक्षामा आउन नदिन हामी एकदमै सचेत छौं। जिल्लागत उम्मेदवारको संख्या हेरेर परीक्षाको व्यवस्थापन गरिनेछ। जिल्ला शिक्षा कार्यालयबाटै पाँच लाख विद्यार्थीको एसएलसी परीक्षा सञ्चालन हुँदै आएको छ। प्रश्नपत्र र उत्तरपुस्तिका आयोगले पठाउनेछ। परीक्षा चाहिँ जिशिकाबाटै सञ्चालन हुनेछन्। परीक्षा व्यवस्थापनका निमित्त हाम्रा जिशिकाहरू सक्षम पनि छन्। यसमा हामी ढुक्क छौं।

प्रस्तुति: प्रमोद आयाम

Safeguarding your valuables

सुरक्षामा किन सम्झौता...

ठूला ठूला पर्खाल
बलिया दरज
महंगा कुकुर
अरु के-के मात्र गर्नुहुन्छ...

हामी लकर सुविधा प्रयोग गरी निर्धक्का हुनुहोस् ।

हाम्रा निम्न शाखाहरूमा लकर सुविधा उपलब्ध छन्:

- उपत्यका भित्र : • हात्तिसार : ४४४२९९९ • बोद्ध : ४४९०७९७
• कुमारीपाटी : ५००८६४८ • न्युरोड : ४२२४६९६
उपत्यका बाहिर : • वीरगञ्ज : ०५९ ५३९०९९ • हेटौडा : ०५७ ५२६०६७

लकर सुविधा उपलब्ध हुने सञ्चय:

बिहान १० बजेदेखि अपरान्ह ५ बजेसम्म (आइतबार-बिहीबार)
बिहान १० बजेदेखि अपरान्ह २ बजेसम्म (शुक्रबार)

हामी तपाईंहरूको बहुमूल्य गरगहनाको सुरक्षामा लागि विभिन्न साइजका सेफ डिपोजिट लकर उपलब्ध गराउँछौं ।

All Equipment of Backup System and Authorised Dealer of Exide Battery in Kathmandu

Solar Pannel

Exide Battery

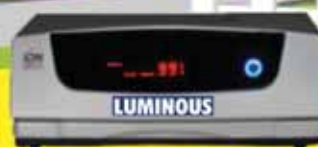
Tubular Battery

Solar LED Globe Bulb

Su-Kam Battery & Inverter

Luminous Battery & Inverter

Solar Pannel & LED Bulb

Deals For

EXIDE

Exide Battery & Inverter

E POWER SOLAR INVERTER,

Nayabazar link road, Tel: 4361602, Mob.: 9851011380, 9841298027

E-mail: e_power24@yahoo.com

बाल क्लब

नेतृत्व विकासको सहज बाटो

अतिरिक्त क्रियाकलापका माध्यमबाट बालबालिकाको नेतृत्व विकासमा टेवा पुऱ्याउन सकिन्छ भन्ने कुरा देशका कतिपय सामुदायिक विद्यालयमा पुग्नै बाँकी छ। तर, कैलालीको पूर्वी भेगका सामुदायिक विद्यालयहरूले बाल क्लबमार्फत बालबालिकालाई त्यस्तो अवसर जुटाइरहेका छन्। विद्यालयका अतिरिक्त क्रियाकलापदेखि सामाजिक मुद्दामा समुदायमा जागरण फैलाउन समेत यहाँका बाल क्लब सक्रिय पाइन्छन्।

■ प्रमोद आयाम, कैलालीमा

डेढ वर्ष अघिसम्म कैलालीको बौनियाँ (डहरवेरिया) स्थित राष्ट्रिय माविका विद्यार्थीका निमित्त अतिरिक्त क्रियाकलापहरू दुर्लभ जस्तै लाग्थे। शिक्षकलाई इच्छा लागे हुने नत्र नहुने। तर, यता आएर यहाँ हरेक शुक्रवारजसो कुनै न कुनै अतिरिक्त क्रियाकलाप हुने गरेका छन्। कहिले हाजिरीजवाफ हुन्छ भने कहिले वक्तृत्वकला र निबन्ध लेखन।

राष्ट्रिय माविमा यसरी अतिरिक्त क्रियाकलाप नियमित तुल्याउने कारक बनेको छ- 'सगरमाथा बाल क्लब'। अहिले विगतमा जस्तो विद्यार्थीले यो कार्यक्रमका निमित्त शिक्षकको मुख ताकिराख्नुपर्ने अवस्था छैन। कुन शुक्रवार के कार्यक्रम गर्ने भन्ने निर्णय बाल क्लबले नै गर्छ। शिक्षकहरूले त्यसमा सहजीकरण मात्रै गरिदिन्छन्। शिक्षक लक्ष्मीप्रसाद चौधरी भन्छन्, "आफैले गरेको कार्यक्रममा विद्यार्थीको सहभागिता रुन् बढी हुँदोरहेछ।"

सगरमाथा बाल क्लबका गतिविधि अतिरिक्त कार्यक्रममा मात्रै पनि सीमित छैनन्। विद्यालय हाता र कक्षाकोठा सरसफाइको नेतृत्व पनि उसैले लिँदै आएको छ। विहानको प्रार्थनासभापछि विद्यार्थीहरू मिलेर विद्यालयको प्राङ्गण सफा गर्छन्। फलतः विद्यालय हाताभित्र कागजको टुक्राटाक्रीसम्म भेटिँदैनन्। क्लबले कक्षाकोठा सरसफाइ गर्ने हरेक वारका निमित्त समूह बनाएको छ।

कैलालीकै जोशीपुरस्थित मोहन्याल माविमा पनि 'मोहन्याल बाल क्लब' गठन गरिएको छ। शुक्रवारे अतिरिक्त कार्यक्रम र सरसफाइ यस क्लबको पनि नियमित

गतिविधिमा पर्छन्। गएको भदौदेखि मोहन्याल बाल क्लबले विद्यालयमा एउटा अनुकरणीय नियम बसालेको छ- कक्षाकोठामा मोबाइल फोन चलाउन नपाइने। विद्यार्थीले त कक्षामा मोबाइल ल्याउनै पाउँदैनन्, शिक्षकले लगिहाले पनि 'साइलेन्स'मा राख्नुपर्छ। क्लबका अध्यक्ष अजय चौधरी भन्छन्, "मोबाइलको घण्टी बज्दा पढाइ 'डिस्टर्ब' हुन्छ। त्यसैले हामीले मोबाइल चलाउन रोकेका हौं।" क्लबले विद्यालय हाताभित्र धुमपान र मद्यपान गर्न

समेत प्रतिबन्ध लगाएको छ। विद्यार्थीले सधैं युनिफर्म लगाएर आउनुपर्ने नियम बनाइएको छ। यता दुर्गौलीस्थित जनकल्याण निमाविको बाल क्लबले चाहिँ मिसहरूलाई विद्यालयमा स्वेटर बुन्न प्रतिबन्ध लगाएको छ।

क्लबका पदाधिकारीले आफूभन्दा तल्लो कक्षाका नानीहरूलाई अनुशासन पालनाप्रति प्रेरित गर्दै आएका छन्। भजनीस्थित दुर्गा माविको बाल क्लबले टाई र बेल्ट अनिवार्य गराएको छ। विना सूचना विद्यालयमा

अनुपस्थित हुने विद्यार्थीले क्लबलाई पाँच रुपैयाँ जरिवाना तिर्नुपर्छ। सरसफाइ त यहाँको पनि नियमित गतिविधि नै हो। कुनै पिरियड खाली हुँदा छात्रछात्राहरू हल्ला गरेर बस्नैनु; कक्षामै आपसमा अतिरिक्त क्रियाकलाप गर्नु। “यो सबै बाल क्लबको सक्रियताको प्रतिफल हो”, दुर्गा माविका प्रअ जयराज जैसी भन्छन्, “क्लब गठन भएपछि अनुशासनको परिपालनामा हामीले केही भन्ने परेको छैन। सबै कुरा क्लबले नै तय गर्छ।” क्लबको कार्यालयका निमित्त विद्यालयले छुट्टै कोठा समेत उपलब्ध गराएको छ।

दुर्गा माविको क्लब मातहतमै रहने गरी अतिरिक्त क्रियाकलाप, वातावरण, भित्तेपत्रिका र गायन समूह गरी चारवटा उपसमूह गठन भएका छन्। क्लबले प्रकाशन गर्न थालेको त्रैमासिक भित्तेपत्रिका छात्रछात्राका लेखनीय सिर्जना उजागर गर्नका निमित्त राम्रो माध्यम बनेको देखिन्छ। टीकापुरस्थित जनजागृति उमाविको चेतना बाल क्लबले विद्यालयका विसंगति र समस्यालाई पनि भित्तेपत्रिकामार्फत उजागर गर्दै आएको छ। केही महीनाअघि क्लबले कक्षामा शिक्षकको अनुपस्थिति र विद्यालयमा एउटा मात्रै धारो हुँदा विद्यार्थीलाई परेको समस्या भित्तेपत्रिकामा प्रकाशन गरेको थियो। विद्यार्थी नवीन साउद भन्छन्, “हामीले समाचार लेखेपछि सर/मिस नियमित हुन थाल्नुभएको छ र विद्यालयको अर्को धारो पनि मर्मत गरिएको छ।”

एक्सन-एड नेपालले दुई वर्षदेखि कैलालीको टीकापुर नगरपालिका र आसपासका ७५ वटा विद्यालयमा ‘गुणस्तरीय शिक्षा परियोजना’

‘आत्मविश्वास बढ्यो’

महादेव ढुंगाना

पूर्व अध्यक्ष, चेतना बाल क्लब
जनजागृति उमावि, टीकापुर

क्लबको नेतृत्व गर्दा मैले व्यक्तिगत रूपमा धेरै कुरा सिक्ने मौका पाएँ। मुख्य कुरा त मैले आफूमा परिवर्तन आएको महसूस गरेँ। आफ्नो गाउँ र विद्यालयबाट बाहिर जाँदा कसैसँग बोलिहाल्ने आँट हुन्थेन। क्लबको नेतृत्वमा पुगेपछि विभिन्न कार्यक्रममा सहभागी हुने मौका पाइयो। विस्तारै मभित्रको हिचकिचाहट पनि हराउँदै गयो। डर र लाज नमानी आफ्ना कुरा गर्न सक्ने भएँ।

पहिले म ढिपीवाल थिएँ। अरूको कुरा नसुन्ने र आफ्नै कुराले जित्नुपर्ने। क्लबको अध्यक्ष बनेपछि ममा जिम्मेवारीबोध बढ्यो र ढिपी गर्ने बानी क्रमशः हराउँदै गयो। अनि साथीहरूको कुरा सुन्न थालें। उनीहरूसँग मिलेर कार्यक्रम गरियो। राम्रोसँग नेतृत्व गरेपछि साथीहरूबाट पनि सहयोग मिल्दो रहेछ।

क्लबको नेतृत्व गर्दा मैले धेरै कुरा बुझ्ने मौका पाएँ। क्लबको कार्यक्रम ‘ट्याण्डल’ गर्दा विद्यार्थीको सामूहिक आवश्यकता के हो? त्यसलाई सम्बोधन गर्न सक्नुपर्छ। व्यक्तिगत स्वार्थ भन्दा पनि साथीहरूको सामूहिक भावनालाई कदर गर्न सक्नुपर्ने रहेछ भन्ने बोध भयो। विस्तारै ममा नेतृत्व गर्ने सीप र क्षमताको विकास हुँदै गएको महसूस गरेँ।

अहिले म विद्यालय र बाल क्लब दुवैमा छैन। तथापि क्लबमा छुँदा सिकेको सीपले गर्दा भोलि कुनै सामाजिक संस्थाको नेतृत्वमा पुगेर राम्रा काम गर्न सक्छु भन्ने आत्मविश्वास छ।

सञ्चालन गर्दै आएको छ। एक्सन-एडको स्थानीय साझेदार संस्था फाया नेपालले परियोजना सञ्चालन भएका सबै विद्यालयमा बाल क्लब गठन गरेको छ। विद्यालयका एक जना शिक्षकलाई ‘फोकल पर्सन’ तोकिएको छ,

जसले बाल क्लबका गतिविधिलाई सहजीकरण गर्छन्। फायाले क्लबका पदाधिकारी र ‘फोकल टिचर’लाई क्लब सञ्चालनसँगै क्षमता अभिवृद्धि, प्राथमिक उपचार, भित्तेपत्रिका लेखन, सडक नाटक र अन्य चेतनामूलक गतिविधिका निमित्त अभिमुखीकरण गर्दै आएको छ। फाया नेपालका परियोजना अधिकृत मानबहादुर डाँगीको भनाइमा निमावि र मावि तहका विद्यालयका बाल क्लबको राम्रो प्रभाव देखिएको छ।

चेतना जगाउँदै

बाल क्लबहरूले आफ्ना क्रियाकलाप समुदायसम्म विस्तार गरेका छन्। प्रकोप, जोखिम र सुरक्षा, सरसफाइ र शिक्षा सम्बन्धी चेतनालाई नाटकमार्फत विद्यार्थीले उजागर गर्दै आएका छन्। क्लबका छात्रछात्राले बालबालिकालाई नियमित विद्यालय पठाइदिन घरदैलो अभियान समेत चलाउँदै आएका छन्। डहरबेरिया वाढी प्रभावित गाउँ हो। वाढीबाट सुरक्षित रहन सगरमाथा बाल क्लबका छात्रछात्राले समुदायमा नाटकमार्फत सचेतना पुऱ्याउँदै

हामी सक्छौं: जनकल्याण बाल क्लब, दुर्गौलीका पदाधिकारी (बायाँ) र वाढीबाट सुरक्षित रहनका निमित्त नाटकमार्फत सचेतना जगाउँदै राष्ट्रिय मावि डहरबेरियाका छात्रछात्रा।

आएका छन्। यस्तै, क्लबले गाउँ/टोलमा सरसफाइ सम्बन्धी जनचेतना जगाउँदै आएको छ। शिक्षक-अभिभावक संघकी सदस्य प्रेमा चौधरी भन्छिन्, “क्लबका नानीहरूले गर्दा हामीले पनि सरसफाइको बारेमा धेरै कुरा सिक्ने मौका पाएका छौं।”

दुर्गौलीको जनकल्याण बाल क्लबले विद्यालयको अभिभावक भेलामा भूकम्पीय सुरक्षा र शिक्षाको अवसरबारे दुई वटा नाटक देखाइसकेको छ। आफ्ना विद्यार्थीको त्यस्तो क्षमताबाट शिक्षकहरू पनि अचम्मित छन्। क्लबका ‘फोकल टिचर’ अर्जुन चौधरी भन्छन्, “हाम्रो सहयोग विना नै विद्यार्थीले यति राम्रोसँग नाटक देखाए कि त्यति राम्रो होला भनेर हामीले सोचेका पनि थिएनौं।” यता, टीकापुरको चेतना बाल क्लबले पनि १ असोजमा वीरेन्द्र विद्यामन्दिर माविमा शिक्षक, विद्यार्थी र अभिभावकका कमजोरीलाई औल्याउने किसिमको नाटक मञ्चन गरेको थियो।

नेतृत्व विकासको अवसर

जनकल्याण बाल क्लबकी अध्यक्ष अञ्जली तिरुवाको अनुभवमा क्लबको नेतृत्वमा आउनुअघि नौलो मानिससँग बोल्न पनि उनलाई डर र लाज लाग्थ्यो। अहिले त्यो समस्या नरहेको उनी बताउँछिन्। अञ्जली भन्छिन्, “क्लबमा आएपछि हामीले विभिन्न तालिम पायौं र अरू स्कूलमा गएर कार्यक्रम देखायौं। समूहमा मिलेर विभिन्न समस्याका बारेमा छलफल गर्ने अभ्यास पनि भयो। त्यसैले अहिले कसैसँग बोल्न अष्टयारो लाग्दैन।” मंसीरको

दोस्रो साता शिक्षक प्रतिनिधि पुगेका आधा दर्जन बढी विद्यालयका बाल क्लबका सबैजसो पदाधिकारीले सुनाएको साफा अनुभव पनि अञ्जलीको जस्तै थियो। क्लब गठनपछिका गतिविधिका कारण उनीहरू पहिलेभन्दा बढी ‘बोल्न सक्ने’ भएका छन्।

क्लबको नेतृत्व अभ्याससँगै विद्यालयको प्रशासनिक तथा शैक्षिक पक्षसँग सम्बन्धित विषयमा चासो देखाउने र प्रश्न उठाउन सक्ने आँट बालबालिकामा बढ्दै गएको छ। जनकल्याण स्कूलको सामाजिक परीक्षण भेलामा क्लबका छात्रछात्राले छात्रवृत्ति रकमको पारदर्शिताको विषयमा प्रश्न उठाएका थिए। फाया नेपालका सामाजिक परिचालक सूर्य बस्नेतका अनुसार मनुवास्थित मोती माविमा सामाजिक परीक्षण हुँदा त्यहाँको बाल क्लबका विद्यार्थीले एसएलसी नतिजा घटेको विषयमा शिक्षकहरूसँग प्रश्न गरेका थिए। बस्नेत भन्छन्, “क्लब गठन भएपछि विद्यालयको समस्या, शैक्षिक नतिजा, गुणस्तर, आर्थिक विषयमा शिक्षकहरूसँग सवाल/जवाफ गर्न सक्ने क्षमता पनि विद्यार्थीमा बढेको छ।”

बाल क्लब सक्रिय हुने हो भने सबै कार्यक्रमका निमित्त विगतमा फाइफुड जस्तो हुने अतिरिक्त क्रियाकलापले नियमितता पाउनु विद्यालयका लागि महत्त्वपूर्ण उपलब्धि त हो नै, साथै यस्ता कार्यक्रम सञ्चालनको अभ्यासले बालबालिकालाई थप परिपक्व बनाउँदै लैजान्छ। क्लबमा आवद्ध छात्रछात्राले प्राथमिक उपचारको सीप पनि पाएका छन्। विद्यालयमा कसैलाई चोटपटक लागिहालेमा

तिनको प्राथमिक उपचारको नेतृत्व बाल क्लबले लिँदै आएको देखिन्छ। जनजागृति माविका शिक्षक रघुनाथ उपाध्याय भन्छन्, “पहिलेपहिले विद्यार्थीले मात्रै के गर्न सक्छन् र! भन्ने लाग्थ्यो। तर, विद्यालयका धेरै क्रियाकलापमा विद्यार्थीले नै नेतृत्व गर्न सक्ने रहेछन्। बाल क्लबको अभ्यासपछि हामीले यही कुरा सिक््यौं।”

कतिपय विद्यालयमा अनुशासन र आचरणप्रति पनि बाल क्लब नै सक्रिय देखिएका छन्। तिनले आफ्नो आचारसंहिता आफैं बनाएका छन्। फलतः त्यसको पालनाप्रति उनीहरू बढी जिम्मेवार देखिन्छन्। मोहन्याल माविका शिक्षक कालुराम चौधरी भन्छन्, “पहिले ‘टिफिन’ हुनासाथ विद्यार्थीहरू बजारतिर दौडिहाल्थे। अहिले आफैले नियम बनाएपछि त्यसो गर्न छोडेका छन्।”

विद्यालयका अतिरिक्त क्रियाकलापदेखि समुदायमा सरसफाइ र सामाजिक सचेतना जगाउनेसम्मको अभ्यास देख्दा लाग्छ, स्कूले बालबालिकाहरू समस्याको पहिचान गर्न मात्रै हैन, त्यसको समाधानका निमित्त समुदायलाई सुझाउन र फक्कक्याउन समेत उक्तिकै सक्षम छन्।

फाया नेपालका अध्यक्ष धनपति हुंगेल भन्छन्, “हामीले बाल क्लब गठन मात्रै गराएनौं, क्लब संचालनका निमित्त बालबालिकालाई क्षमता विकासमा पनि जोड दिएका हौं। वास्तवमा क्लब गठनका उद्देश्यहरू धेरै हदसम्म पूरा भएका छन्।”

sms प्रतिक्रियाका लागि ltr<space>5006

मासिएको पैसा असुल हुन थाल्यो

कैलालीको लालबोधी-४ स्थित कर्मेश्वर उमाविमा २०६७ साल अधिसम्म नाम मात्रको सामाजिक परीक्षण हुने गर्दथ्यो, शिक्षा नियमावलीको प्रक्रिया पुऱ्याउनका निम्ति। विद्यालयका शिक्षक, व्यवस्थापन समिति र शिक्षक-अभिभावक संघका पदाधिकारी समेत सामाजिक परीक्षणको विधि/प्रक्रियाबारे अनभिज्ञ रहन्थे।

२०६८ सालदेखि भने एक्सन-एड नेपालको 'गुणस्तरीय शिक्षा परियोजना' अन्तर्गत कर्मेश्वरलगायत कैलालीका ७५ वटा सामुदायिक विद्यालयमा सामाजिक परीक्षणको अवधारणा प्रभावकारी रूपमा लागू गरिएको छ। एक्सन-एडको स्थानीय साझेदार संस्था फाया नेपालले स्रोतव्यक्ति, व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारी, प्रअ लगायतलाई गत वर्ष सामाजिक परीक्षणसम्बन्धी अभिमुखीकरण तालिम दिने गरेको छ।

सामाजिक परीक्षण गरिएको पहिलो वर्ष नै कर्मेश्वर उमाविमा त्यसको महत्त्वपूर्ण प्रभाव देखिएको छ। शिक्षक अभिभावक संघकी अध्यक्ष जोगयानी विश्वकर्माको संयोजकत्वमा गठित सामाजिक परीक्षण समितिले विद्यालयको रकममा भएको अनियमितता उजागर गरिदिएको छ। समितिले विद्यालयका विल/भर्पाई छानविन गर्दा शिक्षक एवं लेखापाल सुरेश चौधरीले विद्यालयको रु.४ लाख ३० हजार हिनामिना गरेको तथ्य फेला पायो।

चौधरीले विद्यार्थीबाट शुल्क उठाइएको रकम बैंक खातामा जम्मा नगरी आफैले मासेका थिए। सामाजिक परीक्षणका भेलामा सो तथ्य सार्वजनिक भएपछि अभिभावकले चौधरीबाट रकम असुलीका निम्ति दबाव दिए। फलतः चौधरीले २०६८ भदौको दोस्रो सामाजिक परीक्षणसम्ममा सबै रकम चुक्ता गरिसकेका छन्। उनी भन्छन्, "मैले विद्यालयको पैसा बैंकमा दाखिला नगरी आफैले चलाएको थिएँ। मबाट गल्ती भएकै हो।" २०६६ र ६७ सालमा शुल्कवापत उठेको रकम उनले मासेका थिए। यता आएर विद्यालय व्यवस्थापनले चौधरीलाई लेखापालको जिम्मेवारीबाट मुक्त गरेर पढाउन मात्रै लगाएको छ।

यता लालबोधी-६ स्थित महेन्द्र माविमा पनि सामाजिक परीक्षणको राम्रै प्रभाव परेको छ। यहाँ पनि सामाजिक परीक्षण समितिले रु.१ लाख ७० हजार हिनामिना भएको तथ्य फेला पारेको छ। सामाजिक परीक्षण समितिका तत्कालीन संयोजक उज्वलसिंह बुढाका अनुसार, प्रअ राजबहादुर साउदले रु.१ लाख ५० हजार, लेखापाल नन्दसिंह धामीले रु.१५ हजार र व्यवस्थापन समितिका तत्कालीन अध्यक्ष इन्द्रबहादुर साउदले रु.५ हजार मासेको तथ्य भेटिएको थियो।

प्रअ र लेखापालले मासेको रकम फिर्ता गरिसकेका छन् भने अध्यक्ष साउदले अझै चुक्ता गरेका छैनन्। प्रअ साउद सामाजिक परीक्षणको अभ्यासले आफूलाई पाठ सिकाएको ठान्छन्। उनी भन्छन्, "विद्यालयको पैसा यताउता हुँदा यसरी प्रश्न उठ्ने रहेछ। हामी यसबाट सतर्क छौँ। अब विद्यालयका हरहिसाबलाई पारदर्शी राख्ने छौँ।"

दुई वर्षअघिसम्म पनि सामाजिक परीक्षणलाई वित्तीय कारोबारको लेखापरीक्षणकै पर्यायको रूपमा लिइन्थ्यो। अहिले

सामाजिक परीक्षणको प्रक्रिया विद्यालयको वित्तीय गतिविधिमा मात्रै सीमित छैन। विद्यालयको शैक्षिक, भौतिक पाटोमा पनि विस्तृत छलफल गर्ने अभ्यास थालिएको छ। सामाजिक परीक्षण सम्बन्धी निर्देशिकामा उल्लिखित सूचकमा केन्द्रित रहेर व्यवस्थापन समिति, शिक्षक-अभिभावक संघका पदाधिकारी, शिक्षक र अभिभावकबीच छलफल गर्ने, सबल र दुर्बल पक्ष पहिचान गर्ने र त्यसबाट निचोड निकाल्दै नयाँ कार्ययोजना बनाउने अभ्यासको थालनी भएको छ। महेन्द्र माविका शिक्षक दत्तराज जैसी भन्छन्, "सामाजिक परीक्षण हुन थालेपछि समुदायका व्यक्तिहरूमा विद्यालयप्रति चासो बढ्न थालेको छ। साथै, सबैलाई विद्यालयप्रतिको जिम्मेवारीबोध गराएको छ।"

सामाजिक परीक्षणमा अभिभावकको सहभागिता पनि बढ्दो क्रममा देखिन्छ। महेन्द्र माविमा २०६८ सालमा ७५ जनाको सहभागिता रहेकोमा यस वर्ष १२० पुगेको थियो। यस्तै, कर्मेश्वर उमाविमा अघिल्लो वर्ष १५४ जना उपस्थित थिए भने यस वर्ष २२२ अभिभावकले सामाजिक परीक्षणमा सहभागिता जनाएका छन्। कर्मेश्वरका प्रअ धर्मराज न्यौपाने भन्छन्, "पहिले हामीलाई पनि सामाजिक परीक्षणको बारेमा विस्तृत जानकारी थिएन। दुई वर्षयता अभिभावकको तहसम्मै सामाजिक परीक्षणको चेतना पुगेको छ। अभिभावकको सहभागिता बढ्दै जानु यसैको उदाहरण हो।"

विद्यालयका आर्थिक, भौतिक र शैक्षिक गतिविधिबारे सार्वजनिक बहस र लेखाजोखा गर्ने पद्धति नै सामाजिक परीक्षण हो। यसको प्रभावकारी अभ्यास हुने हो भने विद्यालयका हरेक गतिविधि र क्रियाकलापलाई पारदर्शी त गराउँछु नै, यसले सरोकारवालालाई विद्यालयप्रति जवाफदेही र उत्तरदायी समेत बनाउँछ।

प्रमोद आयाम

राष्ट्रिय कानून तथा अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध अध्ययन प्रतिष्ठान, २०६६ स्थापना गर्न बनेको विधेयक

विधेयकको उद्देश्य र कारण

नेपालमा राष्ट्रिय कानून, न्याय व्यवस्था एवम् दर्शन, अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध र अन्तर्राष्ट्रिय कानून, कूटनीति, सामरिक अध्ययन, प्रतिरक्षा विश्लेषण, मानवीय कानून एवम् मानवअधिकार, संविधानवाद, व्यवस्थापन एवं सुशासन जस्ता विषयहरूमा नेपालमै उच्चस्तरीय एवं गुणस्तरीय शिक्षा दिने अन्तर्राष्ट्रियस्तरको कुनै विशिष्ट अध्ययन, अध्यापन गर्ने विशिष्ट अध्ययन संस्था देशमा स्थापना हुन नसकेकोले, विगत दश वर्षदेखि कानूनको गुणस्तरीय उच्च शिक्षा अध्ययन अध्यापनमा केन्द्रित काठमाडौं स्कूल अफ ल लाई नै माथि उल्लिखित विषयहरूमा अध्ययन, अध्यापन र अनुसन्धान गर्ने गरी एक अन्तर्राष्ट्रियस्तरको प्रतिष्ठानमा परिणत गर्ने प्रमुख उद्देश्य र कारणबाट “राष्ट्रिय कानून तथा अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध अध्ययन प्रतिष्ठान ऐन, २०६६” को तर्जुमा गरिएको देखिन्छ।

१. काठमाडौं स्कूल अफ ल र त्यसको नेतृत्वले विगत दश वर्षमा नेपालको कानूनी शिक्षको स्तर वृद्धिमा पुऱ्याएको योगदान, आर्जन गरेको ख्याति र निर्माण गरेका पूर्वाधारहरूको सन्दर्भमा विधेयकले काठमाडौं स्कूल अफ ललाई प्रतिष्ठानको रूपमा स्थापना गर्ने जुन उद्देश्य राखेको छ, त्यो आफैमा सकारात्मक कदम हो।

१.२ उच्च शिक्षा, विश्वविद्यालय, प्रतिष्ठानहरूलाई स्थापना, व्यवस्थापन र सञ्चालन गर्ने सम्बन्धमा नेपालसँग कानूनी व्यवस्थाको यथेष्ट अनुभव र प्रबन्ध भएको स्थिति र काठमाडौं स्कूल अफ लको आफ्नै अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध, अनुभव र मुलुकको आवश्यकतालाई राम्ररी अध्ययन गरिएको सन्दर्भमा तयार गरी पेश गरिएको यस विधेयकले समेटनुपर्ने सम्पूर्ण पक्षलाई समेटेको देखिन्छ। अर्थात् यो विधेयक सम्पूर्ण अंग पुऱ्याएर निर्माण गरिएको छ। विधेयकको उद्देश्य र विधेयकले सम्बोधन गर्ने विषयमा सहमत असहमत आ-आफ्नो ठाउँमा रहने भए पनि सामान्यतया संरचनाको दृष्टिकोणबाट यो विधेयक ठीक र सही रूपमा तयार गरिएको छ।

२. प्रस्तावित विधेयकका दफाहरू माथिको समीक्षात्मक टिप्पणी: प्रस्तावित विधेयकका ठीक र सही व्यवस्थाको समर्थन र तिनलाई सकारात्मक रूपमा लिई विधेयकलाई व्यावहारिक र कार्यान्वयनमा लैजान सजिलो बनाउने उद्देश्यबाट विधेयकका विभिन्न दफाहरूमा रहेका कमी-कमजोरीहरूलाई हटाइ काठमाडौं स्कूल अफ ललाई राष्ट्रिय कानून तथा अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध अध्ययन प्रतिष्ठानको रूपमा स्थापना गर्ने उद्देश्यले प्रस्तावित विधेयकका दफाहरू माथिको समीक्षात्मक टिप्पणी र सुझावहरू निम्न अनुसार छन्:

दफा- २ प्राज्ञिक परिषद् भन्नाले दफा ११ बमोजिम भन्ने ठाउँमा दफा १२ बमोजिम गठन भएको प्राज्ञिक परिषद् भनी सम्बन्धनपर्दछ भनी उल्लेख गरिनुपर्ने। यस अलावा परिभाषा खण्ड सही र ठीक छ।

दफा- ३ देहायका विषयमा प्रतिष्ठानले उच्चस्तरीय अनुसन्धान गर्ने भनी उल्लेख गरेका विषयहरूमा सामरिक अध्ययन, प्रतिरक्षा विश्लेषण, व्यवस्थापन र सुशासनलाई अध्ययनको विषयबाट हटाउँदा उपयुक्त हुने देखिन्छ।

दफा- ५ विधेयकमा प्रतिष्ठानको स्वरूप सम्बन्धमा प्रस्तावित व्यवस्था अत्यन्तै व्यापक र फराकिलो छ। एउटा प्रतिष्ठानलाई भन्दा एउटा विश्वविद्यालयका लागि आवश्यक पर्ने संस्थागत स्वरूप यहाँ प्रस्ताव गरिएको देखिन्छ। एउटा विश्वविद्यालयको लागि आवश्यक पर्ने स्वरूप/संरचना प्रतिष्ठानका लागि प्रस्तावित गर्नु उपयुक्त हुँदैन कि? प्रस्तावित स्वरूपले भोलिका दिनमा जटिलता ल्याउने भएका कारण व्यावहारिक र थेग्न सकिने स्वरूप/संरचना प्रस्ताव गर्नु उपयुक्त हुनेछ।

दफा- ६ प्रतिष्ठानको काम, कर्तव्य र अधिकार सम्बन्धमा प्रस्ताव गरिएका विषयहरू अत्यन्तै व्यापक र महत्त्वाकांक्षी देखिन्छन्। अध्ययन र अनुसन्धानमा केन्द्रित हुने गरी प्रतिष्ठानको काम, कर्तव्य र अधिकारलाई केन्द्रित गर्नु उपयुक्त हुनेछ। गोष्ठी, सेमिनार र सम्मेलन गर्ने जस्ता कुरालाई ऐनमा उल्लेख गर्ने गरी प्रस्ताव गर्नु आवश्यक छैन। प्रस्तावित व्यवस्थालाई हेर्दा गैरसरकारी निकायहरूले गर्दै आएका कामहरू पनि यस प्रतिष्ठानले गर्ने गरी प्रस्ताव गरेको देखिन्छ। गैरसरकारी संस्थाहरूको रूपमा प्रस्तावित प्रतिष्ठानले काम गर्न सक्ने प्रकृतिका व्यवस्थाहरू हटाइनु उपयुक्त हुनेछ।

दफा- ७ सभाको गठनका सम्बन्धमा प्रस्तावित व्यवस्थालाई हेर्दा संघीय संरचनाको आधारमा सभामा प्रतिनिधित्व हुने व्यवस्था प्रस्ताव गरिएको देखिँदैन। जुन-जुन विषयहरूमा प्रतिष्ठानले अध्ययन, अनुसन्धान गर्ने गराउने उद्देश्य राखेको छ, तत्-तत् विषयमा स्थापित व्यक्ति र संस्थाहरूको प्रतिनिधित्व (सभामा) रहने व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुनेछ।

व्यापक प्रतिनिधित्वका आधारमा सभाको गठन हुने व्यवस्था प्रस्तावित गरिएको सन्दर्भमा भोलिको अफ्यारोलाई ध्यानमा राखी सभाको गठन प्रक्रियालाई विषयगत र संस्थाको उद्देश्य बमोजिम विशिष्टीकरण रूपमा प्रतिनिधित्व हुने गरी प्रस्ताव गर्नु उपयुक्त हुनेछ। सभाले मनोनीत गर्ने सदस्यहरूको सम्बन्धमा मनोनयन प्रक्रिया परिभाषित हुनु आवश्यक छ।

पर्यवेक्षण सम्बन्धमा दफा ७ को ४ मा उल्लिखित व्यवस्थामा कानूनको क्षेत्रमा काम गरेका व्यक्ति मात्र भनी उल्लेख गर्नु ठीक देखिँदैन। प्रतिष्ठानले अध्ययन, अध्यापन गर्ने जुनसुकै क्षेत्रको स्थापित व्यक्तिलाई पनि पर्यवेक्षकका रूपमा आमन्त्रित गर्न सकिने व्यवस्था प्रस्ताव गर्नु उपयुक्त हुनेछ।

दफा- ८ सभाको काम, कर्तव्य र अधिकार अन्तर्गत (ड) मा उल्लिखित प्रतिष्ठानले मानार्थ उपाधि प्रदान गर्न मिल्छ/मिल्दैन? यस व्यवस्था उपर पुनः विचार गर्नु उपयुक्त हुनेछ। मानार्थ उपाधि दिने कुरा प्रतिष्ठानलाई मिल्दैन कि जस्तो लाग्दछ।

उपदफा (छ) मा उल्लिखित भएको व्यवस्थामा नेपाल सरकारबाट माग भई आएमा आवश्यक पर्ने सल्लाह, सुझाव दिने भनी उल्लेख गर्नु उपयुक्त हुनेछ।

दफा ८ र १० संरक्षण समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार अति नै महत्त्वपूर्ण भएकोले संरक्षण समितिको बैठकमा उपकुलपति पर्यवेक्षकको रूपमा नभई अनिवार्य रूपमा सहभागी हुनुपर्ने व्यवस्था प्रस्ताव गर्नु उपयुक्त हुनेछ।

दफा- १६ सामान्यतया प्रस्तावित व्यवस्था ठीकै छ। तर सेवा आयोगको अध्यक्ष र सदस्यहरूका लागि प्रस्ताव गरिएको आवश्यक योग्यता र क्षेत्रलाई अध्ययन प्रतिष्ठानले अध्ययन गराउने विषय र क्षेत्रका व्यक्तिहरू पर्ने सक्ने गरी अलि व्यापक बनाउन सके राम्रो हुनेछ। जस्तै: अध्यक्ष र सदस्यमा सुरक्षाविद् पनि आउन सक्ने गरी व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुनेछ।

दफा १७ र १८ यी दुवै दफाका सम्बन्धमा खासै केही भन्नु छैन। तर प्रतिष्ठानको उद्देश्य बमोजिमका शैक्षिक संस्थाहरू केवल काठमाडौंमा मात्र हो कि काठमाडौं बाहिर पनि स्थापना हुने हुन् भन्ने सम्बन्धमा केही कुरा बोल्नु उपयुक्त हुनेछ।

दफा १८ कुलपति प्रतिष्ठानको प्रमुख तथा महत्त्वपूर्ण पदाधिकारी हुने र प्रतिष्ठानको प्रतिष्ठा र विश्वसनीयता बढाउनमा समेत कुलपतिको व्यक्तित्वले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्ने भएका कारण प्रतिष्ठित, योग्य र सक्षम व्यक्तित्व भएको व्यक्ति मात्र कुलपतिमा आउन सक्ने गरी योग्यता उल्लेख गर्नु उपयुक्त हुनेछ।

स्नातक गरी २० वर्षभन्दा बढी कानूनको क्षेत्रमा काम गरेको व्यक्ति कुलपतिको लागि योग्य हुने प्रस्तावित व्यवस्था उपयुक्त छैन। आवश्यक योग्यता नै वरिष्ठ; लघ्वप्रतिष्ठित, सिनियर, योग्य र द्रष्टो शैक्षिक योग्यता भएको व्यक्ति आउन सक्ने गरी प्रस्ताव गरिनुपर्दछ न कि कुनै राजनीतिक दलको कार्यकर्ता वा राजनीतिक दलप्रति उत्तरदायी संकीर्ण मानसिकता भएको व्यक्ति।

कुलपतिको सम्बन्धमा प्रस्तावित व्यवस्थाको सट्टा देशको प्रधानमन्त्री अथवा प्रधानन्यायाधीश अध्ययन प्रतिष्ठानको कुलपति हुने व्यवस्था प्रस्ताव गर्नु उपयुक्त हुनेछ।

दफा- २० प्रस्तावित व्यवस्था अनुसार उपकुलपतिलाई जसरी जिम्मेवार र अधिकारसम्पन्न पदाधिकारीको रूपमा स्थापित गर्न प्रस्ताव गरिएको छ, त्यो सही छ।

दफा- २५ यस दफामा उल्लिखित व्यवस्थामा खासै केही भन्नु छैन। तर प्रतिष्ठानको सर्वोच्च निकाय 'सभा' ले कुलपतिको नियुक्ति गर्ने भएपछि कुलपतिलाई निजको खराब आचरण र गैरजिम्मेवार कार्यका लागि सभाले हटाउन सक्ने व्यवस्था पनि उल्लेख गर्नु उपयुक्त हुनेछ।

दफा- ३६ अन्य संस्थालाई पनि प्रतिष्ठानमा समाहित गर्न सक्ने प्रस्तावित व्यवस्थाका सम्बन्धका प्रस्तावित प्रतिष्ठानले अध्ययन अनुसन्धान गर्ने विषयहरूका अध्ययन अध्यापन गर्दै आएका शैक्षिक संस्थाहरूलाई प्रतिष्ठानमा समाहित हुने गरी प्रस्ताव गरिएको व्यवस्था परिपक्व र व्यावहारिक देखिदैन। प्रतिष्ठानको भावी प्रगतिको आधारमा ऐन संशोधन गरी यस्तो व्यवस्था राख्नु उपयुक्त नै हुने भए पनि एउटा कलेज अर्थात् काठमाडौं स्कूल अफ ललाई प्रतिष्ठानको रूपमा विकास गरी सञ्चालन गर्ने उद्देश्यबाट ल्याउन लागिएको ऐनमा पहिलो पल्टमै यस्तो व्यवस्था प्रस्ताव गर्नु अलि हतारो हुन्छ कि ?

दफा- ४२ प्रस्तावित कानून तथा न्याय मन्त्रालयको सट्टा शिक्षा मन्त्रालयलाई सम्पर्क मन्त्रालयको रूपमा उल्लेख गर्नु उपयुक्त हुनेछ।

३. प्रस्तावित विधेयकका सम्बन्धमा सम्बन्धित निकाय

(व्यवस्थापिका संसद्) लाई केही नीतिगत तथा व्यावहारिक सुझावहरू:

३.१ पूर्वाञ्चल विश्वविद्यालयबाट सम्बन्धन प्राप्त र मात्र विगत १० वर्षदेखि सञ्चालनमा रहेको शैक्षिक संस्थालाई व्यापक विषयहरूमा अध्ययन/अनुसन्धान गर्ने गरी करीब करीब विश्वविद्यालयकै स्तरको 'प्रतिष्ठान' का रूपमा सञ्चालन हुने गरी कानूनी व्यवस्था गर्नु नेपालको सन्दर्भमा कति व्यावहारिक र सही होला भन्ने विषयमा गम्भीर छलफल आवश्यक देखिन्छ।

३.२ शैक्षिक प्रतिष्ठान खोलिनु मात्र ठूलो विषय होइन, तिनको उपादेयता र दिगोपनका सम्बन्धमा विचार गरेर कानूनी व्यवस्था गरिनु उपयुक्त हुनेछ।

३.३ काठमाडौं स्कूल अफ ललाई विश्वविद्यालयस्तरको अध्ययन प्रतिष्ठानको रूपमा स्थापना गर्न उक्त स्कूलको तत् अनुरूपको राष्ट्रिय, अन्तर्राष्ट्रिय ख्याति आर्जन गरिसकेको छ/छैन, काठमाडौं स्कूल अफ लसँग आवश्यक सम्पूर्ण पूर्वाधार र भौतिक संरचना छ/छैन भन्ने कुरामा विशेष रूपमा ध्यान दिनु जरुरी छ।

३.४ यस्ता अध्ययन प्रतिष्ठानबाट उत्पादन हुने जनशक्ति नेपालको आवश्यकता हो/होइन? उत्पादन हुने जनशक्ति खपत गर्ने क्षमता नेपालको छ/छैन? प्रस्तावित विषयमा मुलुकका अन्य संस्थाले कसरी र कुन रूपमा शैक्षिक जनशक्ति उत्पादन गरिरहेका छन्? आदि विषयमा पनि सम्बन्धित क्षेत्र र निकायलाई जानकारी हुनु अति आवश्यक छ। यी आधारभूत जानकारीका आधारमा कानून बनाउने काम हुनसकेमा मात्र त्यो प्रभावकारी हुन सक्दछ।

३.५ कुनै कलेज/क्याम्पस/स्कूललाई व्यापक क्षेत्राधिकार र अत्यन्तै महत्वाकांक्षी प्रतिष्ठानका रूपमा स्थापना गर्ने उद्देश्यबाट जुन प्रक्रियाबाट (यो विधेयक एमाले सभासद माननीय भीमप्रसाद आचार्यबाट पेश भएको छ, त्यस प्रवृत्तिको सही अध्ययन हुन सकेन भने यस प्रवृत्तिले भोलिका दिनहरूमा अरू कलेज र स्कूलहरूले यही बाटो अख्तियार गरी अरू प्रतिष्ठानको माग हुने अवस्था सृजना हुन सक्दछ। तसर्थ यसतर्फ व्यवस्थापिका संसद्को ध्यान जानु जरुरी छ।

३.६ यसरी कुनै स्कूल/कलेजलाई व्यापक अधिकार र क्षेत्राधिकार सहित 'अध्ययन प्रतिष्ठान' मा परिणत गर्ने गरी छुट्टै कानूनी व्यवस्था गर्ने गरी छुट्टै व्यवस्था गर्नुभन्दा त्यस्ता स्कूल/कलेजलाई सम्बन्धन प्रदान गर्ने विश्वविद्यालयको ऐनबाटै थप अध्ययन अनुसन्धान गर्न सक्ने गरी 'प्रतिष्ठान' सञ्चालन गर्न सक्ने गरी सम्बन्धित निकायलाई अधिकार दिनसक्ने व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुनेछ।

सहप्राध्यापक गणेशदत्त भट्टद्वारा नेपाल कन्स्टिट्युसन फाउण्डेसनका लागि तयार गरिएको यो अनुसन्धान तथा सुझावपत्रलाई महिला, जनजाति, दलित, मधेशी, युवा तथा अन्य क्षेत्रका दबाव समूहहरूको इनपुटका आधारमा अन्तिम रूप दिइएको छ। यस सम्बन्धमा यो फाउण्डेसन डा. सूर्य हुंगेल, डा. रामकृष्ण तिमल्सेना, डा. बलबहादुर मुखिया, बसन्ती श्रेष्ठ, घुरन साह, सरिता रायमाछी, रकमणी महर्जन, अनिता जोशी, राधिका महत, लालबाबु यादव, सन्तोष रानामगर, सुबोध बाबु चिलुवाल, सोनी रघुवंशी, सुमन आचार्य, शीर्षक घिमिरे, जेनी गुरुङ लगायत अभिषेक अधिकारी, फुर्पा तामाङ तथा डा. विपिन अधिकारी समेतप्रति आभार व्यक्त गर्दछ।

यो अध्ययन एसिया फाउण्डेसनको सहयोगमा गरिएको हो तर यसमा व्यक्त विचारहरू सम्बद्ध लेखकका हुन्। तिनले फाउण्डेसनको विचार र दृष्टिकोणलाई प्रतिनिधित्व गर्दैनन्।

जनसंख्याभन्दा विद्यार्थी धेरै फर्जी संख्या बजेट खाने खेल

शिक्षा मन्त्रालयले सार्वजनिक विद्यालयलाई विद्यार्थी संख्याका आधारमा अनुदान (पीसीएफ) दिने नीति लागू गरेपछि विद्यालयहरूले बढाएको दश लाख फर्जी विद्यार्थी संख्यामा पाँच वर्षयता रु.८ अर्बभन्दा बढी खेर गएको छ। यो फर्जी कामका कारण मुलुकमा जन्मँदै नजन्मेका बालबालिकाले पनि दाता र राज्यको लगानीमा शिक्षा पाएको लज्जाजनक रेकर्ड बनेको छ।

■ बाबुराम विश्वकर्मा

शिक्षा मन्त्रालयको मापदण्डमा विद्यालय जाने बालबालिकाको सामान्य उमेर प्राथमिक तह (कक्षा १-५) को ५ देखि ८ वर्ष, निमावि (कक्षा ६-८) को ८ देखि १२ वर्ष, मावि (कक्षा ९-१०) को १३ र १४ वर्ष तथा उमावि (कक्षा ११-१२) को १५ र १६ वर्ष हो। यस आधारमा कक्षा १ देखि १२ सम्मका बालबालिकाको सामान्य उमेर समूह ५ देखि १६ वर्ष हुनुपर्छ।

तर, वास्तविकतामा उमेरको यो मापदण्ड मिल्दैन। निमावि तहसम्म उमेरको यो वर्गीकरण लगभग मिल्छ, भने मावि र उमावि तहका धेरै बालबालिकाको उमेर मापदण्डभन्दा बढी छ। निमावि तहमै पनि बढी उमेरका बालबालिका भएकोले शिक्षा विभागले कक्षा १-८ को

अधिकतम उमेर अनौपचारिक रूपमा १३ वर्ष मानेको छ। विभागको शैक्षिक अनुसन्धान तथा सूचना शाखाका उपसचिव शंकरबहादुर थापा कक्षा ८ सम्म तह र उमेरबीच धेरै सन्तुलन मिलेको बताउँछन्। थापा थप्छन्, “मावि र उमावि तहका लागि तोकिएको उमेर मिल्दैन, उमाविमा त २० वर्षसम्मका छात्रछात्रा छन्।”

शिक्षा विभागले यही मापदण्डका आधारमा वर्षको दुई पटक कक्षा तथा तहगत भर्ना, विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिका, कक्षा दोहोर्‍याउने, छाड्ने तथा माथिल्लो कक्षामा जाने छात्रछात्राको तथ्यांक निकाल्दै आएको छ। यसलाई ‘फ्ल्यास रिपोर्ट’ भनिन्छ। फ्ल्यास वान रिपोर्ट २०६८ अनुसार कक्षा १ देखि ८ अर्थात् निमावि तहसम्म भर्ना भएका ५

देखि १३ वर्ष उमेर समूहका बालबालिकाको संख्या ६५ लाख ८५ हजार ५६५ छ। उक्त उमेर समूहका ७ लाख १६ हजार ६०२ (१३.१४ प्रतिशत) बालबालिका विद्यालय बाहिर रहेको विभागको आकलन छ। यी अंक जोड्दा ५ देखि १३ वर्ष उमेर समूहका नेपाली बालबालिकाको कुल संख्या ७३ लाख १२ हजार १६७ रहेको देखिन्छ। तर, मंसिर २०६८ मा सार्वजनिक भएको केन्द्रीय तथ्यांक विभागको नेसनल पपुलेशन एण्ड हाउजिङ सेन्सस २०११ (नेसनल रिपोर्ट) मा ५ देखि १३ वर्ष उमेर समूहको जनसंख्या जम्मा ६० लाख ३ हजार १७८ मात्र छ। यो संख्या शिक्षा विभागको आँकडाभन्दा १३ लाख ८ हजार ८८८ कम हो।

बाबुराम विश्वकर्मा

जम्मा २४, दावी २२०! १५ फागुन २०६८ मा नेपालगञ्जको सल्यानीबाग निमाविमा उपस्थित कुल छात्रछात्रा र शिक्षक।

२०६६ सालयताका शिक्षा विभागका सबै फ्यास रिपोर्टमा छात्रछात्राको संख्या जनसंख्या भन्दा बढी छ। फ्यास वान रिपोर्ट २०६७ मा कक्षा १ देखि ८ सम्म विद्यालय भर्ना भएका विद्यार्थीको संख्या ६६ लाख ५१ हजार ८८२ छ। त्यस्तै फ्यास वान रिपोर्ट २०६६ मा उक्त संख्या ६५ लाख ५ हजार ८५ छ। यो संख्यामा विद्यालय बाहिरका बालबालिका समेटिएका छैनन्।

सामान्य अवस्थामा विद्यार्थी संख्याभन्दा जनसंख्या बढी नै हुन्छ। प्राध्यापक भीमप्रसाद सुवेदीका भनाइमा मापदण्डभन्दा बढी वा कम उमेर समूहका धेरै बालबालिका स्कूलमा भर्ना भएको स्थितिमा मात्र विद्यार्थी संख्याले जनसंख्यालाई जित्न सक्छ। तर, निर्धारित मापदण्डभन्दा कम वा बढी उमेर समूहका धेरै बालबालिका विद्यालय भर्ना भएकाले यत्रो वेमेल देखिएको होइन। शिक्षा मन्त्रालयले २०६४ सालदेखि प्रति विद्यार्थी लागत अनुदान (पीसीएफ) अर्थात् विद्यार्थी संख्या अनुसार अनुदान दिने नीति लागू गरेदेखि बढी बजेट पाउन सरकारी विद्यालयले फ्यासमा नभएका विद्यार्थी थप्न थालेका हुन्। यस बाहेक छात्रवृत्ति आदि सुविधा पाउनका लागि एउटै विद्यार्थी दुई तीन वटा स्कूलमा भर्ना हुने गरेको पनि भेटिन्छ। सरकारी अवसर पाउन निजी स्कूलमा पढ्ने विद्यार्थी समेत सरकारी विद्यालयमा भर्ना हुने गरेका कारण पनि यसरी जनसंख्यालाई विद्यार्थी संख्याले उछिनेको हो।

यो तथ्यलाई शिक्षा विभागको फ्यास र तथ्यांक विभागको सेन्सस रिपोर्टले मात्र होइन, शिक्षा विभाग र जिशिकाको आँकडाले पनि पुष्टि गरेको छ। शिक्षा विभागको फ्यास रिपोर्टभन्दा जिल्ला शिक्षा कार्यालयले अनुगमन गरी किटान गरेको विद्यार्थी संख्या धेरै कम छ। फ्यास वान रिपोर्ट २०६६ मा सुनसरीमा कक्षा १-१० का छात्रछात्राको संख्या १ लाख ८६ हजार ५६२ छ। तर, २०६८ को जनगणना अनुसार त्यहाँ कक्षा १-१० का ५-१४ वर्ष उमेर समूहका बालबालिकाको संख्या १ लाख ८२ हजार ७१ मात्र छ। जिशिका सुनसरीले अनुगमन गरेर फ्यास वान रिपोर्ट २०६६ को संख्याबाट ८१ हजार ५६३ छात्रछात्रा कटौती गरी विभागको फ्यासको आँकडालाई गलत सावित गरेको छ। जिशिका वीरबहादुर खड्काका अनुसार गत आर्थिक वर्षमा स्कूलले थपेका विद्यार्थीका नाममा निकास भएका रकममध्ये ८ लाख सम्बन्धित स्कूलबाट असुल गरिएको छ। उनले भने, “गएको शैक्षिक सत्रमा काल्पनिक विद्यार्थीका नाममा गएको पैसा असुल थालिएको छ। तर, पहिलेदेखि त्यसरी गएको रकम भने फर्काउन सकिँदैन।

ठाडै ढाँट्छन् स्कूल

कैलालीको भजनी गाविस-४ पडरियास्थित केदारनाथ प्राविने विद्यालय तथ्यांक विवरण फारम फ्यास वान २०६६ मा आफ्नो विद्यालयमा कुल २३२ जना छात्रछात्रा रहेको विवरण भरेर शिक्षा विभागमा पठाएको छ। तर, यथार्थमा त्यहाँ त्यति विद्यार्थी छैनन्। विद्यालयको भर्ना रजिष्टर, दैनिक हाजिरी र २०६६ को अन्तिम परीक्षाको रेकर्डले उक्त स्कूलमा १४६ भन्दा बढी विद्यार्थी देखाउँदैनन्। गएको शैक्षिक सत्रको १६ फागुन २०६६ मा सबै छात्रछात्रालाई विद्यालयको प्राङ्गणमा जम्मा पारेर नाम बोलाउँदै कक्षागत विद्यार्थी संख्या रजु गर्दा केही नाम गरेका छात्रछात्रालाई सम्बन्धित कक्षाका विद्यार्थीले पहिचान गर्न सकेनन्। हाजिर रजिष्टरमा नाम भएका केही विद्यार्थी स्कूलमा कहिल्यै देखा नपर्ने हुनाले नियमित छात्रछात्राले उनीहरूलाई नचिनेका हुन्। यस्तो समस्याको शिकार हरेक कक्षा भएको छ। प्रअ शिवराम चौधरीले विद्यार्थी संख्या बढाएको स्वीकार गरे। उनले भने, “मेरो स्कूलको विद्यार्थी संख्या १४६ मात्र हो।”

बाँकेको नेपालगञ्ज-५ स्थित कक्षा ७ सम्म चलेको निमावि सल्यानीवागमा कहिल्यै ७१ जनाभन्दा बढी विद्यार्थी हुँदैनन्। १८ फागुन २०६६ मा सबै कक्षामा २४ छात्रछात्रा मात्र थिए। छात्रछात्राको अभावमा सुनसान भए पनि उक्त विद्यालयले फ्यास वान २०६६ मा भने आफ्नो विद्यालयमा २२० जना विद्यार्थी रहेको तथ्यांक शिक्षा विभागमा पठाएर विभागको करीब ६.१८ लाख ८३ हजार ८१६ बजेट पाएको छ। फ्यासमा बढी विद्यार्थी भरेर पठाएकोले आ.व. २०६७/२०६८ मा उक्त स्कूलमा गएको सरकारी बजेटको आधा अर्थात् ६.११ लाख ७ हजार ४६८ मात्र मात्र खर्च भएको छ। स्कूलका सहायक प्रअ बुधेशकुमार जयसवाल स्कूल टिकाउनका लागि वरिपरिका विद्यालयमा पढ्ने छात्रछात्राको संख्या पनि जोडेर फ्यास भर्ने गरेका कारण विद्यार्थी संख्या बढी देखिएको धारणा राख्छन्। “७०/७२ जना चाहिँ यथार्थ हो”, उनले भने।

सप्तरीको राजविराज ६ स्थित राप्रावि खैरसालमा १० वैशाख २०६६ का दिन विद्यार्थीभन्दा शिक्षक धेरै थिए। त्यस दिन उक्त स्कूलमा जम्मा दुई जना विद्यार्थी थिए भने शिक्षक चाहिँ ७ जना। प्रायः १३/१४ जनाभन्दा बढी विद्यार्थी नआउने उक्त विद्यालयले २०६६ को फ्यास वानमा आफ्नो स्कूलको विद्यार्थी संख्या ३०७ जना भरेको छ। हुँदै नभएका विद्यार्थी थपेर फ्यासलाई फर्जी बनाएको तथ्य छल्लाका लागि प्रअ सुरेन्द्रलाल कर्णले नयाँ तर्क निकालेका छन्। उनको तर्क अनुसार भर्ना भएका विद्यार्थी सबै स्कूल नआउने र धेरैजसो छात्रवृत्ति लिन मात्र स्कूल आउने भएकाले फ्यासको संख्या र यकिन आँकडा मिल्दैन। तर, उनले सरकारी अनुदान खानैका लागि विद्यार्थी संख्या ढाँटेका कारण जिशिका सप्तरीले गएको शैक्षिक सत्रमा उक्त स्कूलको कुल विद्यार्थी संख्या ८० मात्र कायम गरेको छ।

एउटै जिल्लामा वर्षमा ८० हजार विद्यार्थी बढाइनु सानो गडबडी होइन, यसबाट देशले नै ठूलो पाठ सिक्नुपर्छ।”

विद्यार्थी संख्या बढाउने खेलमा सिरहाका स्कूलहरू पनि निकै अगाडि देखिएका छन्। जिशिका सिरहाले स्कूलहरूले भरेको फ्यास वान रिपोर्ट २०६६ बाट ५७ हजार ४८० जना विद्यार्थी घटाएको छ। सिरहाका जिशिका हरिहर वस्ती भन्छन्, “हरेक स्कूलले तथ्यांक ढाँटेका छन्।”

एक वर्षमै दोब्बर

सप्तरीका स्कूलहरूले त एकै शैक्षिक सत्रमा फण्डे दोब्बर विद्यार्थी बढाएका छन्। शैक्षिक सत्रको शुरूमा भरिने फ्यास वान रिपोर्ट २०६७ मा सप्तरीको विद्यार्थी संख्या ८४ हजार

३२२ थियो भने सोही वर्षको शैक्षिक सत्रको अन्त्यमा वार्षिक परीक्षामा सामेल छात्रछात्राको संख्याका आधारमा भरिने फ्यास टु मा सो संख्या दोब्बर भएर १ लाख ४८ हजार १ सय पुग्यो। भर्ना हुनेभन्दा परीक्षामा बस्ने विद्यार्थी धेरै हुने सक्दैनन्, तर ठीक उल्टो, सप्तरीका प्रायः स्कूलहरूले फ्यास वानमा भन्दा टु मा धेरै विद्यार्थी चढाएका छन्। फ्यास वान रिपोर्ट २०६५ मा ८१ हजार १२७ जना देखिएको विद्यार्थी संख्या फ्यास टु रिपोर्ट २०६५ मा १ लाख ३१ हजार ५८ पुग्यो। जबकि सो वर्ष देशभरिको विद्यार्थी संख्या चाहिँ फ्यास वानको भन्दा टुमा करीब १५ लाख घटेको छ।

दोलखा जिशिकाले स्कूलहरूले भरेको फ्यासबाट १४ हजार ४८८ जना विद्यार्थी बढी

खोज

भएको ठहर गर्दै जिल्लाको कुल विद्यार्थी संख्या ४८ हजार ८७६ कायम गरेको छ। जिशिका शिवकुमार सापकोटा पाँच वर्षयता जिल्लामा विद्यार्थीको तथ्यांक बढाएर अनुदान हासिल गर्ने प्रवृत्ति जारी रहेकोले जिशिकाले सही तथ्यांक निकाल्ने प्रयास थालेको बताउँछन्। उनको कथन छ, “विद्यार्थी संख्याका आधारमा स्कूलमा रकम जान थालेदेखि फल्यासमा ओभर रिपोर्टिङ भएको छ।”

जति विद्यार्थी, त्यति अनुदान

फल्यास वान रिपोर्ट २०६८ को विद्यार्थी संख्याका तुलनामा यो खोजका लागि ‘प्याण्डम स्याम्पलिंग’का आधारमा छानिएका देशका ८ जिल्लाका स्कूलहरूले न्यूनतम १४ हजार ४८८ (दोलखा) देखि अधिकतम ८१ हजार ५६३ सम्म (सुनसरी) बढाएका छन्। एउटा जिल्लाले न्यूनतम १४ हजार ४८८ विद्यार्थी मात्र बढाएको मान्दा पनि ७५ जिल्लाबाट न्यूनतम १० लाख ८६ हजारभन्दा बढी छात्रछात्राको फर्जी संख्या फल्यासमा थपिन्छ। सरकारी बजेट हात पार्ने उद्देश्यले बढाइएको यो फर्जी आँकडालाई पीसीएफले गुणा गर्दा स्थिति अरु भयावह हुन्छ। शिक्षा विभागको बजेट शाखाका उपसचिव सुशीलबाबु खनालका अनुसार, २०६४ सालयता हरेक वर्षको फल्यास वानको विद्यार्थी संख्याका आधारमा वर्षमा एक जना विद्यार्थीलाई छात्रवृत्ति, पोशाक, पाठ्यपुस्तक, विद्यार्थी सहयोग आदि शीर्षकमा औसत रु.१६२६ का दरले पीसीएफको बजेट जाने गरेको छ। फल्यास रिपोर्टमा स्कूलहरूले बढाएको कम्तीमा १० लाख ८६ हजार विद्यार्थीका नाममा प्रतिव्यक्ति रु.१६२६ का दरले अनुमानित वार्षिक रु.१ अर्ब ७६ करोडभन्दा बढी अनुदान गएको छ। २०६४ सालयता यही अनुपातमा लगानी हुँदा राज्यको अनुमानित रु.८ अर्बभन्दा बढी नक्कली विद्यार्थी संख्यामा लगानी भएको आकलन गर्न सकिन्छ। सहप्राध्यापक डा. विनय कुशियैत भन्छन्, “सुविधा पाउनका लागि सरकारी र निजी दुवैतिर भर्ना हुने अनि विद्यार्थी संख्याका आधारमा बजेट पाउन स्कूलहरूले यथार्थभन्दा बढी विद्यार्थी रिपोर्टिङ गरेका कारणले यस्तो विकृति सृजना भएको हो। यसलाई रोक्न र सुधार गर्न विद्यार्थी संख्या अनुसार अनुदान दिने पीसीएफ नीति नै बदल्नुपर्छ।”

हरेक वर्ष शिक्षामा लगानी बढ्दै आएको छ। अधिल्लो आर्थिक वर्षमा सरकारले शिक्षामा सबैभन्दा बढी ६४ अर्ब बजेट विनियोजन गरेको थियो त्यसमध्ये करीब ५१ अर्ब सीधै विद्यालय शिक्षामा गएको थियो। शिक्षाको कुल बजेटमध्ये दातृ राष्ट्र र संस्थाको हिस्सा २२ प्रतिशत छ भने बाँकी राष्ट्रिय ढुकुटीबाट

विद्यार्थी उही, आँकडा फरक

सुनसरी			
तह	फल्यास वान २०६८	जिशिकाको संख्या २०६८	बढाइएको संख्या
प्रावि	१,२५,२३८	६८,०५६	५६,१८३
निमावि	४६,७४८	३०,०८८	१६,६६०
मावि	२४,५७५	१५,८४४	८,७३१
कुल	१,९६,५६१	१,१४,९८८	८९,५७३
सिरहा			
प्रावि	१,१०,४७८	६२,८८४	४७,५९४
निमावि	३२,६८७	२७,४५०	५,२३७
मावि	१२,६७१	११,८०३	७६८
उमावि	६,६२८	२,८३०	३,७९८
कुल	१,६२,४६६	१,०५,९६७	५६,५०९
सप्तरी			
प्रावि	१,०८,८३८	७१,५३३	३७,३०५
निमावि	३१,७७०	२८,०८०	३,६९०
मावि	१३,६८८	१२,१८०	१,५०८
कुल	१,५४,३०६	१,११,७९३	४२,६०३
मोरङ			
प्रावि	१,२२,३६५	१,०६,६६६	१५,६९९
निमावि	५०,५७८	३०,०८८	२०,४९०
मावि	२५,६६६	२४,४८८	१,१७८
कुल	१,९८,६१०	१,६१,२४३	३७,३६७
रुपन्देही			
प्रावि तह	१,२८,८४३	१,०५,८०७	२४,१३६
निमावि	५१,३३१		
मावि	२५,४८२		
कुल	२,०६,७५६	१,०५,८०७	२४,१३६
पाँचथर			
प्रावि	४५,२८१	३३,६०४	११,६७७
निमावि	२०,३२०	१६,८३८	३,४८२
मावि	८,५८५	८,२२२	३६३
कुल	७४,१८६	५८,६६४	१६,५२२
दोलखा			
प्रावि	३८,८८८	२७,५५४	११,३३४
निमावि	१७,३३७	१४,७६८	२,५६९
मावि	८,२३८	७,६५४	६८४
कुल	६४,४६४	४९,९७६	१४,४८८
संखुवासभा			
तह	फल्यास वान २०६७	जिशिकाको संख्या २०६७	बढाइएको संख्या
प्रावि	३६,८२१	२५,४७१	११,३५०
निमावि	१२,८२७	१०,०३६	२,७९१
मावि	५,६३१	४,६१७	१,०१४
कुल	५५,२७९	४०,१२४	१५,१५५

स्रोत: शिक्षा विभागको फल्यास वान रिपोर्ट २०६८ र २०६७ तथा सम्बन्धित जिशिकाहरू

यसरी तयार हुन्छ फ्ल्यास

खर्च हुन्छ। सरकारी स्कूल सुधारका लागि सन् २००८ मा शुरू गरिएको विद्यालय सुधार योजनामार्फत विश्व बैंक, एशियाली विकास बैंक, युरोपियन युनियन, डीएफआईडी, नर्वे, फिडल्याण्ड, डेनमार्क, अप्टेलियन एड, युनिसेफ र ग्लोबल एजुकेशन पार्टनरसीपले अनुदान दिदै आएका छन्। तैपनि शिक्षकका पेशागत संस्थाले शिक्षामा बजेट अपुग भएको भन्दै शिक्षा बजेट कुल बजेटको २० प्रतिशत पुऱ्याइनुपर्ने माग छाडेका छैनन्। स्कूलमा नभएका विद्यार्थीको नाममा दुरुपयोग भएको करीब ८ अर्बभन्दा बढी रकमका वारेमा भने दाता, शिक्षा मन्त्रालय, शिक्षकका पेशागत संस्था र सरोकारवाला मौन देखिन्छन्।

फ्ल्यास फारम भरेर स्रोत केन्द्रमा पठाउने जिम्मेवारी प्रअलाई दिइएकोले छात्रछात्राको तथ्यांक बढाएर पैसा खाने खेलमा मुख्य हात पनि स्कूलका प्रअको हुन्छ। प्रअले हस्ताक्षर गरेको फ्ल्यास फारममा विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्षले पनि हस्ताक्षर गर्ने प्रावधान रहेकोले उनीहरूलाई फर्जी फ्ल्यास फारमका मतियार मान्नुपर्छ।

प्रअ र स्कूल अध्यक्षले सही गरेर पठाएको फ्ल्यासको संख्या यकिन हो कि होइन भनेर हेर्ने जिम्मेवारी शिक्षा मन्त्रालयले स्रोतव्यक्तिलाई दिएको छ। तर, स्रोतव्यक्तिले स्कूलले भरेको फ्ल्यास फारम परीक्षण गरे नगरेको कुरा जिल्ला शिक्षा कार्यालयले हेरेको पाइँदैन। स्रोतव्यक्तिले स्कूलमा फारम वितरण गर्ने र स्कूलले भरेका फारम जस्ताको तस्तै जिशिकामा पठाउने मात्र काम गरेकाले नै स्कूलले पठाएको फर्जी आँकडा जिशिका हुँदै शिक्षा विभागसम्म आइपुग्छ र अन्ततः फ्ल्यास रिपोर्टमा छापिन्छ। शिक्षा विभागको शैक्षिक अनुसन्धान तथा सूचना शाखाका उपसचिव शंकरबहादुर थापाले भने, “जिशिकामा राखिएको माइस्क्रवल सफ्टवेअर र स्रोतव्यक्तिबाट सही तथ्यांक आउँछ भन्ने हाम्रो मान्यता हो, तर त्यस्तो भएको छैन। विभाग आफैले सबै स्कूलको तथ्यांक जाँच सम्भव नहुने भएकोले विद्यार्थी संख्या बढाउने प्रवृत्ति रोक्न सकिएको छैन।”

विद्यार्थी संख्या बढाएर सरकारी स्कूलले बढी अनुदान हात पारेको गुनासो बढ्दै गएपछि शिक्षा विभागले यो खेलमा संलग्नलाई कारवाही गर्न एउटा सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गरेको छ। “जिल्ला शिक्षा कार्यालयले विद्यालयमा भएको वास्तविक तथ्यांकभन्दा फरक तथ्यांक प्रस्तुत गर्ने विद्यालयहरूका प्रअ र विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्षलाई र त्यस्तो प्रमाणित गर्ने स्रोतव्यक्तिलाई स्पष्टीकरण सोधी नियम अनुसारको कारवाही गर्ने र त्यस्ता विद्यालयले पाउने सुविधा, सम्बन्धितको तलब भत्ता रोक्का गर्ने साथै सोको जानकारी

२०६१ सालदेखि प्रकाशन हुन थालेको फ्ल्यास रिपोर्टकै आधारमा स्कूलहरूलाई शिक्षा विभागले बजेट दिने गरेको छ। शिक्षा मन्त्रालयले सन् २००४ मा सबैका लागि शिक्षा परियोजना लागू भएपछि सोही परियोजनाले विद्यालय सूचनालाई फ्ल्यास रिपोर्टमा समेट्न थालेको हो। वर्षमा दुई पटक प्रकाशित हुने फ्ल्यास वानमा शैक्षिक सत्र शुरू भएपछि जेठ ७ गेतसम्मका सूचना समेटिन्छन् भने फ्ल्यास टुमा शैक्षिक सत्रको अन्त्य अर्थात् २३ चैतसम्मका सूचना राखिन्छ।

फ्ल्यास रिपोर्टलाई शिक्षा मन्त्रालयले विद्यालय शिक्षाको योजना, अनुगमन, मूल्यांकन र सहयोग कार्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयनको प्रमुख आधार मान्दै आएको छ। सरकारले बनाउने शिक्षा योजना, कार्यक्रम र बजेट फ्ल्यासकै आँकडाका आधारमा निर्धारण हुने गरेका छन्। विद्यालय सुधार योजना, गाउँ शिक्षा योजना, जिल्ला शिक्षा योजना र वार्षिक रणनीतिक कार्ययोजना पनि फ्ल्यास रिपोर्टकै आधारमा तय हुन्छ। दातृ राष्ट्र र संस्थाले नेपालको शिक्षामा गर्ने सहायताको मुख्य आधार पनि फ्ल्यास नै हो।

विद्यालय सूचनाको सर्वाधिक महत्त्वपूर्ण स्रोत भन्दै फ्ल्यास रिपोर्ट तयार पार्ने शिक्षा विभागले केन्द्रीयस्तरमा उच्च अधिकारीको नेतृत्वमा स्थायी संरचना बनाएको छ। विभागको महानिर्देशकको प्रत्यक्ष निगरानीमा अनुगमन तथा योजना महाशाखाका प्रमुखको अध्यक्षतामा फ्ल्यासको तयारी तथा प्रकाशन गर्न स्थायी प्रकृतिको कोर कमिटी बनाइएको छ। उक्त कमिटीमा विभागको योजना शाखाका उपनिर्देशक, अनुसन्धान तथा शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन शाखाका उपनिर्देशक एवं दुई कर्मचारी, अनुगमन तथा निरीक्षण शाखाका उपनिर्देशक र कार्यक्रम तथा बजेट शाखाका उपनिर्देशक रहेका छन्। उक्त कमिटीले फ्ल्यास फारम तयार गर्ने, सूचना संकलन विधि, फ्ल्यास रिपोर्टको ढाँचा, तथ्यांक तालिकीकरण, प्रतिवेदन लेखन तथा प्रबोधीकरण आदि काम गर्ने गरेको दावी गर्दै आएको छ। फ्ल्यास रिपोर्टको मस्यौदा तयार भएपछि सो मस्यौदा हरेक वर्षको डिसेम्बरमा शिक्षामा लगानी गर्दै आएका दाताहरूबीच सार्वजनिक गरिन्छ भने दाताको स्वीकृतिपछि रिपोर्ट छापने गरिन्छ। शिक्षा विभागको गाउँदेखि केन्द्रीय तहसम्मको प्रशासनिक संयन्त्र र स्रोत परिचालन गरेर हरेक वर्ष फ्ल्यास रिपोर्ट प्रकाशित गरिन्छ।

क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालय र शिक्षा विभागमा पठाउने।” विभागले पाँचै वटा क्षेशिनि र ७५ वटा जिल्ला शिक्षा कार्यालयका नाममा १ असार २०६८ मा गोरखापत्र दैनिकमार्फत जारी गरेको यो सार्वजनिक निर्देशन हो। तर, अब शिक्षा विभागले विद्यालय तहका जिम्मेवारलाई कारवाही गरेर मात्र उन्मुक्ति पाउने आधार सकिएको छ। किनभने फ्ल्यासमा जनसंख्याभन्दा बढी विद्यार्थी संख्या छोपेर सबैलाई फुक्क्याउने अनि काल्पनिक विद्यार्थीका नाममा अबौं खर्च गर्ने काममा शिक्षा मन्त्रालय र विभागको नेतृत्व र कर्मचारीसमेत संलग्न छन्।

विद्यार्थी संख्या बढाउने खेलमा संलग्न स्कूलका प्रअ, स्रोतव्यक्ति र अध्यक्षलाई कारवाही गर्न गाह्रो भने छैन। यस्तालाई कारवाही गर्ने नै हो भने शिक्षा विभागको प्रभावहीन निर्देशनभन्दा बलियो कानूनी बाटो

छ। तिनलाई मुलुकी ऐनको किर्ते कागजको महल अनुसार तीन वर्ष कैद र विगो अनुसार जरिवाना गर्न सकिन्छ। प्रअले भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५८ दफा ४ अनुसार आरोप प्रमाणित भएमा आफ्नो अधिकार दुरुपयोग गरी विद्यार्थी संख्या बढाएर खाएको रकम बराबरको जरिवाना र चार वर्षसम्म कैद सजाय पाउन सक्छन् भने भ्रष्टाचार ठहर भएपछि स्वतः पदमुक्त हुन्छन्। त्यसैले विद्यार्थीको कृत्रिम संख्यामा बजेट दिने र लिने दुवै निकाय र व्यक्तिको कानूनी कारवाहीको समान हकदार छन्। किनभने यो फर्जी कामका कारण मुलुकमा जन्मिँदै नजन्मेका बालबालिकाले दाता र राज्यको लगानीमा शिक्षा पाएको लज्जास्पद रेकर्ड बनि सकेको छ।

(खोज पत्रकारिता केन्द्र)

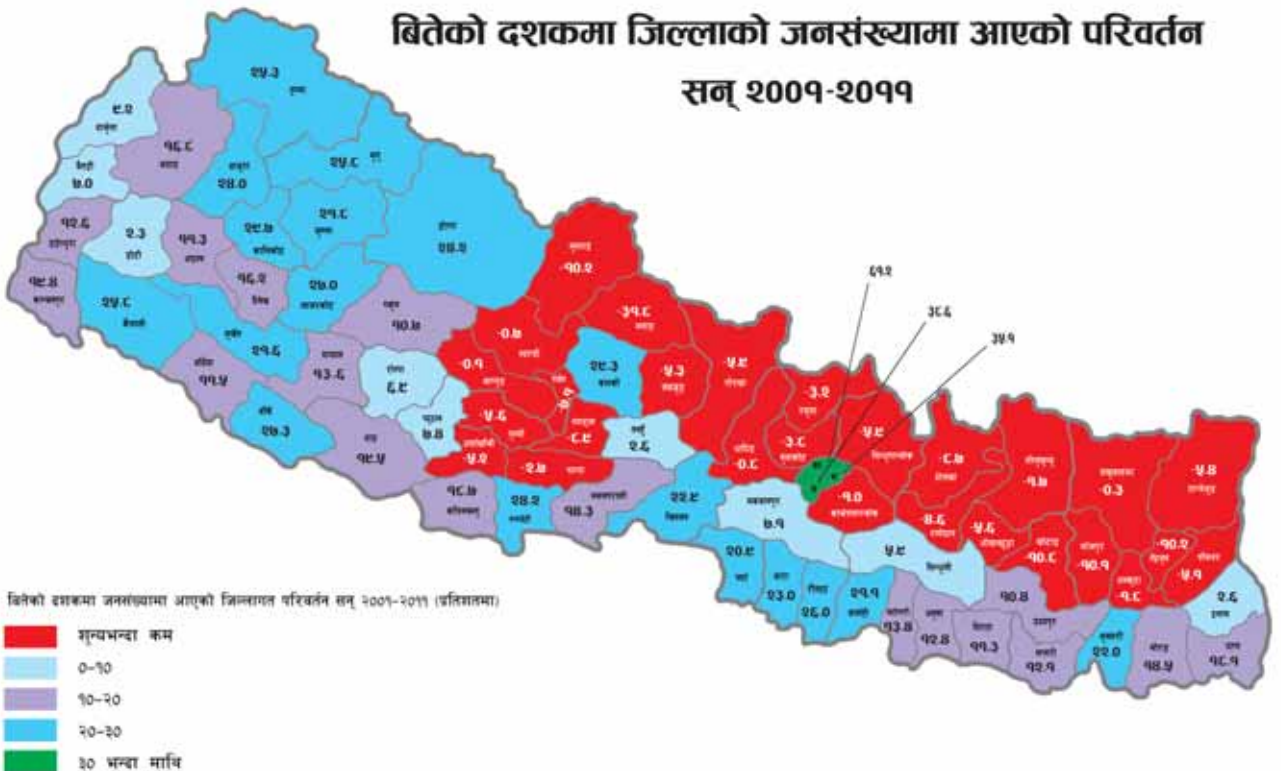
sms प्रतिक्रियाका लागि ltr<space>5006

संक्रमणमा जनसंख्या

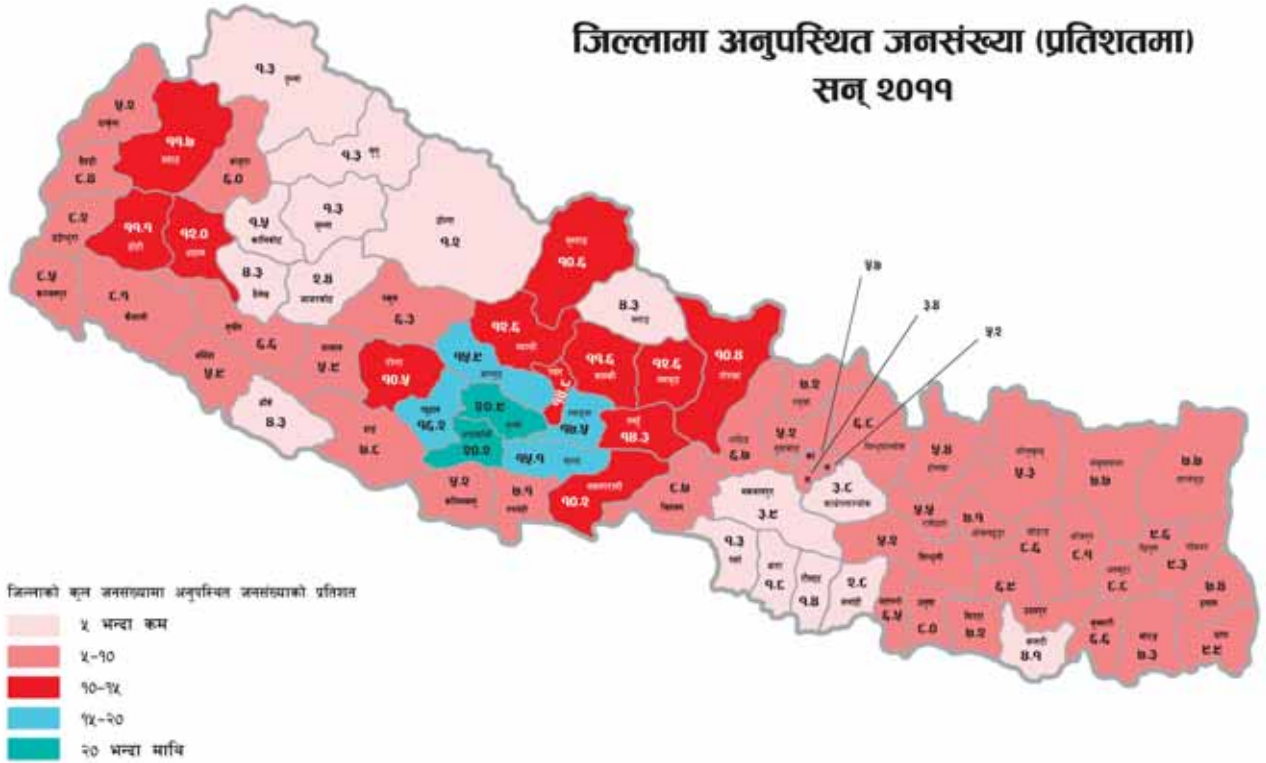
जनगणना-२०११ को विवरणले नेपालको जनसंख्या पनि अन्य क्षेत्र जस्तै संक्रमण अवस्थामा रहेको देखाएको छ। स्वास्थ्य सेवा र शिक्षामा बढ्दो पहुँच तथा चेतनामा भएको अभिवृद्धिले गर्दा नेपालको जनसंख्या जनसांख्यिक संक्रमण (डेमोग्राफिक ट्रान्जिसन) को तेस्रो चरण अर्थात् घट्दो जन्मदर र घट्दो मृत्युदरको अवस्थामा प्रवेश गरेको देखिन्छ।

बितेको दशकमा जिल्लाको जनसंख्यामा आएको परिवर्तन
सन् २००१-२०११

जिल्लामा अनुपस्थित जनसंख्या (प्रतिशतमा) सन् २०११

नेपालमा पहिलो जनगणना सन् १९११ (वि.सं. १९६८) मै भएको हो तापनि वैज्ञानिक जनगणनाको थालनी भने सन् १९५२-५४ (वि.सं. २००९-११) मा भएको हो। त्यस हिसाबले सन् २०११ (२०६८ साल) मा नेपालमा जनगणनाको एक शताब्दी पूरा भएको छ। हालै मात्र नेपाल सरकार, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागले सन् २०११ (वि.सं. २०६८) को जनगणनाका केही राष्ट्रियस्तरका नतिजाहरू प्रकाशित गरेको छ। त्यस नतिजाका आधारमा यहाँ नेपालको समसामयिक जनसांख्यिक स्थितिका केही पक्ष केलाउने प्रयास गरिएको छ।

जनसंख्या वृद्धि

सय वर्षअघि; सन् १९११ को शिर-गणना (हेड काउन्ट) मा नेपालको जनसंख्या ५६,३८,७४८ देखाइएको थियो। २०११ को जनगणनाले नेपालको कुल जनसंख्या २,६४,८४,५०४ देखाएको छ। अर्थात् विगत शताब्दीमा नेपालको जनसंख्या २ करोड ८ लाख ५५ हजार ७५५ ले बढ्यो। सन् १९७१ यता मात्रै (४० वर्षमा) नेपालको जनसंख्या १ करोड ४८ लाखले बढेको देखिन्छ (तालिका १)। संसारका २४२ देश र भूभागमध्ये जनसंख्याका दृष्टिले नेपाल विश्वको ४५ औं ठूलो देश हो।

२०११ को जनगणनाले नेपालको जनसंख्याको वृद्धि दर विगतका तुलनामा निकै घटेको (१.३५%) र जनसंख्यामा पुरुषको अनुपात पनि उल्लेख्य रूपले घटेको (८४.२) देखाउँछ (परिशिष्ट १)। जनगणना गर्दा ६ महीना भन्दा बढी घर परिवारबाट बाहिर रहेकाहरू सो घरपरिवारमा गनिदैनन्। बाहिरी बसाइसराइले गर्दा पनि जनसंख्याको आकार, वृद्धिदर र पुरुष-महिला अनुपातमा प्रभाव परेको हुनुपर्छ।

तालिका १- नेपालको जनसंख्या वृद्धि

जनगणना वर्ष (सन्)	जनसंख्या (करोडमा)	वृद्धि दर (प्रतिशतमा)	पुरुष-महिला अनुपात
१९५२-५४	०.८२५७	-	८६.८
१९६१	०.८४१३	१.६४	८७.०
१९७१	१.१५५६	२.०५	१०१.४
१९८१	१.५०२३	२.६२	१०५.०
१९९१	१.८४८१	२.०८	८८.५
२००१	२.३१५१	२.२५	८८.८
२०११	२.६४८४	१.३५	८४.२

सन् २०११ मै गरिएको नेपाल जनसांख्यिकी र स्वास्थ्य सर्भेक्षणले नेपालको कुल प्रजनन दर (अर्थात् १५ देखि ४९ वर्षसम्मका प्रजनन योग्य महिलाको औसत सन्तान संख्या) सन् २००१ को ४.१ बाट घटेर २.६ मात्र रहेको देखाएको छ। यसले पनि जनसंख्या वृद्धिदर घटेको संकेत गर्छ। नेपालको कुल जनसंख्यामा पुरुष भन्दा महिलाको संख्या ७ लाख ८६ हजारले बढी छ। त्यस्तै घर-परिवारको औसत सदस्य संख्या सन् २००१ को ५.४४ बाट घटेर सन् २०११ मा ४.८८ पुगेको छ।

विश्लेषण: जनगणना-२०११ को नतिजा

जनसंख्याको उमेर बनोट

जनसंख्याको उमेर समूहका हिसाबले कुल जनसंख्याको ३४.८% १४ वर्षभन्दा कम उमेरका छन् भने ४५.७% १५ देखि ४४ वर्ष उमेर समूहका, ११.३% ४५ देखि ५८ उमेर समूहका र ८.१ प्रतिशत ६० वर्ष माथिको उमेर समूहका छन् (तालिका २)। उमेर समूहको यो बनोट सन् २००१ को बनोट भन्दा तल्लो उमेर समूहमा केही साँघुरो र माथिल्लो उमेर समूहमा केही फराकिलो देखिन्छ। यो घट्दो प्रजनन दर र बढ्दो जीवन प्रत्यासा (लाइफ एक्सपेक्टन्सी) को सूचक हो। सन् २००१ मा ६.५% जनसंख्या मात्रै ६० वर्ष माथिका थिए।

जनसंख्या वितरण

सन् २०११ को जनगणना अनुसार नेपालको कुल जनसंख्यामध्ये ५०.३% तराईका २० जिल्लामा, ४३% पहाडका ३८ जिल्लामा र

बाँकी ६.७ प्रतिशत १६ हिमाली जिल्लामा बसोबास गर्छन्। विगत दशकमा तराईमा करीब २१ लाख, पहाडमा साढे ११ लाख र हिमाली प्रदेशमा करीब ८४ हजार जनसंख्या थपियो। तालिका ३ वाट के बुझ्न सकिन्छ भने सन् ५०को दशक देखि शुरू भएको नेपालको जनसंख्याको पुनर्वितरणको प्रक्रिया जारी छ, अर्थात् हिमाली र पहाडी जिल्लाहरूको अनुपातमा तराईका जिल्लाहरूमा जनसंख्याको चाप बढ्दो छ। तराईमा देखिएको ३८२ प्रति वर्ग किलोमिटरको जनघनत्व हिमाली प्रदेशको भन्दा रुण्डै १२ गुणा बढी छ। तराईमा पनि जनसंख्या पूर्वी र मध्य तराईमै बढी केन्द्रित छ, पश्चिम र सुदूरपश्चिम तराईमा २०.२% जनसंख्या मात्र बसोबास गर्छन्। भूभागका दृष्टिकोणले नेपालको ३५ प्रतिशत हिमाली, ४२ प्रतिशत पहाडी र २३ प्रतिशत तराईका जिल्लाहरूमा पर्दछ। नेपालमा सबैभन्दा कम जनसंख्या र जनघनत्व (क्रमशः ६५३८ र ३) मनाङ

तालिका २. पाँचवर्षे उमेर समूह अनुसार जनसंख्या; सन् २०११

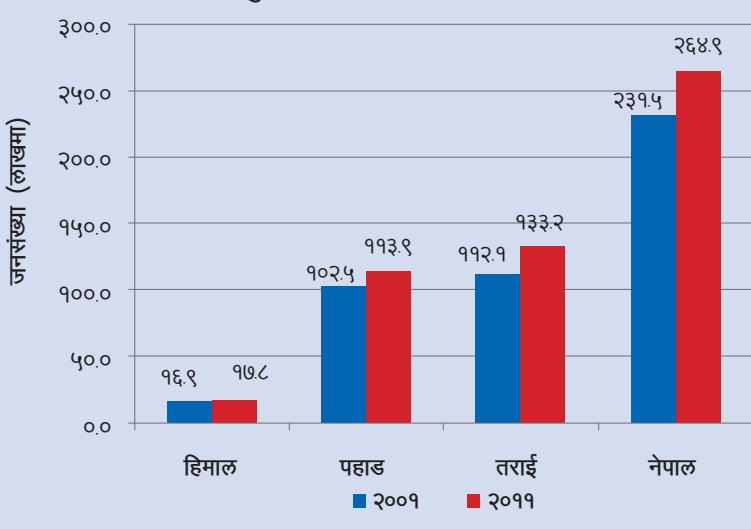
उमेर समूह	जम्मा		पुरुष		महिला	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
जम्मा वर्ष	२,६४,८४,५०४	१००	१,२८,४८,०४१	१००	१,३६,४५,४६३	१००
००-०४	२५,६७,८६३	८.६८	१३,१४,८५७	१०.२३	१२,५३,००६	८.१८
०५-०९	३२,०४,८५८	१२.१	१६,३५,१७६	१२.७३	१५,६९,६८३	११.५
१०-१४	३४,७५,४२४	१३.१२	१७,६४,६३०	१३.७३	१७,१०,७९४	१२.५४
१५-१९	२९,३१,८८०	११.०७	१४,४३,१८१	११.२३	१४,८८,७९९	१०.८१
२०-२४	२३,५८,०७१	८.९	१०,४३,८८१	८.१३	१३,१४,०९०	९.६३
२५-२९	२०,७८,३५४	७.८५	९,१७,२४३	७.१४	११,६२,१११	८.५२
३०-३४	१७,३५,३०५	६.५५	७,७०,५७७	६	९,६४,७२८	७.०७
३५-३९	१६,०४,३१८	६.०६	७,४०,२००	५.७६	८,६४,११८	६.३३
४०-४४	१३,८६,१२१	५.२३	६,६०,२८०	५.१४	७,२५,८४१	५.३२
४५-४९	११,७२,८५८	४.४३	५,७५,१०१	४.४८	५,९७,७५७	४.३८
५०-५४	१०,०५,४७६	३.८	५,०५,८६४	३.९४	४,९९,६१२	३.६६
५५-५९	८,१८,२६३	३.०८	४,१२,८८२	३.२१	४,०५,३८१	२.९७
६०-६४	७,५६,८२७	२.८६	३,६८,४५१	२.८७	३,८८,३७६	२.८५
६५-६९	५,५४,४४८	२.०८	२,७७,७८२	२.१६	२,७६,६६७	२.०३
७०-७४	३,८५,१५३	१.४८	१,८८,६१०	१.५५	१,९६,५४३	१.४३
७५-७९	२,३५,१३५	०.८८	१,१७,३५८	०.८१	१,१७,७७७	०.८६
८०-८४	१,२८,७७७	०.४८	६२,७८७	०.४८	६५,९९०	०.४८
८५-८९	५२,५२६	०.२	२५,८१०	०.२	२६,७१६	०.२
९०-९४	२०,३३५	०.०८	८,८४०	०.०७	११,४९५	०.०८
९५+	११,२०८	०.०४	४,२०१	०.०३	७,००७	०.०५

स्रोत: केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, राष्ट्रिय जनगणना, सन् २०११

तालिका ३- भौगोलिक प्रदेशमा जनसंख्या वितरण

वर्ष	सन् २००१		सन् २०११	
	जनसंख्या (प्रतिशत)	जनघनत्व प्रति वर्गकिमी	जनसंख्या (प्रतिशत)	जनघनत्व प्रति वर्गकिमी
हिमाल	७.३	३३	६.७	३४
पहाड	४४.३	१६७	४३.०	१८६
तराई	४८.४	३३०	५०.३	३६२
नेपाल	१००	१५७	१००.०	१८०

भौगोलिक प्रदेश अनुसार जनसंख्या वितरण

जिल्लामा छ भने सबैभन्दा बढी जनसंख्या र जनघनत्व (क्रमशः १७,४४,२४० र ४४१६) काठमाडौं जिल्लामा छ।

शहरी जनसंख्या

सन् २०११ को जनगणना अनुसार नेपालको जनसंख्याको ऋण्डै ८२.८ प्रतिशत ग्रामीण क्षेत्रमा बसोबास गर्छन्। मुलुकका ५८ नगरपालिकाहरूमा कूल जनसंख्याको १७.१ अर्थात् ४५ लाख २३ हजार मानिसको बसोबास छ। कुल शहरी जनसंख्याको २२ प्रतिशत काठमाडौंमा छन्। उपत्यकाका ४ शहर (काठमाडौं, ललितपुर, भक्तपुर, थिमि र कीर्तिपुर) मा नेपालको ३२ प्रतिशत शहरी जनसंख्या रहेको छ। पाँच ठूला शहरमा काठमाडौं (१०,०३,२८५), पोखरा (२,६४,८८१), ललितपुर (२,२६,७२८), विराटनगर (२,०४,८४८) र भरतपुर (१,४७,७७७) पर्छन्। पोखरा नेपालको दोस्रो ठूलो शहर हो तर काठमाडौं पोखरा भन्दा ऋण्डै चार गुणा ठूलो छ। नेपालको अति केन्द्रीकृत शहरीकरणको यो उदाहरण हो।

कतिपय नगरपालिकाको जनघनत्व ऋण्डै ग्रामीण स्तरको छ। कमलामाई, खाँदवारी, त्रियुगा, भीमेश्वरसहित ८ वटा नगरपालिकाको जनघनत्व ५०० भन्दा कम छ। सबैभन्दा बढी जनघनत्व काठमाडौंमा (२०,२८८ प्रति वर्ग किमि) छ। नगरपालिकाहरूमा ५८ मध्ये सन्

२०११ मा थपिएका ४१ नयाँ नगरपालिकालाई समेत लिने हो भने नेपालको शहरी जनसंख्या कुल जनसंख्याको २४ प्रतिशतसम्म पुग्ने अनुमान गर्न सकिन्छ। सन् २००१ मा नेपालमा शहरी जनसंख्याको अनुपात १३.८५% थियो।

जिल्लागत जनसंख्या घट-बढ

पछिल्लो जनगणनाको सबैभन्दा चाखलाग्दो पक्ष जिल्लागत जनसंख्याको घट-बढ हो। सन् २००१-२०११ को दशकमा नेपालको जनसंख्या १४.४% ले बढ्यो। यो वृद्धि तराईका जिल्लामा १८.८%, पहाडी जिल्लामा ११.१% र हिमाली जिल्लामा ५.६% रह्यो। तर जिल्लागत वृद्धिमा ठूलो अन्तर छ। सबैभन्दा बढी वृद्धि काठमाडौं (६१.२%), ललितपुर (३८.६%) र भक्तपुर (३५.१%) जस्ता शहरी जिल्लामा देखिन्छ। त्यसैगरी वितेको दशकमा हिमाल र पहाडका कालीकोट, कास्की, जाजरकोट, मुगु, हुम्ला, डोल्पा, बाजुरा, जुम्ला, सुर्खेत र तराईका बाँके, रौतहट, कैलाली, रूपन्देही, बारा, चितवन, सुनसरी, सर्लाही र पर्सा जिल्लामा जनसंख्या २० देखि ३० प्रतिशतले बढेको देखिन्छ। अरू १८ जिल्ला, जसमा ८ पहाडी जिल्ला सामेल छन्, जनसंख्याको वृद्धि १० देखि २० प्रतिशत रह्यो। ८ वटा अन्य पहाडी जिल्लामा वृद्धि ० देखि १० प्रतिशत रह्यो।

नेपालको आधुनिक जनसांख्यिक इतिहासमै पहिलो पल्ट आपसमा जोडिएका २७ वटा पहाडी जिल्लाहरूमा सन् २००१ को तुलनामा जनसंख्या घट्यो। सन् २००१-२०११ को दशकमा घटेको जनसंख्याको प्रतिशतसहित यी जिल्लाहरू हुन्- बागलुङ (-०.१%), संखुवासभा (-०.३%), म्याग्दी (-०.७%), धादिङ (-०.८%), काभ्रे (-१.०%), सोलुखुम्बु (-१.७%), धनकुटा (-१.८%), पाल्पा (-२.७%), रसुवा (-३.२%), नुवाकोट (-३.८%), रामेछाप (-४.६%), पाँचथर (-५.१%), अर्घाखाँची (-५.२%), लमजुङ (-५.३%), ताप्लेजुङ (-५.४%), गुल्मी (-५.६%), ओखलढुङ्गा (-५.६%), सिन्धुपाल्चोक (-५.८%), गोरखा (-५.८%), पर्वत (-७.१%), दोलखा (-८.७%), स्याङ्जा (-८.८%), भोजपुर (-१०.१%), तेह्रथुम (-१०.२%), मुस्ताङ (-१०.२%), खोटाङ (-१०.८%) र मनाङ (-३१.८%)। खासगरी ठूला शहर-बजार नभएका, प्रजनन दर निकै घटेका, वाह्य बसाइँसराइले गर्दा अनुपस्थित जनसंख्याको अनुपात धेरै भएका पहाडी जिल्लाहरूमा जनसंख्या घटेको देखिन्छ। साधारणतया पहाडबाट भद्रहेको बसाइँसराइ र भारतबाट हुने आप्रवासनले गर्दा समेत तराईका जिल्लामा जनसंख्या बढेको छ भने मध्य र सुदूरपश्चिमका कतिपय पहाडी-हिमाली जिल्लामा चाहिँ प्रजनन दर नघट्नु र वाह्य बसाइँसराइ कम हुनुका कारणले हुनसक्छ, जनसंख्या बढेको छ।

अनुपस्थित जनसंख्या

सन् २०११ को जनगणनाले १८ लाख २१ हजार जनसंख्यालाई नेपालबाट (६ महीना भन्दा बढी अवधि का लागि) बाहिर गएका र अनुपस्थित भनेर जनाएको छ। यो नेपालको कुल जनसंख्याको ७.३% हो। सन् २००१ मा यो संख्या ३.२४% (अर्थात् ऋण्डै ७ लाख ६२ हजार) मात्र थियो। २०११ मा अनुपस्थित मध्ये १२.३% महिला छन्। विगत दशकमा लामो समयसम्म नेपाल बाहिर रोजगारीका लागि जाने जनसंख्यामा निकै वृद्धि भएको यसले देखाउँछ। उपलब्ध अन्य

विश्लेषण: जनगणना-२०११ को नतिजा

तथ्याङ्क अनुसार यसरी बाहिर जाने व्यक्तिहरूले पठाएको विप्रेषणको (रेमिट्यान्स) नेपालको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा २२-२३ प्रतिशत योगदान रहिआएको छ। बाह्य बसाइँसराइको यो सकारात्मक पक्ष भए पनि मुलुकको अर्थतन्त्र धेरै कालसम्म यसरी परनिर्भर रहिरहनले धेरै समस्या पनि निम्त्याउन सक्छ। यस्तो बसाइँसराइले मुलुकको श्रमबजार विस्तारित चाहिँ भएको छ, तर त्यो विस्तार राज्यको भूमिका वा प्रभावभन्दा बाहिर छ।

अनुपस्थित जनसंख्याको प्रसस्त जिल्लागत भिन्नता छ। यसलाई दुई प्रकारले हेर्न सकिन्छ- जिल्लाको जनसंख्याको प्रतिशतका हिसाबले, अनि अनुपस्थित संख्याका हिसाबले।

देशको औसतको दोब्बर भन्दा बढी प्रतिशत जनसंख्या अनुपस्थित रहेका ६ जिल्ला हुन् गुल्मी (२०.८%), अर्घाखाँची (२०.२%), स्याङ्जा (१७.५%), प्युठान (१६.२%), बाग्लुङ (१५.८%) र पाल्पा (१५.१%)। यी सबै पश्चिम पहाडका समस्पर्शी (जोडिएका) जिल्ला हुन्। अर्का १२ वटा जिल्लामा (जुन मूलतः माथिका जिल्लाका वरपर र छिटपुट मध्य र सुदूरपश्चिमका पहाडी भेगमा पर्छन्) १० देखि १५% सम्म अनुपस्थित जनसंख्या देखिन्छ। ५ देखि १०% सम्म अनुपस्थित जनसंख्या रहेका ४० जिल्ला छन्। यिनले पूर्वी पहाड र तराईदेखि मध्य र पश्चिम अनि सुदूरपश्चिमसम्मका जिल्ला समेट्छन्। सबैभन्दा कम अनुपस्थित जनसंख्याको अनुपात भएका १७ जिल्लामध्ये हिमाल-पहाडका डोल्पा, मुगु, हुम्ला, जुम्ला, कालीकोट र जाजरकोट अनि तराईका पर्सा, रौतहट, बारा र सर्लाही जस्ता जिल्ला पर्छन्।

सन् २००१ मा जिल्लाको जनसंख्याको १० प्रतिशत भन्दा बढी अनुपस्थित रहेका नेपालका जम्मा ६ जिल्ला- गुल्मी (१५.१%), अर्घाखाँची (१३.१%), प्युठान (११.१%), बाग्लुङ (११.३%), पर्वत (१०.२%) र स्याङ्जा (१२.७%) - थिए। हाल आएर यस्ता जिल्लाको संख्या १८ पुगेको छ। यसले मुलुकभित्र राम्रो आयमुलक रोजगारीको सृजना र विस्तार हुन नसकेका कारणले वैदेशिक रोजगारीतिर आकर्षण बाहिरहेको संकेत गर्छ।

संख्याका हिसाबले भने तस्वीर अलिक फरक छ किनभने थोरै जनसंख्या भएको जिल्लामा सानो संख्या पनि प्रतिशतमा बढी देखिन्छ। ५०,००० भन्दा बढी अनुपस्थित रहेका १२ जिल्ला छन् जसमा काठमाडौँ (सबैभन्दा बढी ८६,८०५), ऋपा, मोरङ, नवलपरासी, रूपन्देही, कैलाली, धनुषा, गुल्मी, कास्की, स्याङ्जा, चितवन र सुनसरी पर्छन्। यीमध्ये आठ वटा तराईका जिल्ला हुन्। अनुपस्थितको प्रतिशत कम रहे पनि तराईका जिल्लाबाट बाह्य बसाइँ सरेहरूको संख्या ठूलो छ। सबैभन्दा कम संख्या अनुपस्थित रहेका जिल्लामा मनाङ, डोल्पा, हुम्ला, मुगु, मुस्ताङ, जुम्ला र कालीकोट पर्छन्। यी जिल्लाहरू यातायात र अन्य सुविधाका दृष्टिले दुर्गम जिल्लाहरू हुन्।

जनसंख्याको जाति-जातगत बनोट

नेपालमा सन् १९८१ (वि.सं. २०४८) को जनगणनादेखि जाति-जातको गणना गर्न लागिएको हो। सन् १९८१ को जनगणनामा कुल ५६ जाति-जात समूहको तथ्याङ्क दिइएको थियो, त्यो बढेर सन् २००१ को जनगणनामा १०० (अन्य ३ समूहसहित कुल १०३) पुग्यो। सन् २०११ को गणनामा २००१ मा गनिएका

चुरौटे र जैन नामका जात परेका छैनन्। २०११ मा २७ जाति-जातका नाम थपिएका छन्, ती हुन्- ल्होमी, कलार, नटुवा, धण्डी, धनकर, कुलुङ, घले, खवास, राजधोव, कोरी, नाछिरिङ, याम्फु, चामलिङ, आठपरिया, सरवरिया, बान्तवा, डोल्पो, अमट, थुलुङ, मेवाहाङ बाला, वाहिङ, ल्होपा, देव, साङपाङ, खालिङ, तोप्लेगोला र लोहारुङ।

२०११ को जनगणनाले कुल १२५ (अन्य ५ समूहसहित कुल १३०) जाति-जातको नामसहित तथ्याङ्क दिएको छ। जनगणनापिच्छे जाति-जातको संख्या बढ्नुका पछाडि जाति-जातको पहिचानका लागि खास वैज्ञानिक आधारहरू स्थापित नगरिनु, मुलुकको सर्वाङ्गीण मानवशास्त्रीय सर्भेक्षण नहुनु, स्वपहिचानलाई आधारका रूपमा लिइनु, अनि विभिन्न कारणहरूले गर्दा जातीय चेतनामा वृद्धि हुनुलाई कारकका रूपमा लिने गरिन्छ।

२०११ को जनगणना अनुसार नाम दिइएका १२५ जाति-जात समूहमध्ये १० लाखभन्दा बढी जनसंख्या भएका ८ समूह छन् (तालिका ४)। यिनमा क्षेत्री (४४ लाख), बाहुन (३२ लाख), मगर (१८ लाख), थारू (१७ लाख), तामाङ (१५ लाख), नेवार (१३ लाख), मुसलमान (१२ लाख), कामी (१३ लाख) र यादव (११ लाख) पर्दछन्। यी ८ समूहले नेपालको कुल जनसंख्याको फण्डै दुईतिहाइ भाग ओगट्छन्। ५ लाखदेखि १० लाख जनसंख्या भएका दुई समूह (राई र गुरुङ) छन्। कुल जनसंख्यामा यिनीहरूको प्रतिशत ४ जति छ। १ लाखदेखि ५ लाख जनसंख्या भएका २७ समूह छन्। जनसंख्यामा यिनीहरूको हिस्सा २१% जति छ। यसरी १ लाखभन्दा बढी जनसंख्या भएका जम्मा ३८ जाति-जात समूह छन् जसको कुल जनसंख्यामा ८२% हिस्सा छ। १ लाखभन्दा तल जनसंख्या भएका जम्मा ८७ समूह छन्, कुल जनसंख्यामा यिनीहरूको हिस्सा ८% जति छ। १०,००० भन्दा कम जनसंख्या भएका मात्रै ४६ समूह छन्, जसमध्ये ३१ समूह ५००० भन्दा कम र ३ समूह (राउटे, कुसुण्डा र नुरड) को जनसंख्या १००० भन्दा कम छ।

सन् २००१ को जनगणना जस्तै सन् २०११ को जनगणनाले पनि नेपाल मूलतः अल्पसंख्यकहरूको मुलुक हो भन्ने कुरा नै प्रमाणित गर्छ। सबैभन्दा ठूलो जनसांख्यिक समूह क्षेत्री कुल जनसंख्याको

तालिका ४- जनसंख्याको आकार अनुसार जाति-जात समूह र जनसंख्या

जनसंख्याको आकार समूह	जाति-जात समूहको संख्या	कुल जनसंख्या	प्रतिशत	सञ्चित प्रतिशत
दश लाख भन्दा बढी	८	१,७५,८८,१८८	६६.४	६६.४
५,००,००० देखि ८,८८,८८८	२	११,४२,६४५	४.३	७०.७
१,००,००० देखि ४,८८,८८८	२७	५६,५०,००४	२१.३	८२.०
५०,००० देखि ८८,८८८	१५	१०,३३,४४४	३.८	८५.८
२५,००० देखि ४८,८८८	१२	३,८७,५८८	१.५	८७.४
१०,००० देखि २४,८८८	१४	२,२२,५७६	०.८	८८.२
५,००० देखि ८,८८८	१२	८०,६८८	०.३	८८.५
१,००० देखि ४,८८८	३१	८४,८५८	०.३	८८.८
एक हजार भन्दा कम	३	१,१६८	०.००	८८.८
अन्य र अपरिभाषित	५	२,८२,३२१	१.१	८९.९
कुल	१३०	२,६४,८४,५०४	१००.०	

१६.६% मात्र हो। पहाडका गैर-दलित जात (क्षत्री, बाहुन, ठकुरी, सन्त्यासी/दशनामी) लाई जोड्दा पनि यो जनसंख्याको ३१.२% मात्रै हुन आउँछ। २००१ मा यो समूहको प्रतिशत ३१ जति थियो। सन् २०११ मा नामसहित थपिएका २७ जाति-जातको वर्गीकरण (जात, जनजाति, दलित, मधेशी आदि) उपलब्ध नभएकाले कुल जनसंख्यामा यिनीहरूको खास हिस्सा कति छ भनेर भन्न सकिने स्थिति छैन। तर थपिएका जाति-जातको जनसंख्या हेर्दा सन् २०११ मा करीब १३.८ प्रतिशत जति दलित र ३५.६% प्रतिशत जति आदिवासी-जनजाति रहेको आभास मिल्छ। सन् २००१ मा यो प्रतिशत क्रमशः १२.८ र ३७.१ थियो। तर आदिवासी-जनजातिको सर्वमान्य परिभाषा छैन। वि.सं २०६६ मा आदिवासी-जनजातिको पहिचान सम्बन्धी सरकारद्वारा गठित उच्चस्तरीय कार्यदलको प्रतिवेदनमा दिइएको ८१ वटा जातिको सूचीलाई मान्ने हो भने सन् २००१ मा ४०.५% जनसंख्या आदिवासी थिए। यो प्रतिशत सन् २०११ मा ३८.४ मा ओर्लिएको छ।

सन् २०११ को जनगणनामा जाति-जातको संख्या बढ्नुका साथै कतिपय जाति-जातको जनसंख्यामा अनपेक्षित वृद्धि वा हास देखिन्छ। यसका धेरै कारण हुन सक्छन् जसको विश्लेषण सम्पूर्ण जिल्लागत तथ्याङ्क उपलब्ध भएपछि मात्र गर्न सकिनेछ।

सन् २००१-११ का बीच नेपालको जनसंख्या १४.४% ले बढ्यो। यो दशकमा जम्मा ६३ जाति-जातको जनसंख्या राष्ट्रिय औसत भन्दा बढीले वृद्धि भएको देखिन्छ भने अन्य १७ को औसत भन्दा कम वृद्धि भएको छ। कतिपय जाति-जातको संख्यात्मक वृद्धि अपत्यारिलो छ- ८ वटा जाति-जातको वृद्धि त गत दशकमा १००% भन्दा बढी छ। यी हुन्- ह्योल्मो, धुनिया, वादी, पत्थरकट्टा, विन, मुण्डा, बङ्गाली, पंजाबी र बराई। सन् २००१-११ को दशकमा विनको संख्या १८७२० बाट बढेर ७५१८५, बराईको संख्या ३५४३४ बाट बढेर ८०५८७ र वादीको संख्या ४४४२ बाट बढेर ३८६०३ पुगेको देखिन्छ।

जाति-जातगत जनसंख्या वृद्धिमा धेरै असमानताहरू छन्। क्षत्रीको वृद्धि दशकमा २२.४% छ भने बाहुनको ११.४% छ, त्यस्तै तामाङ र मगरको वृद्धि क्रमशः २२.४% र १६.४% छ भने लिम्बु र नेवारको वृद्धि क्रमशः ७.८% र ६.७% छ अनि यादव र थारूको वृद्धि क्रमशः १७.८% छ र १३.३% छ।

सन् २०११ मा १८ जाति-जातको जनसंख्या अपत्यारिलो र निरपेक्ष घटेको देखिन्छ। यी जाति-जात हुन्- नुरड, चिडिमार, कमार, राजभर, सोनार, सुनुवार, किसान, बढई, शेर्पा, भोटे, राजपूत, फाँगड, राउटे, लेप्चा, कायस्थ, गुरुङ, राई र तराई ब्राह्मण। साधारण हिसाबले बढ्नुपर्नेमा विगत दशकमा सोनारको संख्या ८०७५३ ले, शेर्पाको संख्या ४१६७६ ले, सुनुवारको संख्या ३८५४२ ले र गुरुङको संख्या २०८३० ले घटेको देखिएको छ।

यीमध्ये १२ जाति-जातको संख्या (नुरड, चिडिमार, कमार, राजभर, सोनार, सुनुवार, किसान, बढई, शेर्पा, भोटे, राजपूत र फाँगड) गत दशकमा १०% भन्दा बढीले घटेको छ। यसो हुन कि त सन् २०११ मा थपिएका २७ जाति-जात २००१ मा गनिएका जाति-जातवाटै विभाजित भएका हुनुपर्छ, अथवा तिनले आफ्नो पुनःपहिचान खोजेको वा ६ महीनाभन्दा बढी अनुपस्थित रहेका कारणले नगनिएको, वा गणनामै त्रुटि भएको पनि हुन सक्छ। जिल्लागत तथ्याङ्क उपलब्ध भएपछि मात्र यसको सही लेखा-जोखा गर्न सकिनेछ।

जनसंख्याको भाषागत बनावट

सन् २००१ (२०५८ साल) को जनगणनामा जम्मा ८२ मातृभाषाको पहिचान गरिएको थियो। सन् २०११ मा यो संख्या बढेर १२३ पुगेको छ। पहिले नेपाली भनेर गणना गरिएका हुनसक्ने कतिपय भाषा (भाषिका?) हरू २०१२ मा बेग्लै भाषा भनेर गनिएका छन्। यस्तै स्थिति अन्य कतिपय भाषाको पनि हुन सक्छ। नेपालमा व्यापक र वैज्ञानिक भाषिक सर्भेक्षण नभएको कारणले गर्दा मुलुकभर खास यति नै भाषा छन् भनेर भन्न सकिने स्थिति छैन।

२०११ को गणना अनुसार नेपालमा १० लाख भन्दा बढीले मातृभाषाका रूपमा बोल्ने जम्मा पाँच वटा भाषा छन्- नेपाली, मैथिली, भोजपुरी, थारू र तामाङ। नेपाली ४४.६% ले बोल्छन् भने मैथिली ११.७% ले, भोजपुरी ६% ले, थारू ५.८% ले र तामाङ ५.१% ले बोल्छन्।

त्यस्तै ६ वटा मातृभाषा ५ लाखदेखि १० लाखसम्मको जनसंख्याले बोल्छन् र ८ भाषा १ देखि ५ लाख भन्दा कमले बोल्छन् (तालिका ५)। यसरी १ लाखभन्दा बढीले बोल्ने १८ भाषा छन् जसको जनसंख्या २ करोड ५४ लाख १० हजार ५३२ अर्थात् नेपालको कुल जनसंख्याको ८५.८% हुन आउँछ। १ लाख भन्दा कमले बोल्ने १०४ भाषा छन्, त्यसमा पनि ५ हजार भन्दा कमले बोल्ने भाषाको संख्या ६४ छ।

सन् २००१ को जनगणनामा १० लाख बढीले बोल्ने पाँच भाषा (क्रमसँग नेपाली, मैथिली, भोजपुरी, थारू र तामाङ) थिए। १ लाखभन्दा बढीले बोल्ने १६ भाषा थिए र १ लाख कमले बोल्ने भाषाको संख्या ७६ थियो।

२०१२ मा नेपाली मातृभाषीको प्रतिशत ४८.७% बाट घटेर ४४.६%, मैथिलीको १२.३% बाट घटेर ११.७%, भोजपुरीको ७.५% बाट घटेर ६%, थारूको ५.८% बाट ५.८% र तामाङको ५.२% बाट घटेर ५.१% रहेको छ। दुई गणनामा भाषाको वैज्ञानिक पहिचान र उल्लेखमा एकरूपता नहुनुले पनि यो स्थिति देखिएको हुनसक्छ।

विगत दशकमा कुल ६२ मातृभाषीको संख्या बढेको छ। ३३ मातृभाषीको १०० प्रतिशत भन्दा बढीले वृद्धि भएको छ। यसरी वृद्धि हुने १ लाखभन्दा बढीले बोल्ने भाषाहरूमा बज्जिका र उर्दू

तालिका ५- जनसंख्याको आकार अनुसार भाषा समूह र जनसंख्या

जनसंख्याको आकार समूह	भाषा समूहको संख्या	कुल जनसंख्या	प्रतिशत	सञ्चित प्रतिशत
दश लाखभन्दा बढी	५	१,८३,८७,६२७	७३.२	७३.२
५,००,००० देखि ८,८८,८८८	६	४४,०६,६२८	१६.६	८९.८
१,००,००० देखि ४,८८,८८८	८	१६,१३,२७७	६.१	९५.९
५०,००० देखि ८८,८८८	३	२,२१,६५०	०.८	९६.७
२५,००० देखि ४८,८८८	८	३,३६,६५५	१.३	९८.०
१०,००० देखि २४,८८८	१८	२,८६,८१७	१.१	९९.१
५,००० देखि ८,८८८	१०	७०,८४८	०.३	९९.४
१,००० देखि ४,८८८	२७	७४,२४२	०.३	९९.७
एक हजारभन्दा कम	३७	११,१२८	०.०	९९.७
अन्य/रिपोर्ट नगरिएका		६८,८८१	०.३	१००.०
कुल	१२३	२,६४,८४,५०४	१००.०	

विश्लेषण: जनगणना-२०११ को नतिजा

पर्दछन्। २५ मातृभाषीको वृद्धि राष्ट्रिय औसत जनसंख्या वृद्धि (१४.४%) भन्दा बढी छ। सबैभन्दा कम प्रतिशतले वृद्धि हुनेमध्ये मगर (२.४%), नेवार (२.६%), लिम्बु (३%) र नेपाली (७%) पर्दछन्।

कुल २४ मातृभाषीको संख्या घटेको छ। यसरी घटनेहरूमा भोजपुरी र वान्तवा जस्ता धेरै भाषी भएका मातृभाषा पर्दछन्। उता थपिएका ३३ मातृभाषामा ठूलो संख्या भएका भाषाहरू पनि छन् जस्तै डोटेली (७८७८२६), बैतडेली (२७२५२४), राई (१५६११४), अछामी (१४२७८४), बकाडी (६७५८१) र उराऊ (३३६५१)। डोटेली, बैतडेली, अछामी, बकाडी; जस्ता भाषाहरू सन् २००१ को जनगणनामा नेपाली अन्तर्गत गाभिएका हुनुपर्छ। जातीयता जस्तै मातृभाषामा पनि पृथक् पहिचान खोज्ने बढ्दो प्रवृत्ति २०११ को जनगणनाले स्पष्ट रूपमा देखाउँछ, यद्यपि भाषाको वैज्ञानिक पहिचान गर्नु अपरिहार्य रहेको तथ्य पनि त्यतिकै टड्कारो रूपमा देखिन्छ।

जनसंख्याको धार्मिक बनोट

२०११ को गणना अनुसार नेपालका ८१.३% (अर्थात् २ करोड ५५ लाख) जनसंख्या हिन्दू धर्मावलम्बी छन्। बौद्ध धर्मावलम्बी ८% (२३ लाख ८ हजार) र इस्लाम ४.४% (११ लाख ६ हजार) छन्। यी बाहेक किराँत ३% (८ लाख १८ हजार), इसाई १.४% (३ लाख ७५ हजार) र प्रकृति ०.५% (१ लाख २१ हजार) अन्य प्रमुख धर्म हुन्। ५००० भन्दा कम जनसंख्याले मात्रै अन्य धर्महरूमा जैन, बहाई र शिख हुन्। २००१ मा जम्मा ८ धर्मको तथ्याङ्क दिइएको थियो। २०११ मा बोन र प्रकृति गरी दुई धर्मावलम्बीको तथ्याङ्क थपिएको छ (तालिका ६)।

तुलनात्मक हिसाबले विगत दशकमा हिन्दू, इस्लाम र इसाई धर्मावलम्बीको प्रतिशत बढेको र बौद्ध, किराँत, जैन र शिख धर्मावलम्बीको घटेको छ। बौद्ध र किराँत धर्मावलम्बीको कुल संख्या नै क्रमशः ४६४२१ र १०८३७ ले घटेको छ। इसाई धर्मावलम्बीको संख्या साढे तीन गुणा भन्दा धेरै (सन् २००१ मा १०१८७६ वाट सन् २०११ मा ३७५६८८) ले बढेको छ। इसाई धर्म विगत दशकमा नेपालमा सबैभन्दा तीव्र गतिमा बढेको धर्म हो।

उपसंहार

जनगणना-२०११ को माथिको विवरणले नेपालको जनसंख्या संक्रमण अवस्थामा रहेको देखाउँछ। स्वास्थ्य सेवा र शिक्षामा बढ्दो पहुँच तथा चेतनामा आएको अभिवृद्धिले गर्दा नेपालको जनसंख्या जनसांख्यिक संक्रमण (डेमोग्राफिक ट्रान्जिसन) को तेस्रो चरण (अर्थात् घट्दो जन्मदर र घट्दो मृत्युदरको अवस्था) मा प्रवेश गर्दैछ। जनसंख्या वृद्धिदर स्पष्टतः घट्न थालेको छ। यो क्रमलाई बढ्दो शहरीकरण र बाह्य बसाइ सराईले समेत प्रभाव पारेको छ। यातायातमा भएको विकास र बढ्दो आर्थिक क्रियाकलापले गर्दा नेपाल क्रमिक रूपले ग्रामीण अर्थतन्त्रबाट शहरी अर्थतन्त्रमा रूपान्तरित हुँदैछ। हालै गरिएका

तालिका ६. धर्म अनुसार जनसंख्याको बनोट सन् २००१-२०११

धर्म	जनसंख्या २००१	प्रतिशत	जनसंख्या २०११	प्रतिशत	फरक	दशकको वृद्धि
हिन्दू	१,८३,३०,१२१	८०.६	२,१५,५१,४८२	८१.३	३२,२१,३७१	१७.६
बौद्ध	२४,४२,५२०	१०.७	२३,८६,०८८	८.०	-४६,४२१	-१.८
इस्लाम	८,५४,०२३	४.२	११,६२,३७०	४.४	२,०८,३४७	२१.८
किराँत	८,१८,१०६	३.६	८,०७,१६८	३.०	-१०,९३७	-१.३
इसाई	१,०१,८७६	०.४	३,७५,६८८	१.४	२,७३,७२३	२६८.४
प्रकृति*		०.०	१,२१,८८२	०.५		
बोन*		०.०	१३,००६	०.०		
जैन	४,१०८	०.०	३,२१४	०.०	-८९४	-२१.८
बहाई	१,२११	०.०	१,२८३	०.०	७२	५.८
शिख	५,८८०	०.०	६०८	०.०	-५,२८१	-८८.७
अपरिभाषित	७८,८७८	०.३	६१,५८१	०.२		
कुल	२,२७,३६,८३४	१००.०	२,६४,८४,५०४	१००.०		

स्रोत: केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, राष्ट्रिय जनगणना सन् २०११ र २००१
*सन् २००१ मा प्रकृति र बोन धर्म उल्लेख गरिएको थिएन।

अध्ययनले नेपालमा शहरी क्षेत्रले देशको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा ६० देखि ६५ प्रतिशत योगदान गरेको अनुमान गरेका छन्।

नेपालको जाति-जातगत, भाषिक र धार्मिक संरचनाले पनि संक्रमणकै अवस्था इंगित गर्छन्। जाति-जातगत हिसाबले नेपाल मूलतः अल्पसंख्यकहरूको देश हो। पहिचानको बढ्दो चाहनाले जाति-जातगत र भाषिक समूहहरूको संख्या जनगणना पिच्छै बढ्दो देखिनु र कतिपय जाति-जात, भाषिक र धार्मिक समूहहरूको संख्यामा तलमाथि हुनु समेतलाई पहिचानको संक्रमणकै अभिव्यक्तिको रूपमा लिनुपर्छ। यसले नेपालको जाति-जात र भाषा जस्ता पक्षमा पहिचानका वैज्ञानिक आधारहरू स्थापित गर्नु नितान्त आवश्यक भइसकेको र जनगणनामा यी पक्षबारे बढी सचेत र संवेदनशील रहनुपर्ने कुरा समेत स्पष्ट पार्छ। नेपालको विविधतामा गर्व गर्न सिकेर मात्रै नयाँ नेपालको निर्माण हुन सक्छ।

sms प्रतिक्रियाका लागि ltr<space>5006

शिखरापुर यातायात प्रा. लि.

टाटा सुमो सेवा

काठमाडौं-हेटौडा-विरगञ्ज-कलेस-विजयद-धनुष-लालमढी

रिजर्भको लागि सम्पर्क
फोन ०१-८८८३९६०
मो ९८४३८९९८
९८४३३८६९

टिकट काउन्टर
काठमाडौं-जम्बू
विरगञ्ज
विरगञ्ज बसपार्क
हेटौडा
बन्दिगाहापुर
सुनैवा
लालमढी
काठमाडौं-गौर

- ०१-४६०२२६०
- ०१-४२०८२०
- ९८४०६२११०
- ०१-४२४०३०
- ९८४३४९४९२
- ०१-४२४११०
- ९८४०४०४३२
- ८८४२४४४८८

काठमाडौंबाट दक्षिणतर्फ हुँदै हेटौडा-विरगञ्ज-कलेस-विजयद-धनुष-लालमढी सम्म

परिशिष्ट-१

सन् २०११ को जनगणनाका केही आधारभूत आँकडा

	जनसंख्या	जनसंख्याको प्रतिशत	पुरुष	महिला	परिवार संख्या	क्षेत्रफल (वर्ग किमि)	परिवारको आकार	लैंगिक अनुपात	जनघनत्व (प्रतिवर्ग किमि)
नेपाल	२,६४,९४,५०४		१,२८,४९,०४१	१,३६,४५,४६३	५४,२७,३०२	१,४७,१८१	४.८८	९४.१६	१८०
शहरी/ग्रामीण									
शहर	४५,२३,८२०	१७.१	२३,०६,०४९	२२,१७,७७१	१०,४७,२९७	३,२७६.२८	४.३२	१०३.९८	१,३८१
गाउँ	२,१९,७०,६८४	८२.९	१,०५,४२,९९२	१,१४,२७,६९२	४३,८०,००५	१,४३,९०४.७२	५.०२	९२.२६	१५३
भौगोलिक प्रदेश									
हिमाल	१७,८१,७९२	६.७	८,६२,५९२	९,१९,२००	३,६४,१२०	५१,८१७	४.८९	९३.८४	३४
पहाड	१,१३,९४,००७	४३.०	५४,४०,०६७	५९,५३,९४०	२५,३४,४३०	६१,३४५	४.५	९१.३७	१८६
तराई	१,३३,१८,७०५	५०.३	६५,४६,३८२	६७,७२,३२३	२५,२८,७५२	३४,०१९	५.२७	९६.६६	३९२
विकास क्षेत्र									
पूर्व	५८,११,५५५	२१.९	२७,९०,४८३	३०,२१,०७२	१२,३१,५०५	२८,४५६	४.७२	९२.३७	२०४
मध्य	९६,५६,९८५	३६.४	४८,४१,६२४	४८,१५,३६१	१९,६४,०४५	२७,४१०	४.९२	१००.५५	३५२
पश्चिम	४९,२६,७६५	१८.६	२२,९२,५९७	२६,३४,१६८	१०,६६,३६२	२९,३९८	४.६२	८७.०३	१६८
मध्यपश्चिम	३५,४६,६८२	१३.४	१७,०६,४५०	१८,४०,२३२	६,९५,४१९	४२,३७८	५.१	९२.७३	८४
सुदूरपश्चिम	२५,५२,५१७	९.६	१२,१७,८८७	१३,३४,६३०	४,६९,९५१	१९,५३९	५.४३	९१.२५	१३१
भौगोलिक विकास प्रदेश									
पूर्व हिमाल	३,९२,०८९	१.५	१,८६,९७७	२,०५,११२	८४,९१८	१०,४३८	४.६२	९१.१६	३८
पूर्व पहाड	१६,०१,३४७	६.०	७,५६,५२२	८,४४,८२५	३,४६,५५१	१०,७४९	४.६२	८९.५५	१४९
पूर्व तराई	३८,१८,११९	१४.४	१८,४६,९८४	१९,७१,१३५	८,००,०१६	७,२६९	४.७७	९३.७	५२५
मध्य हिमाल	५,१७,६५५	२.०	२,४६,८२९	२,७०,८२६	१,२२,१५४	६,२७७	४.२४	९१.१४	८२
मध्य पहाड	४४,३१,८१३	१६.७	२२,२१,५१७	२२,१०,०९६	१०,१६,१८१	११,८०५	४.३६	१००.५३	३७५
मध्य तराई	४७,०७,५१७	१७.८	२३,७३,०७८	२३,३४,४३९	८,२५,७१०	९,३२८	५.७	१०१.६६	५०५
पश्चिम हिमाल	१९,९९०	०.१	१०,७५४	९,२३६	४,८३४	५,८१९	४.१४	११६.४४	३
पश्चिम पहाड	२८,११,१३५	१०.६	१२,६०,३७६	१५,५०,७५९	६,७७,४९८	१८,३१९	४.१५	८१.२७	१५३
पश्चिम तराई	२०,९५,६४०	७.९	१०,२१,४६७	१०,७४,१७३	३,८४,०३०	५,२६०	५.४६	९५.०९	३९८
मध्यपश्चिम हिमाल	३,८८,७३१	१.५	१,९५,८२७	१,९२,८८६	६८,९०२	२१,३५१	५.६४	१०१.५२	१८
मध्यपश्चिम पहाड	१६,८७,४९७	६.४	८,००,२२९	८,८७,२६८	३,३२,१५३	१३,७१०	५.०८	९०.१९	१२३
मध्यपश्चिम तराई	१४,७०,४७२	५.६	७,१०,३९४	७,६०,०७८	२,९४,३६४	७,३१७	५	९३.४६	२०१
सुदूरपश्चिम हिमाल	४,६३,३४५	१.७	२,२२,२०५	२,४१,१४०	८३,३१२	७,९३२	५.५६	९२.१५	५८
सुदूरपश्चिम पहाड	८,६२,२१५	३.३	४,०१,२२३	४,६०,९९२	१,६२,०२७	६,७८२	५.३२	८७.०३	१२८
सुदूरपश्चिम तराई	१२,२६,९५७	४.६	५,९४,४५९	६,३२,४९८	२,२४,६३२	४,८४५	५.४६	९३.९९	२५३

विश्लेषण: जनगणना-२०११ को नतिजा

	जनसंख्या	जनसंख्याको प्रतिशत	पुरुष	महिला	परिवार संख्या	क्षेत्रफल (वर्ग किमि)	परिवारको आकार	लैंगिक अनुपात	जनघनत्व (प्रतिवर्ग किमि)
जिल्ला									
ताप्लेजुङ	१,२७,४६१	०.५	६०,५५२	६६,९०९	२६,५०९	३,६४६	४.८१	९०.५	३५
पाँचथर	१,९१,८१७	०.७	९०,१८६	१,०१,६३१	४१,१९६	१,२४१	४.६६	८८.७४	१५५
इलाम	२,९०,२५४	१.१	१,४१,१२६	१,४९,१२८	६४,५०२	१,७०३	४.५	९४.६३	१७०
झापा	८,१२,६५०	३.१	३,८५,०९६	४,२७,५५४	१,८४,५५२	१,६०६	४.४	९०.०७	५०६
मोरङ	९,६५,३७०	३.६	४,६६,७१२	४,९८,६५८	२,१३,९९७	१,८५५	४.५१	९३.५९	५२०
सुनसरी	७,६३,४८७	२.९	३,७१,२२९	३,९२,२५८	१,६२,४०७	१,२५७	४.७	९४.६४	६०७
धनकुटा	१,६३,४१२	०.६	७६,५१५	८६,८९७	३७,६३७	८९१	४.३४	८८.०५	१८३
तेह्रथुम	१,०१,५७७	०.४	४७,१५१	५४,४२६	२२,०९४	६७९	४.६	८६.६३	१५०
संखुवासभा	१,५८,७४२	०.६	७५,२२५	८३,५१७	३४,६२४	३,४८०	४.५८	९०.०७	४६
भोजपुर	१,८२,४५९	०.७	८६,०५३	९६,४०६	३९,४१९	१,५०७	४.६३	८९.२६	१२१
सोलुखुम्बु	१,०५,८८६	०.४	५१,२००	५४,६८६	२३,७८५	३,३१२	४.४५	९३.६३	३२
ओखलढुंगा	१,४७,९८४	०.६	६८,६८७	७९,२९७	३२,५०२	१,०७४	४.५५	८६.६२	१३८
खोटाङ	२,०६,३१२	०.८	९७,०९२	१,०९,२२०	४२,६६४	१,५९१	४.८४	८८.९	१३०
उदयपुर	३,१७,५३२	१.२	१,४९,७१२	१,६७,८२०	६६,५५७	२,०६३	४.७७	८९.२१	१५४
सप्तरी	६,३९,२८४	२.४	३,१३,८४६	३,२५,४३८	१,२१,०९८	१,३६३	५.२८	९६.४४	४६९
सिरहा	६,३७,३२८	२.४	३,१०,१०१	३,२७,२२७	१,१७,९६२	१,१८८	५.४	९४.७७	५३६
धनुषा	७,५४,७७७	२.८	३,७८,५३८	३,७६,२३९	१,३८,२४९	१,१८०	५.४६	१००.६१	६४०
महोत्तरी	६,२७,५८०	२.४	३,११,०१६	३,१६,५६४	१,११,३१६	१,००२	५.६४	९८.२५	६२६
सर्लाही	७,६९,७२९	२.९	३,८९,७५६	३,७९,९७३	१,३२,८४४	१,२५९	५.७९	१०२.५७	६११
सिन्धुली	२,९६,१९२	१.१	१,४२,१२३	१,५४,०६९	५७,५८१	२,४९१	५.१४	९२.२५	११९
रामेछाप	२,०२,६४६	०.८	९३,३८६	१,०९,२६०	४३,९१०	१,५४६	४.६२	८५.४७	१३१
दोलखा	१,८६,५५७	०.७	८७,००३	९९,५५४	४५,६८८	२,१९१	४.०८	८७.३९	८५
सिन्धुपाल्चोक	२,८७,७९८	१.१	१,३८,३५१	१,४९,४४७	६६,६८८	२,५४२	४.३२	९२.५८	११३
काभ्रेपलान्चोक	३,८१,९३७	१.४	१,८२,९३६	१,९९,००१	८०,७२०	१,३९६	४.७३	९१.९३	२७४
ललितपुर	४,६८,१३२	१.८	२,३८,०८२	२,३०,०५०	१,०९,७९७	३८५	४.२६	१०३.४९	१,२१६
भक्तपुर	३,०४,६५१	१.१	१,५४,८८४	१,४९,७६७	६८,६३६	११९	४.४४	१०३.४२	२,५६०
काठमाडौं	१७,४४,२४०	६.६	९,१३,००१	८,३१,२३९	४,३६,३४४	३९५	४	१०९.८४	४,४१६
नुवाकोट	२,७७,४७१	१.०	१,३२,७८७	१,४४,६८४	५९,२१५	१,१२१	४.६९	९१.७८	२४८
रसुवा	४३,३००	०.२	२१,४७५	२१,८२५	९,७७८	१,५४४	४.४३	९८.४	२८
धादिङ	३,३६,०६७	१.३	१,५७,८३४	१,७८,२३३	७३,८५१	१,९२६	४.५५	८८.५५	१७४
मकवानपुर	४,२०,४७७	१.६	२,०६,६८४	२,१३,७९३	८६,१२७	२,४२६	४.८८	९६.६७	१७३
रौतहट	६,८६,७२२	२.६	३,५१,०७९	३,३५,६४३	१,०६,६६८	१,१२६	६.४४	१०४.६	६१०
वारा	६,८७,७०८	२.६	३,५१,२४४	३,३६,४६४	१,०८,६३५	१,१९०	६.३३	१०४.३९	५७८
पर्सा	६,०१,०१७	२.३	३,१२,३५८	२,८८,६५९	९५,५३६	१,३५३	६.२९	१०८.२१	४४४
चितवन	५,७९,९८४	२.२	२,७९,०८७	३,००,८९७	१,३२,४६२	२,२१८	४.३८	९२.७५	२६१
गोर्खा	२,७१,०६१	१.०	१,२१,०४१	१,५०,०२०	६६,५०६	३,६१०	४.०८	८०.६८	७५
लमजुङ	१,६७,७२४	०.६	७५,९१३	९१,८११	४२,०७९	१,६९२	३.९९	८२.६८	९९
तनहुँ	३,२३,२८८	१.२	१,४३,४१०	१,७९,८७८	७८,३०९	१,५४६	४.१३	७९.७३	२०९

	जनसंख्या	जनसंख्याको प्रतिशत	पुरुष	महिला	परिवार संख्या	क्षेत्रफल (वर्ग किमि)	परिवारको आकार	लैंगिक अनुपात	जनघनत्व (प्रतिवर्ग किमि)
स्याङ्जा	२,८९,१४८	१.१	१,२५,८३३	१,६३,३१५	६,८८१	१,१६४	४.२	७७.०५	२४८
कास्की	४,९२,०९८	१.९	२,३६,३८५	२,५५,७१३	१,२५,६७३	२,०१७	३.९२	९२.४४	२४४
मनाङ	६,५३८	०.०	३,६६१	२,८७७	१,४८०	२,२४६	४.४२	१२७.२५	३
मुस्ताङ	१३,४५२	०.१	७,०९३	६,३५९	३,३५४	३,५७३	४.०१	१११.५४	४
म्याग्दी	१,१३,६४१	०.४	५१,३९५	६२,२४६	२७,७६२	२,२९७	४.०९	८२.५७	४९
पर्वत	१,४६,५९०	०.६	६५,३०१	८१,२८९	३५,७१९	४९४	४.१	८०.३३	२९७
बागलुङ	२,६८,६१३	१.०	१,१७,९९७	१,५०,६१६	६१,५२२	१,७८४	४.३७	७८.३४	१५१
गुल्मी	२,८०,१६०	१.१	१,२०,९९५	१,५९,१६५	६४,९२१	१,१४९	४.३२	७६.०२	२४४
पाल्पा	२,६१,१८०	१.०	१,१५,८४०	१,४५,३४०	५९,२९१	१,३७३	४.४१	७९.७	१९०
नवलपरासी	६,४३,५०८	२.४	३,०३,६७५	३,३९,८३३	१,२८,७९३	२,१६२	५	८९.३६	२९८
रुपन्देही	८,८०,१९६	३.३	४,३२,१९३	४,४८,००३	१,६३,९१६	१,३६०	५.३७	९६.४७	६४७
कपिलवस्तु	५,७१,३३६	२.२	२,८५,५९९	२,८६,७३७	९१,३२१	१,७३८	६.२६	९९.७४	३२९
अर्घाखाँची	१,९७,६३२	०.७	८६,२६६	१,११,३६६	४६,८३५	१,१९३	४.२२	७७.४६	१६६
प्युठान	२,२८,१०२	०.९	१,००,०५३	१,२८,०४९	४७,७३०	१,३०९	४.७८	७८.१४	१७४
रोल्पा	२,२४,५०६	०.८	१,०३,१००	१,२१,४०६	४३,७५७	१,८७९	५.१३	८४.९२	११९
रुकुम	२,०८,५६७	०.८	९९,१५९	१,०९,४०८	४१,८५६	२,८७७	४.९८	९०.६३	७२
सल्यान	२,४२,४४४	०.९	१,१५,९६९	१,२६,४७५	४६,५५६	१,४६२	५.२१	९१.६९	१६६
दाङ	५,५२,५८३	२.१	२,६१,०५९	२,९१,५२४	१,१६,४१५	२,९५५	४.७५	८९.५५	१८७
बाँके	४,९१,३१३	१.९	२,४४,२५५	२,४७,०५८	९४,७७३	२,३३७	५.१८	९८.८७	२१०
बर्दिया	४,२६,५७६	१.६	२,०५,०८०	२,२१,४९६	८३,१७६	२,०२५	५.१३	९२.५९	२११
सुर्खेत	३,५०,८०४	१.३	१,६९,४२१	१,८१,३८३	७२,८६३	२,४५१	४.८१	९३.४१	१४३
दैलेख	२,६१,७७०	१.०	१,२६,९९०	१,३४,७८०	४८,९१९	१,५०२	५.३५	९४.२२	१७४
जाजरकोट	१,७१,३०४	०.६	८५,५३७	८५,७६७	३०,४७२	२,२३०	५.६२	९९.७३	७७
डोल्पा	३६,७००	०.१	१८,२३८	१८,४६२	७,४८८	७,८८९	४.९	९८.७९	५
जुम्ला	१,०८,९२१	०.४	५४,८९८	५४,०२३	१९,३०३	२,५३१	५.६४	१०१.६२	४३
कालिकोट	१,३६,९४८	०.५	६८,८३३	६८,११५	२३,०१३	१,७४१	५.९५	१०१.०५	७९
मुगु	५५,२८६	०.२	२८,०२५	२७,२६१	९,६१९	३,५३५	५.७५	१०२.८	१६
हुम्ला	५०,८५८	०.२	२५,८३३	२५,०२५	९,४७९	५,६५५	५.३७	१०३.२३	९
बाजुरा	१,३४,९१२	०.५	६५,८०६	६९,१०६	२४,९०८	२,१८८	५.४२	९५.२२	६२
बझाङ	१,९५,१५९	०.७	९२,७९४	१०२,३६५	३३,७८६	३,४२२	५.७८	९०.६५	५७
अछाम	२,५७,४७७	१.०	१,२०,००८	१,३७,४६९	४८,३५१	१,६८०	५.३३	८७.३	१५३
डोटी	२,११,७४६	०.८	९७,२५२	१,१४,४९४	४१,४४०	२,०२५	५.११	८४.९४	१०५
कैलाली	७,७५,७०९	२.९	३,७८,४१७	३,९७,२९२	१,४२,४८०	३,२३५	५.४४	९५.२५	२४०
कंचनपुर	४,५१,२४८	१.७	२,१६,०४२	२,३५,२०६	८२,१५२	१,६१०	५.४९	९१.८५	२८०
डडेलधुरा	१,४२,०९४	०.५	६६,५५६	७५,५३८	२७,०४५	१,५३८	५.२५	८८.११	९२
वैतडी	२,५०,८९८	०.९	१,१७,४०७	१,३३,४९१	४५,१९१	१,५१९	५.५५	८७.९५	१६५
दार्चुला	१,३३,२७४	०.५	६३,६०५	६९,६६९	२४,६१८	२,३२२	५.४१	९१.३	५७

स्रोत: केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, राष्ट्रिय जनगणना, सन् २०११

जाँचको टन्टाबाट मुक्ति !

परम्परागत जाँचका कारण बालबालिकाको समग्र व्यक्तित्वको विकासमा व्यवधान पैदा गरेको भन्ने व्याप्त गुनासोलाई सम्बोधन गर्न केही निजी विद्यालयले प्राथमिक तहमा जाँच नै नलिने परिपाटी आरम्भ गरेका छन्। विना जाँच कक्षा चढाउँदा बालबालिका जाँचको तनाव, दबाव र त्रासबाट मुक्त मात्र हुने नभइ त्यसले उनीहरूमा सिकने रुचि, सृजनात्मक क्षमताको विकास गराउन पनि महत्त्वपूर्ण योगदान गर्छ।

■ सुदर्शन घिमिरे

महाराजगञ्जस्थित शिवपुरी उच्च माविको छैवैमा एउटा सानो प्राथमिक शिक्षालय छ- जोन डिबे स्कूल। प्रख्यात अमेरिकी शिक्षाविद् जोन डिबेको नाममा ६ वर्षअघि स्थापित सो स्कूल डिबेको प्रगतिशील शिक्षाको अवधारणालाई व्यवहारमा अनुवाद गर्न कति सफल हुन्छ, त्यो हेर्न बाँकी नै छ। तर यो स्कूलले एउटा कुरामा चाहिँ प्रगतिशील शिक्षाको धारलाई समात्ने प्रयत्न गरी नै सकेको देखिन्छ, त्यो हो विद्यार्थीसित जाँच नलिने। जाँचको लागि भनेर विद्यार्थीलाई तयारी नगराउने। स्कूलकी शैक्षिक कार्यक्रम संयोजक मीता देवान भन्छिन्, “जोन डिबेको

दर्शनमा कुनै पनि विद्यार्थी फेल हुन्न। हरेक बच्चाको सिकने तरीका र क्षमता फरक फरक हुन्छ। त्यो फरकपनालाई सम्बोधन गर्न सके सबै विद्यार्थीले अपेक्षित रूपमा सिकन सक्छन्। त्यसैले हामीले जाँच लिने र फेल-पास गर्ने पद्धति त्यागेका हौं।”

प्राथमिक तहमा जाँच नलिने अवधारणा अनुसरण गर्ने डिबे स्कूल नै नेपालमा एकलो भने होइन। ६ वर्षअघि ललितपुरको खुमलटारमा स्थापित युलेन्स स्कूलले पनि प्राथमिक तहमा जाँच नलिने नीति अंगीकार गरेको छ। काभ्रेको पनौतीमा आवासीय विद्यालयका रूपमा सञ्चालित मल्पी स्कूलमा पनि कक्षा ६ सम्म

परम्परागत शैलीको जाँच पद्धति फेज आउट भइसकेको छ।

जाँच किन लिइँदैन ?

जाँच! जाँच! जाँच! काठमाडौंमा नाम चलेका निजी स्कूल हुन् वा राम्रोमा दरिएका सरकारी स्कूल हुन्, सबैले जाँचलाई अत्यन्तै महत्त्व दिइरहेका हुन्छन्। कखरा र एवीसीडी चिन्न नपाउँदै धेरैजसो स्कूलहरूले बच्चालाई जाँचको तयारी गराउन थाल्दछन्। सुरुआती दिनदेखि नै परम्परागत ‘पेपर-पेन्सिल टेस्ट’ को लागि स्कूलहरू तयारी गरिरहेका हुन्छन्। “तर त्यो परीक्षाले बच्चालाई सिकन प्रेरित गर्ने

मोहनलाल बस्नार्थी

जाँचविहीन कक्षा: युलेन्स स्कूल, खुमलटार, ललितपुरको कक्षा १।

भन्दा जाँचको मात्र तयारी गराउँदोरहेछ । बच्चा त स्कूलमा सिक्न पो आएको हो ।” जोन डिबे स्कूलकी शिक्षक मीता देवान भन्छिन्, “बच्चामा सिक्ने बाटो सहजीकृत गरिदिने, सिक्ने प्रवृत्तिको विकास गर्न सघाउने, सिक्ने तरीका सिकाइदिने काम पो स्कूलको हो । परम्परागत जाँचले बच्चालाई ऊभित्रको जिज्ञासुपना प्रकट गर्ने र खोजमुखी हुनबाट रोक्न, केवल जाँच पासका लागि पढ्ने हो भन्ने गलत मानसिकताको विकास गर्‍यो ।”

युलेन्स स्कूलका प्रधानाध्यापक मेदिन लामिछाने थप्छन्, “बालबालिका सामाजिक, संवेगात्मक र बौद्धिक तीनै थरीको स्वस्थ विकासको लागि उचित वातावरण दिने काम स्कूलकै हो । तर परम्परागत जाँच यी तीनै पक्षको विकासमा सहयोगी हुनुको साटो उल्टै ठूलो अवरोधक बनेको हुनाले हामीले जाँच हटाएका हौं ।” मल्पीका प्रधानाध्यापक ज्योतिमान शेरचनको तर्क छ, “परम्परागत जाँचले घोकाउने मात्र काम गर्‍यो । एउटा व्यक्तिको सिक्ने रुचि, क्षमता, जीवनोपयोगी सीप सबैलाई पाखा लगाउने हो भने स्कूलको के अर्थ? के बच्चाको सर्वाङ्गीण विकास नगरी केवल टाउकोमा सूचना हाल्ने र त्यसलाई फरर भन्न सक्ने बनाउनु नै स्कूलको उपादेयता हो त? पक्कै होइन ।” बालबालिकालाई एउटा सक्षम मानिसको रूपमा जीवन जिउनका लागि चाहिने सबै सीप, क्षमता र ज्ञान निर्माण गर्नका लागि परम्परागत जाँच अवरोधक भएकाले त्यसलाई त्याग्नु परेको उनको जिकिर छ ।

जाँचको विकल्प: निरन्तर मूल्याङ्कन

के जाँच नै नचाहिने हो त? जाँच बिना कसरी विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि मापन गर्ने? कसरी कक्षा चढाउने? यी प्रश्न जो-कोहीका मनमा उब्जिहाल्छन् । “त्यसको सहज उत्तर हो, निरन्तर मूल्यांकन” जोन डिबे स्कूलकी शिक्षक देवान भन्छिन्, “हामी बच्चालाई ऊ स्कूलको गेटभित्र पस्न थालेदेखि नै ‘वाच’ गर्न शुरू गर्छौं । बच्चाको मूड, सिक्ने रुचि र जिज्ञासुपना, उसले कक्षामा गर्ने क्रियाकलाप, प्रोजेक्ट वर्कमा उसको कार्यक्षमता, लेखन, अरू साथीसितको सहकार्यलगायत थुप्रै कुराहरूमा हामी मसिनोसित निरन्तर मूल्यांकन गरिरहेका हुन्छौं । विद्यार्थी कुनै कुरा/पक्षमा कमजोर देखियो भने त्यसको कारण पत्ता लगाएर उसमा सुधारको लागि उचित प्रयत्न र पहल गर्ने गरेका छौं ।” मूल्याङ्कनलाई व्यवस्थित बनाउन सो स्कूलले मूल्यांकन गरिने कुराहरूको तीन पाना लामो सूची बनाएको छ, जसमा विद्यार्थीको सृजनात्मक क्षमता, समीक्षात्मक सोच, समस्या समाधानमुखी सोच जस्ता उच्च तहको चिन्तनदेखि मसिना व्यवहार र प्रवृत्तिहरू

समेत समेटिएका छन् ।

निरन्तर मूल्यांकन पद्धति (क्यास) ले विद्यार्थीलाई हरबखत नयाँ कुरा सिक्नलाई उच्चतम प्रेरणा र प्रोत्साहन दिन्छ भन्ने शिक्षाविद्हरूको जिकिर छ (हे. शिक्षक पुस २०६८) । यी अवधारणा अनुसार, मूल्याङ्कन मूलतः दुई कारणले गरिन्छ; पहिलो, विद्यार्थीले सिकेको कुरा थाहा पाउनका लागि । दोस्रो, उसको सिकाइ उपलब्धि बढाउनका लागि । “यो आफैमा शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया हो ।” यो अवधारणा र प्रयोगमा अनुसन्धान गरेका चेतनाथ गौतम भन्छन्, “यो नियमित शिक्षण सिकाइको पाटोको रूपमा वर्षभरि निरन्तर चलिरहन्छ । यसमा विद्यार्थीले जानेका, बुझेका वा गर्न सक्ने सम्पूर्ण जानकारी शिक्षकले प्राप्त गर्दछ । विद्यार्थीलाई आत्ममूल्याङ्कन गर्ने अवसर दिइन्छ, नियमित पृष्ठपोषण दिने लिनै काम हुन्छ । साथै कुनै विद्यार्थीले पूरा गर्न नसकेको सिकाइ क्षेत्रमा विशेष अवसर दिइन्छ, सहयोग उपलब्ध गराइन्छ । फलस्वरूप विद्यार्थी सामूहिक र व्यक्तिगत दुवै किसिमका उच्चतम सिकाइ वातावरणमा सरिक हुन्छन् र उच्चतम उपलब्धि हासिल गर्दछन् ।”

हाम्रा सरकारी स्कूलहरूका निमित्त पनि क्यास खासै नौलो होइन । परम्परागत जाँचले बालबालिकामा अपेक्षित गुणस्तर बढाउन नसकेको महसूस गरेपछि विकसित देशहरूमा धेरै वर्षअघिदेखि अभ्यासमा रहेको क्यास लाई नेपाल सरकारले २०६३ साल देखि कार्यान्वयनमा ल्याइसकेको छ । तर शिक्षकको पर्याप्त तयारी तथा स्रोत सामग्री र वातावरणको अभावमा यो अवधारणाको मर्म अनुरूपको काम हुन बाँकी छ । क्यास शुरू गरेका विद्यालयहरूले यसैका आधारमा कक्षा चढाउनुपर्नेमा परम्परागत जाँचको माध्यमबाटै कक्षा चढाउने गरेका छन् । अधिकांश निजी स्कूलमा त यो अवधारणाले प्रवेश पाउनै सकिरहेको छैन ।

क्यास लाई स्कूलहरूले आ-आफ्नै शैलीमा कार्यान्वयन गरिरहेका छन् । तर सबैमा एउटा कुरामा समानता भेटिन्छ । त्यो हो, ग्रेड टिचिङ्ग । “ग्रेड टिचिङ्गमा शिक्षक वर्षभरि उही कक्षामा हुने भएकाले हरेक विद्यार्थीलाई उसले नजिकबाट चिन्न सक्छ । र कुन विद्यार्थीको कुन पक्ष सबल छ र के के कुरामा

सुधार ल्याउनुपर्छ भन्ने कुरा थाहा हुन्छ ।” शिक्षक देवान भन्छिन्, “निरन्तर मूल्याङ्कनको अवधारणालाई व्यवहारमा उतार्न ग्रेड टिचिङ्गले धेरै नै सघाएको छ ।”

यी स्कूलहरूले बालबालिकाको लागि राम्रो वातावरण दिन र सिकाइ उपलब्धि उच्च बनाउनका लागि आफ्नै तरीकाले रचनात्मक प्रयत्न गरिरहेका छन् । जोन डिबे स्कूलले स्कूलमा आउने नयाँ विद्यार्थीलाई कक्षाका अरू साथी र शिक्षकसित परिचित गराउन नोड्ड इच अदर अवधारणा अघि सारेको छ । यस अनुसार स्कूलमा भर्ना भएका हरेक नयाँ विद्यार्थीले बताए अनुसार आफ्नो रुचि, क्षमता, मनपर्ने कुराहरू लेखेर भित्तामा टाँसिन्छ, जसले हरेक विद्यार्थीलाई आफ्ना बाँकी साथीहरूको बारेमा थाहा हुन्छ । त्यस्तै सो स्कूलले हरेक हप्ता हरेक कक्षामा १० वटा नयाँ शब्द भित्र्याउने गरेको छ, जसलाई रमाइलो तरीकाले विद्यार्थीले प्रयोगमा ल्याउने वातावरण बनाइएको छ । उता मल्पीले बालबालिकालाई आत्मविश्वासी र सफल मानिस बनाउन ‘स्टुडेन्ट इन्डिपेन्डेन्ट प्रोग्राम’ नामक एक प्याकेज कार्यक्रम बनाएको छ । युलेन्सले चाहिँ बालबालिकाहरूको संवेगको सही व्यवस्थापनबाट मात्र सिक्ने वातावरण बन्छ भन्ने मान्यताका साथ ‘मर्निङ्ग सर्कल’ अवधारणा कार्यान्वयन गरेको छ, जसलाई कक्षाको पहिलो कामको रूपमा राखिएको छ । यहाँ कक्षा समय शुरू भएपछि विद्यार्थी र शिक्षकको बैठक बस्छ, जहाँ हरेक विद्यार्थीले आ-आफ्ना ताजा अवलोकन, अनुभूति र विचारहरू आदानप्रदान गर्दछन् । त्यसपछि गृहकार्यको निमित्त बाहेक आफूले पढेको वा लेखेको कुरा सबै विद्यार्थीहरूलाई शेयर गर्न लगाइन्छ । अन्त्यमा, कक्षाको नियम कसैले भङ्ग गर्‍यो वा कक्षामा कुनै जहरी वा तत्काल आइलागेको विषयमा छलफल गर्नुपर्ने छ भने त्यसमा छलफल हुन्छ ।

यी स्कूलहरूमा एउटा अर्को पनि समानता छ- सबैले विद्यार्थीको सहभागितामा कक्षाको नियम र कक्षामा जिम्मेवारी बाँडफाँडको चार्ट बनाएर लागू गरेका छन् । यसबाट कक्षा व्यवस्थापन गर्न र कक्षामा दिगो अनुशासन कायम राख्न महत्त्वपूर्ण योगदान गर्ने गरेको छ । बालबालिकाको सहभागिताले उनीहरूको सोच र भावना प्रतिविम्बित हुने भएकाले र

“हाम्रो स्कूलमा बच्चा होइन, शिक्षक फेल हुन्छन् । विद्यार्थीहरूमा अपेक्षित स्तर देखिएन भने हामी विद्यार्थी होइन, शिक्षक असफल भएको ठान्छौं ।”

- ज्योतिमान शेरचन, प्रअ, मल्पी स्कूल

मुख्य अवरोधक एसएलसी

ललितपुरको पाटनढोकास्थित रातो बंगला स्कूलले पनि कक्षा २ सम्म जाँच लिने गर्दैन। तर एसएलसी परीक्षाको ढाँचा र अभिभावकको दबावका कारण कक्षा ३ देखि जाँच लिन बाध्य भएको सो स्कूलकी प्राथमिक तहकी संयोजक शिक्षक सरिता राणा बताउँछिन्। उनी भन्छिन्, “नत्र हामीले हरेक दिन बच्चाको के गर्‍यो भनेर रेकर्ड राख्ने गरेका छौं। रब्रिक्सले हरेक दिनको बच्चाको ‘पर्फमेन्स’ देखाइदिन्छ। शिक्षकलाई म के गर्दैछु? किन गर्दैछु? भन्ने थाहा भयो; उसले ‘कम्प्रिहेन्सिभ’ रिपोर्ट बनाउन सक्‍यो भने जाँचको आवश्यकता नै पर्दैन। तर एसएलसीमा जाँच लिने तरीकाका कारण हामी सानो कक्षादेखि जाँच लिन बाध्य छौं।”

एसएलसीकै कारण कक्षा ६ देखि जाँच चलाउन बाध्य हुनुपरेको युलेन्सका प्रअ मेदिन लामिछानेको भनाइ छ। “एसएलसी जाँचको ढर्रा बदलिने हो भने हामीले १० कक्षा सम्मै विना जाँच कक्षा चढाउन सक्ने थियौं।” लामिछाने भन्छन्, “यदि एसएलसी १२ को अन्त्यमा मात्र हुने हो भने पनि हामी दशसम्म निरन्तर मूल्यांकन पद्धति अनुसार काम गर्न सक्छौं।” मल्पीका प्रअ ज्योतिमान शेरचन एसएलसीका कारण बालबालिकाको समग्र विकासको पक्षमा आफूहरूले सम्झौता गर्नु परेको बताउँछन्। “हामी ८ कक्षासम्म सकेसम्म बच्चाको समग्र विकासलाई ध्यान दिन खोज्छौं। तर १० कक्षामा पुगेपछि एसएलसीको तयारीका निमित्त सबै कुरा छाड्न बाध्य भएका छौं।” उनको दुखेसो छ, “एसएलसीका कारण यो कक्षाका बच्चाहरूले जीवनोपयोगी सीप लगायत समग्र विकासका कुनै क्रियाकलापमा सहभागी हुन पाउँदैनन्। उनीहरू जाँचका निमित्त तयार गरिन्छन्।” यदि विकसित देशहरूमा जस्तो राष्ट्रिय मूल्यांकनको ढाँचा नेपालमा पनि अवलम्बन गरेर स्कूलको परम्परागत परीक्षालाई निरन्तर मूल्याङ्कन पद्धतिले विस्थापित गर्न सके बालबालिका र सिंगो देशकै शैक्षिक उत्थानमा ठूलो टेवा पुग्ने यी स्कूलका प्रअ/शिक्षकहरूको धारणा छ।

आफूले बनाएको नियममा अपनत्वबोध गर्ने भएकाले यहाँका विद्यार्थी बढी जिम्मेवार हुने गरेको शिक्षकहरूको अनुभव छ। अनुशासन कायम गर्ने सन्दर्भमा जोन डिवे स्कूल ले *टाइम आउट* नामक नयाँ गतिविधि सञ्चालन गरेको छ।

उपलब्धि धेरै छन

जाँच-परीक्षाका सम्बन्धमा विद्यार्थीहरूको प्रतिक्रिया थाहा पाउने ध्येयका साथ १५ मंसीरमा शिक्षक प्रतिनिधिले युलेन्स स्कूलको कक्षा ४ का विद्यार्थीहरूसित अन्तरक्रिया गर्‍यो। त्यस क्रममा थाहा भयो, अन्य स्कूलमा तल्लो कक्षा पढेर आएका र सोही स्कूलमा सानो तहदेखि अध्ययनरत दुवै थरीका बालबालिकाले जाँच नलिने चलनलाई खुबै मन पराएका रहेछन्। सबै विद्यार्थीको एउटै स्वर थियो,

‘जाँच विनाको कक्षा नै रमाइलो।’ पाठशाला नेपालमा तल्लो कक्षामा पढेर यसपालि यस स्कूलमा आएका आरोग्य रिजाल भन्दै थिए, “जाँचको तयारीको लागि हामीलाई ‘यो पढ ऊ पढ’ भनेर स्कूलमा भनिन्थ्यो। मलाई ज्यादै प्रेसर फिल हुन्थ्यो। जाँचै नहुने रहेछ। यहाँ त रमाइलो तरीकाले सिक्ने पढ्ने काम मात्र हुँदोरहेछ।” अर्की विद्यार्थी रिमा कंसाकारले थपिन् “मेरी दिदी अर्को स्कूलमा कक्षा ७ मा पढ्नुहुन्छ। जाँच आउन लागेपछि उहाँ एकदमै दिक्क भएको देख्छु। यहाँ म्यामहरूले हाम्रो मूल्यांकन गरिरहनुहुन्छ तर हामी कोही पनि ‘टेन्सन’मा पर्दैनौं।”

शिक्षकहरूको अनुभवमा, निरन्तर मूल्याङ्कन पद्धतिले विद्यार्थीको मनमा स्कूलप्रतिको बुझाइ सकारात्मक र उत्सुकतापूर्ण बनाउन महत्त्वपूर्ण योगदान गरेको छ। “स्कूल सिक्ने ठाउँ हो,

शिक्षकहरू सिक्ने प्रकृयाका सहयोगीहरू हुन्। हामी स्कूलमा सिक्न जाने हो भन्ने सोच विद्यार्थीमा पैदा हुनु भनेको सिकाइ प्रक्रियाका दृष्टिले अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण कुरा हो।” युलेन्सकी शिक्षक वाणी राणा भन्छिन्, “निरन्तर मूल्यांकन पद्धतिले स्कूलको छवि साँचो अर्थमा स्कूलको जस्तो बनाउन मद्दत गर्दोरहेछ। यति भएपछि स्कूलमा बल्ल सिकाइको उर्वर वातावरण निर्माण हुनेरहेछ, जुन हाम्रा लागि ज्यादै महत्त्वपूर्ण कुरा हो।” ठूलो दबाव र तनावमा बस्नु नपरेकोले होला, विद्यार्थीहरू पनि खुशी र एकदम सक्रिय हुने गरेको शिक्षकहरूको अनुभव छ।

विद्यार्थी खुशी हुनु र कक्षामा सक्रिय हुनु सिकाइ प्रक्रियाको पूर्वशर्त हो। अतः स्कूलमा त्यस्तो वातावरण बन्नु आफैँमा कम्ती उपलब्धि होइन। व्यक्तिमा अन्तरनिहित प्रतिभाको प्रस्फुटन र विकास गराउनु विद्यालय तहको शिक्षाको पहिलो उद्देश्य हो। तर व्यवहारमा अधिकांश स्कूलहरूमा यो विषय सधैं ओकेलमा पर्दै आएको छ। तर यी स्कूलहरूमा विभिन्न क्रियाकलापहरूको माध्यमबाट हरेक बच्चामा अन्तरनिहित प्रतिभाको पहिचान गर्न र प्रोत्साहन गर्ने महत्त्वपूर्ण अवसर पाइएको र त्यो जाँच हटाइएका कारण नै संभव भएको उनीहरूको ठहर छ। यसैगरी समीक्षात्मक र सृजनात्मक चिन्तन बढाउनका लागि पनि यो पद्धति निकै सहयोगी भएको उनीहरू बताउँछन्। “जाँचको टन्टा नभएपछि विषयवस्तुलाई बुझाएर गहिरो ज्ञान दिन र विभिन्न सीपहरूको विकासको लागि पर्याप्त समय पाइने रहेछ।” मल्पीका प्रअ शेरचन भन्छन्, “त्यसैले हाम्रो स्कूलमा बच्चा होइन, शिक्षक फेल हुन्छन्। विद्यार्थीहरूमा अपेक्षित स्तर देखिएन भने हामी विद्यार्थी होइन, शिक्षक असफल भएको ठान्दछौं।”

परम्परागत जाँचमा सिकाइ उपलब्धिलाई अंकमा अभिव्यक्त गरिने भएकाले कक्षाका प्राप्ताङ्कका आधारमा रोल न राख्ने चलन छ, जसले गर्दा कम अङ्क आउने विद्यार्थीहरूमा आत्मविश्वास गुम्दै जाने र उनीहरू सिकाइबाट पलायन हुने खतरा रहन्छ। तर यी स्कूलहरूले बच्चाहरूलाई कक्षामा ग्रेडिङ्ग गर्दैनन्। “हामी बच्चालाई न कुनै ग्रेडिङ्ग गर्छौं। न त कक्षाका अर्को कुनै बच्चासित तुलना गर्छौं।” युलेन्सकी शिक्षक वाणी राणा भन्छिन्, “हरेक बच्चालाई आफैँसित मात्र तुलना गर्न लगाउँछौं। हिजोभन्दा आज म के अर्थमा राम्रो भएँ, के नयाँ कुरा जानें, के नयाँ कुरा गर्ने भन्ने आँखाबाट मात्र तुलना गराउँछौं।” हरेक बच्चाको क्षमता, प्रतिभा, रुचि र सिकाइ शैली आ-आफैँ किसिमको हुने भएकाले र उसलाई अरु कसैसित तुलना गर्दा सकारात्मक भन्दा नकारात्मक नतिजा आउने

“हामी बच्चालाई न ग्रेडिङ्ग गर्छौं न त कक्षाका अर्को कुनै बच्चासित तुलना। हरेक बच्चालाई आफैँसित मात्र तुलना गर्न लगाउँछौं। हिजोभन्दा आज म के अर्थमा राम्रो भएँ, के नयाँ कुरा जानें, के नयाँ कुरा गर्ने भन्ने आँखाबाट मात्र तुलना गराउँछौं।”

- वाणी राणा, शिक्षक, युलेन्स स्कूल

भएकाले आफूहरूले तुलना गर्ने संस्कार त्यागेको उनको भनाइ छ।

यी सबै प्रयत्नको एकमुष्ट नतिजा हो, यी स्कूलहरूमा सबै बच्चा नियमित रूपमा कक्षा चढिरहेका छन्। “एउटै कुरा सिकाउन धेरै तरिका प्रयोग गर्दछौं। त्यसैले यहाँ कक्षा चढाउनै नसक्ने गरी नजान्ने कोही पनि हुन्न।” जोन डिवे स्कूलकी शिक्षक देवान भन्छिन्, “यो पद्धतिमा बच्चाहरूको समग्र प्रगति धेरै राम्रोसित हुँदोरहेछ।”

अभिभावकको सहयोग चाहिन्छ

युलेन्स स्कूलले हरेक तीन महीनामा अभिभावकलाई तिनका बच्चाको अवस्था र प्रगतिबारे एउटा रिपोर्ट पठाउने गरेको छ। त्यो रिपोर्टमा स्कूलले बच्चाको ज्ञान, सीप, अभिवृत्ति र मूल्यमान्यता चारवटै पक्षका मसिना कुराहरूलाई समेत समेट्न कोशिश गरेको देखिन्छ। ज्ञानको पक्ष अन्तर्गत स्कूलले दुई वटा कुरालाई महत्त्वका साथ रिपोर्टमा उल्लेख गर्ने गरेको छ। पहिलो; बच्चाले सिकेको कुरा। दोस्रो, बच्चाले सिक्न बाँकी वा सुधार गर्नुपर्ने कुरा। यसको कारण खुलाउँदै प्राथमिक तहको इन्चार्ज समेत रहेकी राणा

“एउटै कुरा सिकाउन धेरै तरिका प्रयोग गर्दछौं। त्यसैले यहाँ कक्षा चढाउनै नसक्ने गरी नजान्ने कोही पनि हुन्न।”

- मीता देवान, शिक्षक, जोन डिवे स्कूल

भन्छिन्, “स्कूलमा बच्चाले सिकेको कुरा मिहिन रूपमा लेखेर जानकारी दिएपछि अभिभावकले थाहा पाउँछन् आफ्नो बच्चाले के के सिकेछ भनेर। त्यस्तै, बच्चाले के के सिक्न बाँकी छ भन्ने कुरा पनि मसिनो गरी अभिभावकलाई थाहा होस् भनेर सिक्न बाँकी वा सुधार गर्नुपर्ने कुरा भनेर पनि लेखेर जानकारी दिन्छौं।” यसले एकातिर अभिभावक आफ्नो बच्चाले स्कूलमा के के सिक्नो भन्ने कुरा मिहिन रूपमा जानकार हुन्छन् भने अर्कातिर बच्चाले सिक्न बाँकी वा सुधार गर्नुपर्ने पक्षका बारेमा पनि उत्तिकै जागरूक हुन्छन्, जसले बच्चाको प्रगतिका निमित्त सहयोगी वातावरण निर्माण गर्न सक्छ।

यी स्कूलहरूका अभिभावक पनि पढेलेखेका नै छन्। तर उनीहरूको स्कूले जीवन परम्परागत जाँचवाटै गुज्रिएको हुनाले र

शिक्षाको नवीन मान्यता र तौरतरीकासित अद्यावधिक नभएकाले कैयन अभिभावक “खै कति आयो त मेरो छोरीको नम्बर” भनेर सोध्न छुटाउँदैनन्। स्कूलले बच्चा भर्ना गर्दाका बखत नै हाम्रो स्कूलमा जाँच हुन्न भनेर विस्तार रूपमा अभिभावकलाई कुरा बुझाउने प्रयत्न नगर्ने होइनन्। तैपनि अभिभावकले यस अवधारणाबारे गहिराइमा कुरा बुझ्न नपाएकाले र समाजको प्रभावका कारण यस्तो कुरा उठाउने गरेको शिक्षकहरूको बुझाइ छ। “जाँचमा कति नम्बर ल्यायो भन्ने सोचन छाडेर अभिभावकले मेरो बच्चाले के कति सिक्नो भन्नेतिर सोचन थाल्ने वित्तिकै हामीलाई सजिलो हुन्छ।” शिक्षकहरू भन्छन्- त्यसनिमित्त अभिभावक शिक्षाको ठूलो खाँचो रहेको महसूस हामीले गरेका छौं।

sms प्रतिक्रियाका लागि ltr<space>5006

Most demanded by students

सरकारी तथा निजी विद्यालयका लागि

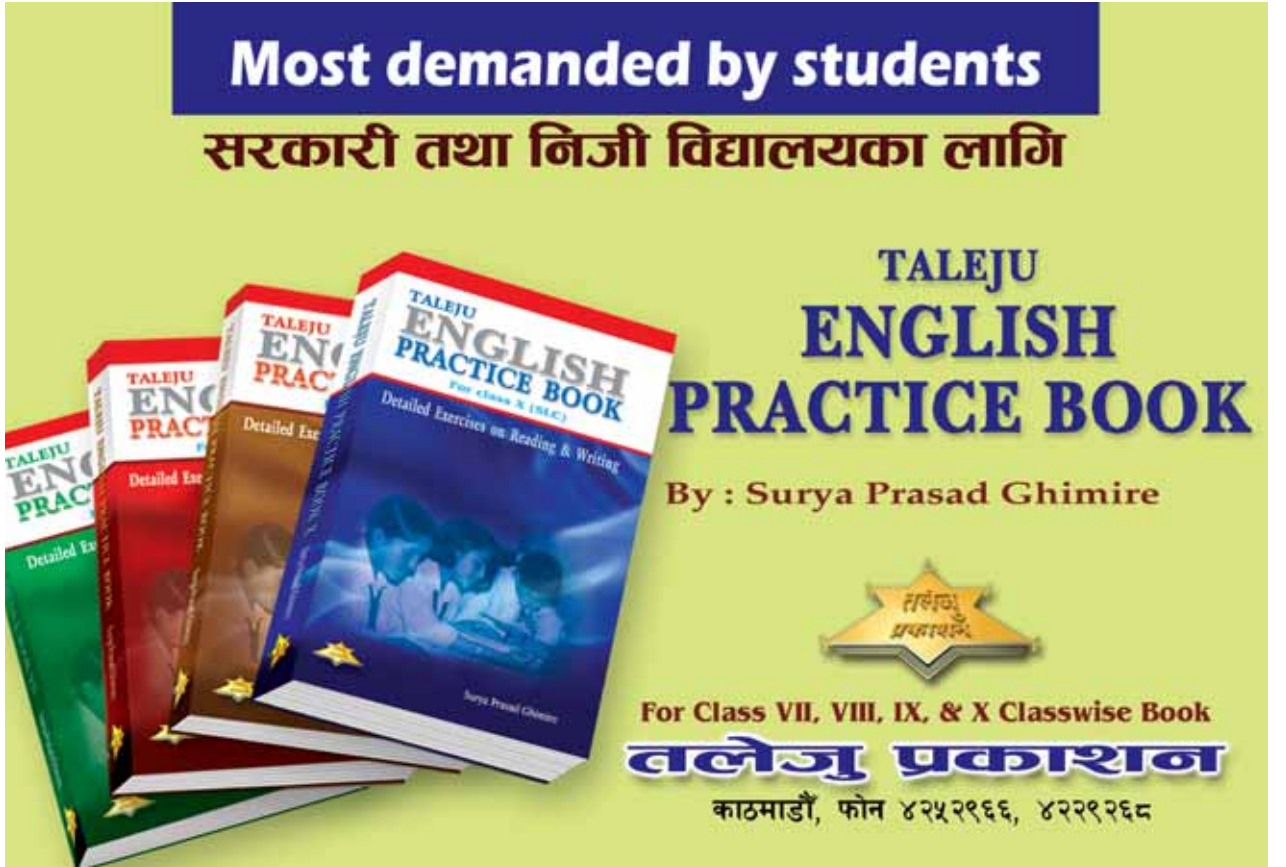
TALEJU ENGLISH PRACTICE BOOK

By : Surya Prasad Ghimire

For Class VII, VIII, IX, & X Classwise Book

तलेजु प्रकाशन

काठमाडौं, फोन ४२५२९६६, ४२२९२६८

उत्तम विकल्प एमजीएमएल पद्धति

वर्षभरिको 'माइलस्टोन' पूरा भएपछि एकपटक दोहोर्न्याएर क्रियाकलाप गराइन्छ, जसले उनीहरूलाई आफूले सिकेका कुराहरू; खासगरी अवधारणात्मक पक्षलाई ताजा तुल्याइदिन्छ। त्यसैले एमजीएमएल पद्धतिमा जाँच भन्ने कुरा नै हुन्छ।

हाम्रो विद्यालयमा बहुकक्षा बहुस्तर शिक्षण पद्धतिमा आधारित पढाइ शुरू गरिएको चार वर्ष पुग्न लाग्यो। भारतको आन्ध्र प्रदेशको ऋषिभ्याली स्कूलमा भारतीय दार्शनिक जे कृष्णमूर्तिको शिक्षा अवधारणामा आधारित रहेर अभ्यास गरिएको बहुकक्षा बहुस्तर (multi grade multi level –MGML)को अवधारणा नै हामीले यहाँ क्रियान्वयनमा ल्याएका हौं। हामीले शिक्षा मन्त्रालयको अग्रसरता र सहयोगमा नै यो शिक्षण पद्धतिबारे जानकारी पाउन र लागू गर्न सकेका हौं।

यस पद्धतिमा सिकाइलाई पाँच चरणमा बाँडिन्छ। पहिलो, परिचयात्मक। दोस्रो, अभ्यासात्मक। तेस्रो, मूल्यांकनात्मक। चौथो, सबलीकरण र पाँचौं, सुधारात्मक। यिनै चरणहरूमा आधारित रहेर त्यस्ता क्रियाकलापहरूको विकास गरिएको हुन्छ, जसले विद्यार्थीहरूमा ज्ञानको निर्माण गर्न सकोस्। परिचयात्मक चरणमा कुनै पनि नयाँ विषयवस्तुको अवधारणाबारे परिचय गराइन्छ। बालबालिकालाई नयाँ कुराको प्रारम्भिक जानकारी दिने काम यस चरणमा हुन्छ। अवधारणा बुझाइसकेपछि दोस्रो चरणमा त्यसबारे व्यावहारिक रूपमा बुझ्न र आत्मसात गर्नको लागि अभ्यास गराइन्छ, जसलाई अभ्यासात्मक चरण भनिन्छ। बालबालिकालाई नवीन अवधारणा दिएर मात्र उनीहरूमा ज्ञानको निर्माण हुँदैन, त्यसनिमित्त उनीहरूले व्यावहारिक अभ्यास नै गर्नुपर्छ भन्ने यस सिकाइ पद्धतिको मान्यता छ। अभ्यासात्मक चरण पूरा गरिसकेपछि मूल्यांकनको पालो आउँछ, जहाँ उनीहरूले के कति बुझे, सिके भन्ने कुराको मापन गर्ने गरिन्छ। चौथो चरण हो, सबलीकरण। यस चरणमा बालबालिकालाई सम्बन्धित विषय वा अवधारणाबारे थप अभ्यासात्मक क्रियाकलाप गराइन्छ, जसले उनीहरूमा त्यस बारे गहिरो ज्ञान र समझदारी निर्माण गराउँदछ। पाँचौं चरणमा सुधारात्मक सिकाइ पर्दछ। मूल्यांकन गर्दा अपेक्षित सिकाइ भएको देखिएन भने यस चरणमा त्यस्ता विद्यार्थीलाई सुधारात्मक शिक्षण गरिन्छ, जसले उनीहरूमा नबुझेका वा नजानेका कुराहरू बोध गराइदिन्छ।

2060 माघ		दि	रा	श	क्र	स
1	राधिका चौधरी	भने	गुरु	4	गुरु	4
2	निमान चौधरी	भने	गुरु	4	गुरु	4
3	ललित अधिकारी	भने	गुरु	4	गुरु	4
4	उमेश राइन	भने	गुरु	4	गुरु	4
5	सागर खड्का	भने	गुरु	4	गुरु	4
6	सुनल गौतमी	भने	गुरु	4	गुरु	4
7	सोभित निमन्जन	भने	गुरु	4	गुरु	4
8	सावित्री खड्का	भने	गुरु	4	गुरु	4
9	मालिका खड्का	भने	गुरु	4	गुरु	4
10	रोजिना चौधरी	भने	गुरु	4	गुरु	4
11	अमिताभ खड्का	भने	गुरु	4	गुरु	4
12	राजनी चौधरी	भने	गुरु	4	गुरु	4
13	अनुष्ठा खड्का	भने	गुरु	4	गुरु	4
14	भिमसेन राइन	भने	गुरु	4	गुरु	4
15	विपिन चौधरी	भने	गुरु	4	गुरु	4
16	अदिति अधिकारी	भने	गुरु	4	गुरु	4
17	अदिति अधिकारी	भने	गुरु	4	गुरु	4
18	राजेश राइन	भने	गुरु	4	गुरु	4
19	सिके चौधरी	भने	गुरु	4	गुरु	4
20	निकाश खड्का	भने	गुरु	4	गुरु	4

दैनिक अभिलेख! यो पद्धतिमा हरेक विद्यार्थीको सिकाइ क्रियाकलापलाई यसैगरी दैनिक रूपमा अभिलेख राखिन्छ।

परम्परागत शिक्षण कार्य पाठ्यक्रम भन्दा पाठ्यपुस्तकमुखी हुन्छ, पाठ्यपुस्तकमा लेखिएका कुरा मुखाग्र आयो कि आएन भन्ने कुरामै जोड दिइन्छ। तर यस शिक्षण पद्धतिमा पाठ्यक्रम र विद्यार्थीको वास्तविक सिकाइमा ध्यान दिइन्छ। त्यसैले यस पद्धतिमा सिकाउन खोजेको कुरालाई उपयुक्त क्रियाकलापहरू गराएर ठोस ज्ञान निर्माण गर्ने प्रयत्न गरिन्छ। यसमा धोक्ने वा कण्ठ गर्ने कुरालाई कुनै स्थान हुँदैन। हामीले यहाँ पाठ्यक्रमको सिकाइ उपलब्धि हासिल हुने गरी उपयुक्त सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्छौं। अतः यस पद्धतिमा कक्षागत पाठ्यपुस्तक भन्ने नै हुँदैन। यहाँ बालबालिकाका निमित्त च्यातिएको पत्रिकादेखि सिन्कासम्म सबै सिकाइ सामग्री हुन्। उनीहरू स्कूलमा पढ्न होइन, सिक्न आउँछन् भन्ने यस पद्धतिको मान्यता हो। बच्चाहरूमा सिक्ने प्रवृत्ति र सीपको विकास गराउने कुरालाई धेरै महत्त्व दिइन्छ। बच्चालाई स्कूलमा बिताउने हरेक मिनेट रोचक, आनन्ददायी र सिकाइको दृष्टिले पनि उपलब्धिमूलक होस् भन्ने कुरामा विशेष ध्यान पुऱ्याएर यो शिक्षण पद्धतिको विकास गरिएको छ। करीव चार वर्षको मेरो अनुभवले भन्छ, बच्चालाई सिकाउने यो नै सही तरिका रहेछ। हाम्रा बालबालिकाले यो पद्धतिलाई कति मन पराएका छन् भने 'हाफ टाइम'मा पनि चौरमा खेलन जान भन्दा कक्षामा बसेर आफ्नो काम गर्न बढी मन पराउँछन्। जबकि परम्परागत कक्षाका बच्चाहरू कतिवेला 'हाफ टाइम' होला भनेर व्यग्र प्रतीक्षारत हुन्छन्। तर हाम्रा बच्चाहरू कक्षामै कुम्भिरहेका हुन्छन्। किनभने उनीहरूले त्यहाँ मन लागेको काम गर्न पाएका

हुन्छन्। उनीहरूले कक्षामा शिक्षकको पट्यारलाग्दो लेक्चर सुन्नु वा कुनै पाठ कण्ठ गर्नु पर्दैन।

हामीले सरकारी पाठ्यक्रमलाई नै यस पद्धतिमा ढालेर शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापलाई माथि उल्लिखित पाँच चरणमा बाँड्ने गर्दछौं। *माइलस्टोन* (पाठ्यक्रमको सिकाइ उपलब्धिलाई खण्डीकरण गरेर स-साना सिकाइ उपलब्धि दिने गरी योजनाबद्ध र एकीकृत रूपमा तयार पारिएका क्रियाकलापहरू) मा आधारित यस पद्धतिले सिकाइ व्यक्तिगत हुन्छ भन्ने आधुनिक शिक्षाशास्त्रको मान्यतालाई व्यवहारमा साँच्चिकै उतारेको छ, जुन आजसम्मका अरू शिक्षण शैलीले गर्न सकेका थिएनन्। यहाँ हरेक बच्चाले आफ्नै गतिमा सिक्छ। कुनै बच्चाले *'माइलस्टोन एक'* पूरा गर्दै गर्दा अर्को बच्चाले *'माइलस्टोन तीन'* शुरू गर्न पनि सक्छ। सिकाइ उपलब्धि सुनिश्चित गरिएको एउटा *माइलस्टोन* पूरा नगरी अर्थात् त्यो राम्ररी नसिकी अर्को *माइलस्टोन* शुरू गरिदैन। परम्परागत तरिकामा सबै बच्चाले एउटा पाठ राम्ररी नबुझे पनि नयाँ पाठ शुरू गरिन्छ। एवं रीतले त्यो वर्षको पढाइ सकिँदा कुनै कुनै बच्चाले त हरेक पाठको अवधारणागत कुरा समेत बुझ्न सकेको पाइँदैन। तर यस पद्धतिमा त्यो समस्या आउँदैन। किनभने, यहाँ हरेक बच्चाले अधिल्लो पाठ अर्थात् *माइलस्टोन* पूरा गर्दा उसले नजान्ने कुरा आउँदैन। कण्ठ या घोक्ने कुरा नभई क्रियाकलापको अभ्यासबाट ज्ञान आर्जन गरिने भएकाले त्यो ज्ञान दिगो हुन्छ। यस्ता कक्षामा विद्यार्थीहरू चार समूहमा विभक्त गरिएको हुन्छ, क) शिक्षकले पूरापूर सहयोग गर्ने समूह, ख) आंशिक सहयोग गर्ने समूह, ग) साथी समूह र घ) स्वावलम्बी समूह। नयाँ *माइलस्टोन* को सिकाइ आरम्भ गर्दा जुनसुकै विद्यार्थी 'क' समूहमा हुन्छ, विस्तारै शिक्षकको आधा सहयोगमा ऊ आफैँ क्रियाकलाप गर्न समर्थ हुन्छ। अनि ऊ साथीसित मिलेर सिक्दै अन्त्यमा स्वावलम्बी बन्दछ।

यो पद्धति अनुसरण गरेपछि थाहा भयो— बच्चालाई परीक्षामुखी बनाएको त परम्परागत शिक्षण र जाँच पद्धतिले पो रहेछ! हामीले आजसम्म अत्यन्त रुढ, अवैज्ञानिक र बच्चालाई गलत कुरा सिकाउने पद्धति अपनाएका रहेछौं, जसले बच्चालाई जाँच पास गर्न मात्र पढनुपर्छ भन्ने सोचको विकास गराउँछ। यसो गर्दा बच्चामा सिक्ने, पढ्ने भन्ने त जाँचको लागि मात्र हो भन्ने बुझाई निर्माण गरिदिने रहेछ, जसले गर्दा शिक्षाको मुख्य लक्ष्य नै ओकेलमा पर्न गयो। हाम्रो चार वर्षको अनुभवले भन्छ, बच्चालाई वास्तवमै सिक्ने प्रवृत्तिको विकास गर्ने हो भने, जिज्ञासु बनाउने हो भने, सिक्ने तरिका सिकाउने हो भने, सृजनात्मक क्षमताको विकास गराउने हो भने र उसमा अन्तरनिहित प्रतिभा र क्षमता उजागर एवं विकास गराउने हो भने यो पद्धति सबभन्दा उत्तम हो। यस पद्धतिमा हरेक दिन बच्चाले के के क्रियाकलाप गर्‍यो, के के सिक्‍यो भन्ने कुरा प्रष्टै थाहा पाइन्छ, अभिलेखन समेत गरेर राखिएको हुन्छ, मूल्यांकन पनि दैनिक जसो हुन्छ। बच्चाले के जानेन, त्यो पनि प्रष्टै देखिन्छ र नजानेको कुरा तत्कालै सिकाइन्छ। त्यसैले यहाँ बच्चाले नजानी वा नबुझी अघि बढ्ने संभावना नै रहँदैन।

यस पद्धतिमा मूल्यांकनका पनि विभिन्न तरिकाहरूको विकास गरिएको छ। सिकाइ नै क्रियाकलापबाट आरम्भ गरिने भएकाले मूल्याङ्कन पनि क्रियाकलापबाटै हुन्छ। यसनिमित्त विद्यार्थीलाई प्रयोगात्मक क्रियाकलाप र गतिविधिहरू गर्न लगाइन्छ। त्यसपछि परियोजना कार्य गर्न दिएर त्यसमा विद्यार्थीले कसरी काम सपन्न गर्‍यो भन्ने कुरा हेरेर सोका आधारमा मूल्याङ्कन गरिन्छ। यस अन्तर्गत व्यक्तिगत क्रियाकलाप र सामूहिक क्रियाकलाप पनि पर्दछन्। अर्को शब्दमा भन्नुपर्दा, यहाँ विद्यार्थीले आफ्नो वास्तविक जीवनमा के कस्तो क्षमता र प्रतिभा प्रदर्शन गर्दछन्, के कस्तो व्यवहार गर्दछन्, कसरी कार्य सम्पादन गर्दछन्, कसरी सोचदछन् भन्ने कुरालाई नै मूल्याङ्कनको

आधार बनाइन्छ। त्यसैले हाम्रा विद्यार्थीले मूल्याङ्कनको कार्यलाई पनि उत्तिकै उत्सुकताका साथ ग्रहण गर्दछन्।

यो पद्धतिमा हरेक विद्यार्थीको सिकाइ क्षमता र शैली अनुसार अघि बढ्न पाउने भएकाले समूहमा आधारित कक्षामा जस्तो सुस्त विद्यार्थीको मारमा जेहेन्दार विद्यार्थी पर्नु पर्दैन। परम्परागत कक्षामा छिटो हिँड्ने गोरु र गलेगोरु नारेर जोत्न सकस परे जस्तै कक्षामा पनि नजान्ने र जान्ने विद्यार्थी बीचको अन्तरले शिक्षकले अष्टेरो फेल्लुपर्दछ। शिक्षकले मात्र होइन, जान्ने विद्यार्थी र नजान्ने दुवै खालका विद्यार्थीका निमित्त पनि सकसपूर्ण हुन्छ। जसले जानिसकेको छ, उसका निमित्त कक्षामा पुरानै कुरा दोहोर्‍याइरहँदा त्यो पट्यारलाग्दो र अनुत्पादक हुन्छ भने नजानिँकन पाठ अघि बढ्दा कमजोर विद्यार्थीहरू त रुन् ठूलो मारमा पर्दछन्। शिक्षक र यी दुवै खालका विद्यार्थीलाई यस रुफ्टबाट मुक्ति दिने एक मात्र उपाय भनेको यही शिक्षण पद्धति नै हो।

एमजीएमएल पद्धतिमा विद्यार्थीहरू पास वा फेल हुँदैनन्। यहाँ विद्यार्थीहरूले *माइलस्टोन* पूरा गरे कि गरेनन् भन्ने मात्र हेरिन्छ। बरु यहाँ सिकेका कुरा नबिसन्नु भनेर बेला बेलामा पुनःस्मरण (revision) चाहिँ गराइन्छ। एउटा विषयको ५ *माइलस्टोन* पूरा भइसकेपछि एक पटक सरर सबै क्रियाकलाप दोहोर्‍याएर गर्न लगाइन्छ। एवं रीतले वर्षभरिको *माइलस्टोन* पूरा भएपछि एकपटक दोहोर्‍याएर क्रियाकलाप गराइन्छ, जसले उनीहरूलाई आफूले सिकेका कुराहरू; खासगरी अवधारणात्मक पक्षलाई ताजा तुल्याइदिन्छ। त्यसैले एमजीएमएल पद्धतिमा जाँच भन्ने कुरा नै हुन्न। यसको प्रयोग पछि हामी क्ल्यास व्युक्ति जस्ता भएका छौं, जाँच भन्ने अवधारणा नै आवश्यक रहेनछ। सिकाइ प्रक्रियालाई पो जीवन्त, व्यावहारिक, तार्किक र उपलब्धिमूलक बनाउन चाहिँ सक्नुपर्ने रहेछ।

यस पद्धतिको प्रयोगबाट थाहा भयो, सिकाइ क्षमता व्यक्तिपिच्छे फरक फरक हुँदोरहेछ। केही विद्यार्थीले आठदेखि नौ महीनामा वर्षभरिको कोर्स पूरा गर्दारहेछन् भने केही त्यस्ता पनि विद्यार्थीहरू हुँदारहेछन् जसका लागि त्यही *माइलस्टोन* पूरा गर्न एक वर्षमा पनि मुस्किल पर्दोरहेछ। यदि हामीले कक्षा आठसम्म यही पद्धति अपनायौं भने छिटो सिक्ने क्षमता भएको विद्यार्थीले ६ वर्षमै आठ कक्षासम्मको सिकाइ पूरा गर्न सक्ने रहेछ। उनीहरूलाई अनावश्यक रूपले वर्षभरि उही कक्षामा राख्ने पर्छ भन्ने के छ र? सरकक कक्षा चढाइदिए भै'गो नि !

हाम्रो विद्यालयमा कक्षा ३ देखि ५ सम्म निरन्तर मूल्यांकन पद्धति (क्यास) अनुसरण गरिएको छ। त्रैमासिक परीक्षा लिने परम्परागत तरिकाको परीक्षा भन्दा 'क्यास' अवश्य पनि राम्रो छ। कम्तीमा यहाँ जाँचमुखी भन्दा बच्चाको सिकाइलाई प्राथमिकता दिइन्छ। तर पाठ अनुसारको सिकाइ उपलब्धि हासिल गर्ने गरी विद्यार्थीलाई सिकाउने ठोस र सही क्रियाकलाप चाहिँ निर्माण गरिएको छैन। आखिर बच्चाले सिक्ने त क्रियाकलापबाटै हो। उपयुक्त क्रियाकलापको अभावमा *क्यास* औपचारिकतामा सीमित हुन पुगेको छ। जबकि एमजीएमएलमा हरेक *माइलस्टोन* पूरा गर्न ११ वटा फरक फरक क्रियाकलाप पूरा गर्नु पर्दछ। त्यस दृष्टिमा भन्नुपर्दा, एमजीएमएलले *क्यास* को मर्मलाई व्यावहारिक रूपमा साकार तुल्याएको छ। आजसम्मको हाम्रो प्रयोग र परीक्षणको निष्कर्ष हो, सिकाउने शैली र मूल्याङ्कन दुवै पद्धति एमजीएमएलकै उत्तम रहेछ। यो पद्धतिका राम्रा पक्षहरूलाई अनुसरण गर्ने हो भने हाम्रा लाखौं बालबालिका जाँचको बोझबाट मुक्त भई साँचो अर्थमा सृजनशील मानिसका रूपमा विकसित हुन पाउँछन्।

(पौडेल विष्णु आध्यात्मिक संस्कृत प्रावि
वाहविसे, सिन्धुपाल्चोकका प्रभ हुन्।)
(वार्तामा आधारित)

sms प्रतिक्रियाका लागि ltr<space>5006

शैक्षिक रूपान्तरणका लागि डरहीन जाँच

जाँचको सिकञ्जा खुस्काऔं । विद्यार्थीलाई डरयुक्त जाँचबाट रहरयुक्त जाँचमा रूपान्तरण गर्ने बुद्धि बनाऔं । चोर्ने विद्यार्थी, चोराउने अभिभावक, शिक्षक र ट्युशन केन्द्रका मालिक सबै एकसाथ रूपान्तरित हुने बाटो खोजौं । शैक्षिक रूपान्तरणको सहज बाटो ।

दैनिकीमा जाँच

हामी दिनहुँ जाँच्छौं । जाँचिन्छौं । जाँच्ने को हुन्छ? कसरी जाँचिन्छौं? किन जाँचिन्छौं? कहाँ जाँचिन्छौं? कहिले जाँचिन्छौं? त्यो मात्रै फरक हो । “ए बाबु! बाखा फुका त!” “ए नानी पानी सार त!” हाम्रा यी काममा अभिभावकले जाँचेका छन् । प्रक्रिया हेरेका छन् । उपलब्धि बुझेका छन् । अल्फेको बाखो फुकाउन नसकेर हामीलाई अनुत्तीर्ण गरेका छन् । गाग्रीको पानी घोप्टिंदा असन्तुष्ट भएका छन् । यहाँ जाँचकी अभिभावक हुन् । जाँच्ने क्षेत्र घरायसी काम हो । मूल्याङ्कन प्रक्रिया प्रयोगात्मक हो । उपलब्धि फुकेको बाखो र गाग्रीको पानी नपोखिई भरिएको लोटा हो । जाँच्ने समय प्रक्रिया हो । मूल्याङ्कनको शब्दावलीमा निरन्तर मूल्याङ्कन । प्रक्रियागत मूल्याङ्कन । तत् स्थानमै मूल्याङ्कन । नजिकैको व्यक्ति (armlength person) ले गर्ने मूल्याङ्कन । यसरी हेर्दा प्रत्येक व्यक्ति मूल्याङ्कनकर्ता हो । कहिले अभिभावक भएर । कहिले साथी भएर । कहिले शिक्षक भएर । कहिले वाह्य परीक्षक भएर । यस अर्थमा जाँचकीको मापो पनि फरक-फरक छ । हुन्छ ।

जाँचको डर

जाँच हाउगुजी हो । दबावी वस्तु (pressure ridden) । व्यक्तिको वस्तुनिष्ठतासँग टाँसिएको । हाउगुजीको वस्तुनिष्ठता किन बन्यो? शिक्षकको बोलीले? अभिभावकको अनुभूतिले? विषयवस्तुको गाम्भीर्यले? अपेक्षित डरले? आत्म कमजोरीले? परीक्षकको जबर्जस्तीले? साथीको सन्त्रासले? यसरी हेर्दा जाँचको डर (exam phobia) बनाइदिने हामी हौं । हामी शिक्षक । हामी अभिभावक । हामी साथी । हामी व्यवस्थापक । शिक्षक हुँदा जाँचलाई गाह्रो बनाइदिन्छौं । अभिभावक हुँदा नियमबद्ध वस्तु । व्यवस्थापक हुँदा व्यक्तिगत । साथी हुँदा संवेगी वस्तु । अर्थात् सबै मिलेर जाँचलाई डरमर्दो वस्तुको रूपमा प्रस्तुत गर्छौं । गाह्रो विषयवस्तु आउने । एकलै लेख्नुपर्ने । निश्चित नियममा वस्तुपर्ने । परिणाम डरमर्दो हुने । यसरी हेर्दा शिक्षालयीय जाँच भित्र्याउने संस्कार (superating culture) को रहेछ । घरायसी दुनियाँको दैनन्दिनी जाँच स्वाभाविक संस्कार (natural culture) को रहेछ । पहिलो कृत्रिम रहेछ । दोस्रो स्वाभाविक । कृत्रिमताले डर सिर्जन्छ । जाँचको डर । जाँचकीको डर । विषयवस्तुको डर । व्यवस्थापनको डर ।

डरले सिर्जेको प्रवृत्ति

तर्साउन पल्केका हामीले जाँच छोडेनौं । परिणामतः बालबालिकाले नीति लिए । पहिलो भाग्ने (skeptical) । आत्मपीडन । दोस्रो, परपीडन (sadism) । तेस्रो, चोरी/डकैती । भाग्दा वा आत्म पीडन गर्दा बालबालिका बिरामी भए । टोलाए । जाँच छोडे । परपीडन गर्दा साथीलाई दुःख दिए । सोधेर । चोरेर । तर्साएर । आन्दोलन गरेर । कापी च्यातिदिएर । चोरी/डकैती गर्दा अनेकन् उपाय गरे । साना कागजमा लेख्ने । हातमा लेख्ने । लुगामा लेख्ने । प्रविधि थपिंदा मोबाइलमा लेख्ने । यो क्रम बढेर गयो । अहिले यूट्यूवमा चोरी गर्ने सीप सिकाइन्छ । अनलाइनमा चोर्ने । कागजमा चोर्ने । संकेतमा चोर्ने । यसरी चोरी गर्न सिकने प्रविधि पनि आधुनिक भइसके । हुँदैछन् । यसरी हेर्दा लुकीछिपी चोर्नेहरू अझै डराउँछन् । हाकाहाकी चोर्नेहरू डाँका भइसके । छलाहा भइसके । डाँका हुँदा निडर भएर चोरी गर्छन् । छलाहा हुँदा सुपरीवेक्षक आउँदा ‘बकुल्ला भगत’ हुन्छन् । चोराउने शिक्षक, अभिभावक र व्यवस्थापक पाउँदा पढ्दै पढ्दैनन् । पढाउँदै पढाउँदैनन् । अर्थात् पढ्ने/पढाउने कुरा नाटक भइसक्यो । प्रविधिसँगको चोरीले सिर्जना मारिसक्यो ।

डरहीन जाँच

तीनखम्बे परिणति रोक्न अनेकन् अभ्यासहरू भए । स्वदेशमा । विदेशमा । दुवै थरीका अभ्यासमा केही कुराहरू समान भेटिए । पहिलो अभ्यास गोष्ठी (seminar) को हो । यो अभ्यासले जाँच लिएन । गोष्ठीमा प्रस्तुत गर्ने विषयवस्तु खोजायो । प्रस्तुतिको शैली खोजायो । एकल रूपमा । दुकल रूपमा । समूह रूपमा । पाठभन्दा

बाहिर लग्यो। पुस्तकालयमा पढेर कक्षामा प्रस्तुत गर्ने। शिक्षकलाई प्रस्तुत गर्ने। विज्ञसँग प्रस्तुत गर्ने। चित्रात्मक प्रस्तुति। कवितात्मक प्रस्तुति। गद्यात्मक प्रस्तुति। संवादात्मक प्रस्तुति। यान्त्रिक प्रस्तुति। यसो गर्दा विद्यार्थीमा आत्मविश्वास बढ्यो। विषयवस्तुमा विविधता थपियो। प्रस्तुतिमा नवीनता आयो। त्यहाँ विद्यार्थीले स्वमूल्याङ्कन गर्‍यो। साथीले मूल्याङ्कन गरे। शिक्षक र विज्ञले मूल्याङ्कन गरे। न जाँचको टन्टा। न जाँच सन्त्रास। न जाँचकीको समस्या।

व्यवहारमा जाँच्ने (practical exam) अर्को तरिका हो। काम दियो। जाँच्यो। हिन्दु पुर्खाको नीतिशास्त्रमा 'जानियात् प्रेषणे भृत्यान...'। सहयोगीलाई काममा जाँच्ने। दुःखमा बन्धुबान्धव जाँच्ने। आपतमा मित्रलाई जाँच्ने। स्वास्नीलाई आफू विपन्न हुँदा जाँच्ने। पुरुषले लेखेको यो नीतिशास्त्रलाई महिलाले अनुकूलन (adapt) गर्न सक्ने। अर्थात् रूख रोपायो। त्यसैमा सीप जाँच्ने। क्षमता जाँच्ने। इमान्दारी जाँच्ने। विज्ञान प्रयोगशालामा शिक्षकले दिएको काममा हुने जाँच जस्तो। परियोजना दिने व्यवस्था। एक हप्तामा रु.५० कमाएर ल्याउन लगाउने काठमाडौंको एउटा स्कूलको तरिका। पैसा तिरने पाहुना (paying guest) भएर मकवानपुरमा काम गर्ने स्वास्थ्यसेवीको तरिका। यो तरिकामा जाँच हुन्छ। विद्यार्थी भने जाँचिन्छ। जाँच्ता परम्परागत जाँचको जस्तो व्यक्ति रित्तिन्न। नयाँ ज्ञान थप्छ। अनुभूति थप्छ। त्यही 'थपान' नै उसको प्रगति हो। जाँचको नतिजा हो।

अन्तरवार्ता तेश्रो तरिका हो। डरहीन जाँचको तरिका। पत्रकारले व्यक्तिलाई सोध्ने जस्तो। विषयगत सोधाइ। यो सोधाइमा सोध्नेले विषयवस्तुको गहनता बुझ्छ।

शिवन शार्कन

जाँच स्वाभाविक हो। त्यसलाई पाठसँग जोड्नु बुद्धिमानी हो। डर देखाउने साधन बनाउनु अपराध हो। एकातिर डर देखाउने अर्कोतिर आफैँ चोराउन जाने दोगलापन र्छन् खतरनाक हो। त्यसैले विकल्प खोज्नु अहिलेको आवश्यकता हो।

प्रस्तुति थाहा पाउँछ। संयोजन (connection with other subject) पहिल्याउँछ। विद्यार्थीले चाहिँ जानेको भन्छ। अनुभव सुनाउँछ। दृष्टिकोण राख्छ। यसरी अन्तर्वार्ता दिने व्यक्ति खारिन्छ। आफूले आफैँलाई खाँछ। विचारमा निखार ल्याउन अर्कोपटक स्वयं प्रयासरत हुन्छ।

अन्तरक्रिया चौथो तरिका हो। जानेको विषयमा अन्तरक्रिया। पढेको विषयमा अन्तरक्रिया। अनुभव गरेको कुरामा अन्तरक्रिया। एउटै वस्तुको बुझाइमा हुने दृष्टिकोणहरूमा अन्तरक्रिया। यो तरिकाले विद्यार्थी सबल बन्छ। कहिले खोज्छ। कहिले अरूसँग सोध्छ। कहिले अनुभूति प्रस्तुत गर्छ। यसो गर्दा विद्यार्थीले दृष्टिकोणहरू थाहा पाउँछ। जिन्दगीलाई हेर्ने दृष्टिकोण। जाँचलाई हेर्ने दृष्टिकोण। साथीलाई हेर्ने दृष्टिकोण। बाबुआमालाई हेर्ने दृष्टिकोण। शिक्षकलाई हेर्ने दृष्टिकोण।

प्राज्ञिक गृहकार्य (education assignment) पाँचौँ तरिका हो। एउटा विषयमा गहन लेख लेख्ने। स-साना बालबालिकालाई घरको इतिहास। ठूलालाई छिमेकको इतिहास। अरु ठूलालाई अन्य कुनै इतिहास। कुनै सोधेर लेखिने गृहकार्य। कुनै पढेर लेखिने गृहकार्य। कुनै सोध्ने र पढ्ने कुरा जोडेर लेख्ने गृहकार्य। यसो गर्दा विद्यार्थीमा सानैदेखि प्राज्ञिक लेख लेख्ने क्षमता बन्छ। जाँच पनि भयो। क्षमता पनि बन्यो।

भ्रमण छैटौँ तरिका हो। हाम्रा भ्रमण भन्दा भिन्न शैलीको। गाडी चढे गाडी बारे सोधखोज गर्ने। कहाँ बनेको गाडी? कतिमा किनेको? कुन कम्पनीको? कति वर्ष चलेको? पार्कमा पुगे कुन-कुन बोटबिरुवा लगाएको? ती बिरुवाको उपयोग के हो? खानामा? औषधीमा? संस्कारमा? व्यापारमा? उत्पादनमा? पहाड चढे त्यसको चट्टान अध्ययन। हावापानी अध्ययन। खनिज सम्भावना अध्ययन। पानीको अध्ययन। हावाको चापको अध्ययन। आफ्नै श्वास प्रश्वासको अध्ययन। वनजंगलको उपयोगिताको अध्ययन। बजारको अध्ययन। जडीबुटीको अध्ययन। यो तरिकाले विद्यार्थीको दिमाग फराकिन्छ। त्यही कुरा पाठ्यपुस्तकमा खोजाए किताब जोडिन्छ। पुस्तकालयमा खोजाए ज्ञान थपिन्छ। इलेक्ट्रोनिक पुस्तकालयमा लगे अद्यावधिक गरिएको बुद्धिमा आवद्ध हुन्छ। सबै सङ्कलन गरे परियोजना हुन्छ। विद्यार्थीको पुस्तक (big book) बन्छ।

सर्वेक्षण सातौँ तरिका हो। बालबालिकाले गर्ने सर्वेक्षण। घरघरको खानाको सर्वेक्षण। नानाको सर्वेक्षण। पाहुनाको सर्वेक्षण। विषयवस्तु जे राखे पनि हुने। तर एकदुई ओटा विषयको घरघुरी सर्वेक्षण। कक्षाकोठाका साथीको सर्वेक्षण। यस्ता सर्वेक्षणहरूले विद्यार्थी अनुशिकी (जिज्ञासु-अनुसन्धाता) बन्छ। यसो गर्दा विद्यार्थीको संवाद सीप जाँचियो। विषयवस्तुको गहनता थपियो। विकल्प खोजाउने आधार बन्यो। खानाको विकल्प। नानाको विकल्प। छानाको विकल्प। यसो गर्दा विद्यार्थीमा समालोचनात्मक क्षमता बढ्छ।

अवलोकन आठौँ तरिका हो। जे हेरे पनि गहिँरिन लगाउने। बाखा हेरे कानको लम्बाइ। खुट्टाको उचाइ। टाउकोको रौं। पुच्छरको मोटाइ। अर्थात् जे हेर्छन् भित्रिन (ins and outs) लगाउने। नालीबेली

विचार

बुझ्ने । खान्छ के ? अग्लिन्छ कति ? बेचिन्छ कतिमा ? पाल्ने लागत कति पर्छ ? फाइदा कति हुन्छ ?

लक्षित समूह छलफल (focus group discussion) नवौं तरीका हो । घरेलु विज्ञानको खोजीमा । भात पकाउँदाको विज्ञान । सेलाउँदाको विज्ञान । फ्रिजको विज्ञान । पंखाको विज्ञान । त्यसैमा गणित । त्यसैमा सामाजिक । जान्ने र नजान्ने विद्यार्थी राखेर छलफल । जान्ने जान्ने राखेर छलफल । नजान्ने नजान्ने राखेर छलफल । यस्तो छलफलले एकअर्काको ज्ञान तथा सोचको तह थाहा हुन्छ । शोध गर्ने बानी बन्छ ।

अध्ययन समूह (study team) दशौं तरीका हो । एउटा टीमले घरको अध्ययन गर्छ । अर्कोले गाईवस्तुको । तेस्रोले खेतबारीको । चौथोले औजारको । अनि सबै टीमलाई आ-आफ्नो प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्न लगाउने । यो तरीकाले एकल रुचिको समूह बन्छ । बहुज्ञान एकसाथ भित्रिन्छ । बहु सीप थाहा हुन्छ । बहु सम्भावना भेटिन्छ ।

स्वजाँच एघारौं तरीका हो । गत वर्षको आफ्नो क्षमताको आधारमा स्वमूल्याङ्कन । कक्षाको औसत आधार (class norm) को आधारमा मूल्याङ्कन । समूहको आधारमा मूल्याङ्कन । यस अर्थमा निश्चित मापदण्डमा आधारित मूल्याङ्कन । वस्तुगत (objective) रूपको । विषयगत (subjective) रूपको । यसरी हेर्दा आफैले जाँच्ने गर्भवतीको तरीका । मधुमेहको तरीका । रक्तचाप (blood pressure) को तरीका ।

मित्र मूल्याङ्कन बाह्रौं तरीका हो । सहभागितात्मक मूल्याङ्कन । एकले अर्कोलाई अंकन गर्ने । गैराङ्कन मूल्याङ्कन गर्ने । अंकन सांख्यिकीय (statistical) । गुणात्मक । गैराङ्कन (subjective test) हो । दुवै तरीकाले एकअर्कोलाई जाँच्ने तरीका । आफूलाई सुधार्ने तरीका ।

किताब कापी राख्ने जाँच तेह्रौं तरीका हो । किताब हेर्न दिने । नोटकापी हेर्न दिने । सारेमा उद्धरण (Quotation) राख्न लगाउने ।

बुझ्नेमा स्रोत लेख्न सिकाउने । यो तरीकाले विद्यार्थी शोधक बन्छ । चोर्ने समस्या हट्छ । चोराउने बुद्धि टुगिन्छ । यस अर्थमा प्राज्ञिक लेखनको प्रारम्भ हुन्छ ।

मेरो निधो

जाँच स्वाभाविक हो । त्यसलाई पाठसँग जोड्नु (built in) बुद्धिमानी हो । डर देखाउने साधन बनाउनु अपराध हो । एकातिर डर देखाउने अर्कोतिर आफै चोराउन जाने दोगलापन फन् खतरनाक हो । त्यसैले विकल्प खोज्नु अहिलेको आवश्यकता हो । यहाँ सुझाइएका कतिपय विकल्पहरू परीक्षित (tested) हुन् । कतिपय प्रस्तावित । यी सबै विकल्पहरू प्राथमिकदेखि उच्च शिक्षासम्म लागू गर्न सकिन्छ । चाहेको लचकता हो । अटोट हो । भिन्नै ढंगले सोच्ने बुद्धि हो । घरको जाँच प्रणालीबाट शिक्षामा के ल्याउन सकिन्छ भन्ने सोच । जाँचको हाउगुजी हटाउन के गर्ने भन्ने सोच । जाँच हुन्छ भनेर पढ्न बाध्य पार्ने मनस्थिति बदल्ने सोच । परीक्षामा गाड बस्दा आउने मजा हटे पनि फरक पढ्न भन्ने सोच । चिट चोर्ने विद्यार्थीलाई घर फोर्ने अपराधी नबनाऊँ भन्ने सोच । प्रविधिले पनि गाडका आँखा छल्दा रहेछन् भन्ने यथार्थबोध । डरहीन जाँच (unobtrusive exam) ले फर्ने विद्यार्थीलाई जानकार बनाउँछ भन्ने स्वीकारोक्ति । यी सबै कुराको आधारमा जाँचको सिकञ्जा खुस्काऔं । विद्यार्थीलाई डरयुक्त जाँचबाट रहरयुक्त जाँचमा रूपान्तरण गर्ने बुद्धि बनाऔं । चोर्ने विद्यार्थी, चोराउने अभिभावक, शिक्षक र ट्युशन केन्द्रका मालिक सबै एकसाथ रूपान्तरित हुने बाटो खोजौं । शैक्षिक रूपान्तरणको सहज बाटो ।

sms प्रतिक्रियाका लागि ltr<space>5006

वातावरण पत्रकारिताका २५ वर्ष

आँखीभयाल भिडियो पत्रिका
सामुदायिक रेडियो सहयोग केन्द्र
मिडिया ट्रेनिङ सेन्टर
जनवकालत तथा पैरवी
दिगो विकासका लागि सञ्जाल

निरगानी कार्यक्रम:
जलवायु परिवर्तन, सहरी वातावरण,
वन र वन्यजन्तु, सिमसार, विषादी, पर्यटन

नेपाल वातावरण पत्रकार समूह
दिगोपनको लागि पत्रकारिता

25 years
Journalism for Sustainability

हरपल तपाईंका साथ दैनिक १८ घण्टा
हालचाल सधैं १५ मिनेट अगाडि
विहान: ८:३५ र ११:३५, दिउँसो: ४:३५, साँझ ६:३५ र ९:३५
पत्रपत्रिका, डबली, लुकामारी, नयाँ पुस्ता,
खुल्ला मञ्च, लोक भाका, रेडियो कुराकानी,
आजका कुरा, संगीत आकाश,
ट्राफिक अपडेट विहान ८ देखि बेलुका ८ बजे सम्म
बीबीसी नेपाली सेवा हरेक बेलुका ८:३५
सचेतना रेडियो कार्यक्रम शनिवार विहान ७ बजे
उहिले बाजेका पालामा हरेक सोमवार साँझ ७:३०

रेडियो सगरमाथा एफ.एम. १०२ थोप्लो ४ मेगाहर्ज
नेपाली रेडियो, नेपाली आवाज

चक्रपथ, भनिमण्डल, ललितपुर
फोन: ०१-५५४५६८०, ५५४५६८१

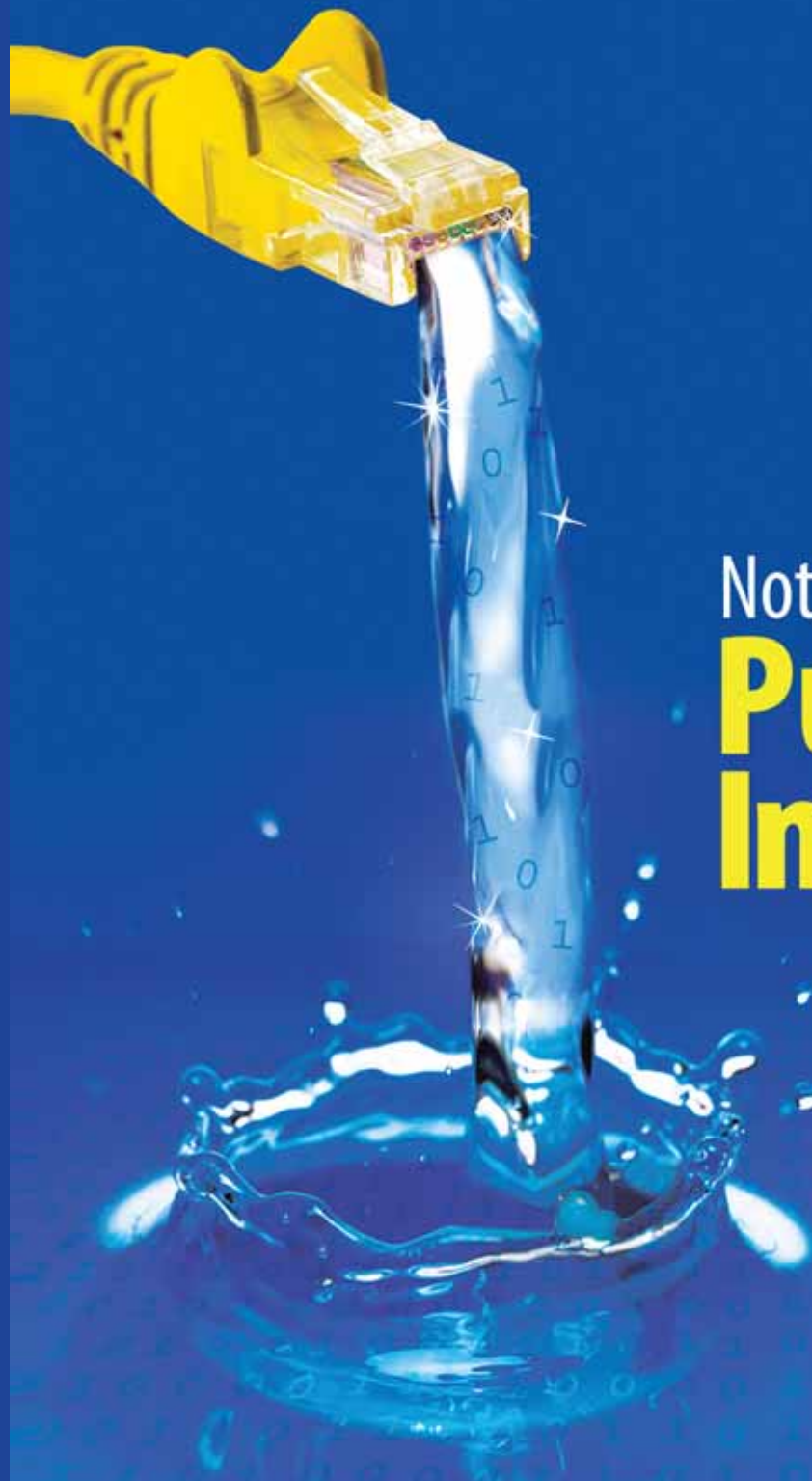
इमेल: nefej@mos.com.np, info@radiosagarmatha.org
वेब: www.nefej.org, www.radiosagarmatha.org

102.4

रेडियो सगरमाथा

www.worldlink.com.np

One World. One Link.
WORLDLINK

Nothing else, just...
**Pure
Internet**

HEAD OFFICE
Jawalakhe Lalitpur, PO Box 8207, Nepal
Tel: 5523050 Fax: +977-1-5529403
Email: sales@worldlink.com.np

BRANCH OFFICE Bhaktapur 6619512, Chabahil 6645289, Kalimati 6673016, Maharajgunj 6650889, New Baneshwor 6671583, Patalasadak 6621108
CITY OFFICE Biratnagar 021-530020, Birgunj 051-523381, Butwal 071-545380, Chitwan 054-571172, Dhanghadi 091-520151, Hetauda 037-524750
Janakpur 041-522859, Lahan 033-540804, Nepalgunj 081-520619, Pokhara 061-550100, **RESELLER** Arughat 010-672112, Charikot 049-421299
Chautara 011-620385, Dadedhura 9848462901, Gajuri 010-402000, Gaur 055-520900, Ilam 9842639441, Kalaiya 053-691638, Phidim 024-520471
Pyuthan 066-460188, Rajbiraj 031-520329, Salyan 088-520290, Sankhuwasabha 029-561044, Sindhuli 047-520528, Trishuli 010-560561

कस्तो विकास ? कसरी विकास ?

एउटा छुट्टै खालको बहसमा सहभागी हुनुहोस् !

- ▶ हामीलाई चाहिएको या हामीले खोजेको 'विकास' के हो, कस्तो हो ?
- ▶ के भयो भने नेपाल र नेपालीको विकास भएको मान्ने ?
- ▶ समता, वातावरण र जलवायु परिवर्तनका विषयलाई आर्थिक वृद्धिसँग कसरी जोड्ने ?
- ▶ नीतिनिर्माणको प्रक्रियामा नागरिकको सहभागिता कसरी सुनिश्चित गर्ने ?
- ▶ सभा, गोष्ठी, अन्तरक्रिया आदिबाट निस्केका उपयोगी विचारलाई देश विकासका लागि कसरी उपयोग गर्ने ?

नेपाल र नेपालीले कसरी प्रगति हासिल गर्ने भन्ने छलफल अगाडि बढाउन माथिका प्रश्न अगाडि सारिएका हुन् । नेपालको वास्तविक विकासको खाका कोर्न यी प्रश्नको जवाफ सहयोगी सिद्ध हुन सक्छ भन्ने हाम्रो विश्वास हो । पाठकबाट प्राप्त विचार र टिप्पणीमध्येबाट छानिएका लेखहरू शिक्षक का आगामी अंकहरूमा क्रमशः छापिने छन् । त्यसरी छापिएकामध्ये उत्कृष्ट (बढीमा तीन वटा) रचनालाई रु.५० हजारको पुरस्कार प्रदान गरिने छ ।

पाठकका सुझाव र विचारहरू संश्लेषण गरेर संवादको क्रमलाई अझै अगाडि बढाउन काठमाडौं उपत्यका र बाहिरका केही शहर-बस्तीमा अन्तरक्रियाहरू पनि सञ्चालन गरिने छन् । यस बहसका सहभागीहरूलाई त्यस्ता अन्तरक्रियामा निम्त्याउन सकिनेछ । बहस-संवादको यो प्रक्रियालाई आइसेट-नेपाल, नीति फाउन्डेसन, शिक्षक मासिक र नेपाल वातावरण पत्रकार समूहले संयुक्त रूपमा अधि बढाउने छन् ।

बहसका निम्ति पठाइने लेख, रचना, विचार वा टिप्पणीहरू सामान्यतः १२०० शब्दको हाराहारीमा हुनु राम्रो हुनेछ । लेख-रचनाहरू सकेसम्म टाइप गरेर र त्यसो गर्न सम्भव नभए कागजको एकापट्टि मात्र सफा अक्षरमा लेखेर पठाउनुपर्नेछ । पूरा ठेगाना र लेखकको परिचय नखुलाइएका लेख-रचना स्वतः अस्वीकृत हुन सक्नेछन् । लेख-रचनाहरू २० माघ २०६८ भित्र शिक्षक को कार्यालयमा आइपुगनुपर्नेछ ।

शिक्षक र शिक्षक का पाठकहरूले लेख/टिप्पणी लेख्दा आफूलाई शिक्षाका विषयमा मात्रै सीमित राख्नुपर्छ भन्ने छैन । अनि मुलुकको विकास केही विज्ञ, कन्सल्ट्यान्ट र 'विकास'हरूलाई मात्रै छोडिदिने विषय पनि होइन । त्यसैले, तपाईं पनि लेख्नुस् ! हुनसक्छ तपाईंले देखाएको विकासको बाटो मुलुकको निम्ति सर्वाधिक लाभदायक र सार्थक होओस् !

- सम्पादक

शिक्षक मासिक

पहिला राजनीति सोझ्याऊँ

गरिखाने मानिसलाई जीवन धान्न संकट छ। भविष्यको लागि कुनै आशा छैन। पार्टी र नेताहरूले केही गर्छन् भन्ने भरोसा समाप्त भएको छ। यस्तो अवस्थामा देशलाई अरू तपसिलका विकासका कुराहरू भन्दा मध्यमार्गी राजनीतिक नेतृत्वको खाँचो छ। आजको राजनीतिक अन्धकारको वातावरणमा एउटा आशाको दियो बाल्न वा बलेको देख्न पाउनु नै हाम्रो लागि ठूलो विकास हुनेछ। आशाले भरिएको मन गन्तव्यसहितको यात्रा र सक्रिय हातहरू भएपछि मात्र विकासले गति लिन्छ।

■ राघवेश ज्ञवाली

(एक)

श्रमलाई सजिलो, जीवनलाई आरामदायी र सन्तुष्ट बनाउने निरन्तर प्रयासको उपलब्धि नै विकास हो। यो निरन्तर चलिरहने प्रक्रिया हो। विकास प्रक्रिया सबै ठाउँमा एकैनासले चल्दैन। भूगोलको एउटा खण्ड एक समयमा अगाडि हुन्छ। अरूले त्यसको महिमा गाउँछन्, सिको गर्छन्। अर्को समयमा अर्को खण्ड अघि बढ्छ। कृब्लाई खानको पालामा चीनको विकास देखेर युरोपियन यात्री मार्कोपोलो आश्चर्यचकित भएका थिए। चिनियाँ यात्री हु एन सांग नेपाल-भारतको विकास देखेर दङ्ग परेका थिए। हिजोआज अमेरिकाको विकास देखेर हामी दङ्ग परेका छौं, अमेरिका चीनको विकास देखेर अचम्म परेको छ। कुनै दिन यस्तो पनि आउन सक्ला— नेपालको विकास देखेर सारा संसार मोहित होओस्!

अहिले हामीलाई चाहिएको विकास भनेको विधिको शासन र स्थायित्व हो। यसको लागि मध्यमार्गी राजनीतिक नेतृत्व चाहिन्छ। गएको ६ दशकमा देशमा दक्षिणपन्थी र वामपन्थी राजनीतिक प्रयोग धेरै भए। ती प्रयोगबाट कुनै रचनात्मक र सकारात्मक विकास भएन। पद्धति बस्न सकेन। विज्ञान र प्रविधिको विस्तार तथा यातायात, संचार र उद्योगको अन्तर्राष्ट्रिय चापले हाम्रो जस्तो मुलुकमा पनि केही विकास भएको छ। तर भएको यही सानोतिनो विकासलाई व्यवस्थापन गर्न पनि हामीलाई सधैं हम्मे हम्मे परिरहेको छ। किनकि यो विकासलाई हाम्रो पक्षमा हाम्रो आवश्यकतामा र हाम्रो योजनामा चलाउने जाँगर, सीप र अठोट हाम्रो राजनीतिक नेतृत्वमा भएन। फलस्वरूप हामी नेपालीहरूमा घोर निराशा र हीनताबोध व्याप्त छ। अहिले मुलुकमा संवैधानिक संकट छ र यसले ठूलो विश्वासको संकट पनि खडा गरेको छ। राष्ट्र र ढुकुटीलाई बलियो बनाउने भन्दा त्यसलाई लुट्ने र टुक्र्याएर बाँड्नुँड गरेर खान चाहने प्रवृत्ति बलियो हुँदै गएको छ। गरिखाने मानिसलाई जीवन धान्न संकट छ। भविष्यको लागि कुनै आशा छैन। पार्टी र नेताहरूले केही गर्छन् भन्ने भरोसा समाप्त भएको छ। यस्तो अवस्थामा अरू तपसिलका विकासका कुराहरू भन्दा मध्यमार्गी राजनीतिक नेतृत्वको कुरा आवश्यक छ। आजको राजनीतिक अन्धकारको वातावरणमा एउटा आशाको दियो

बाल्न वा बलेको देख्न पाउनु नै हाम्रो लागि ठूलो विकास हुनेछ। आशाले भरिएको मन गन्तव्यसहितको यात्रा र सक्रिय हातहरू भएपछि विकासले गति लिन्छ।

(दुई)

विकास भन्ने कुरा निरन्तर चलिरहने प्रक्रिया भएको हुनाले यत्ति भए पुरछ भनेर भन्न सकिदैन। विकास बुझाइ, भोगाइ र गराइमा भर पर्छ। साधनहरू प्रशस्त छन् तर भोग गर्ने ढङ्ग छैन, पद्धति छैन, नियम छैन भने त्यो विकास समस्या हुन्छ। तर सीमित साधनमा पनि राम्रो व्यवस्थापन हुनसक्यो भने त्यसले भविष्यको लागि विकासको बाटो खोलीदिन सक्छ।

नेपालमा विकासका धेरै बाधाहरू छन्। ती बाधाहरूलाई न्यूनीकरण गर्न र विकासको नेपाली मोडल बनाउनु जरुरी छ। तर अहिले राष्ट्रियता खतरामा परेको र संवैधानिक संकट उत्पन्न भएको बेलामा सबभन्दा महत्त्वपूर्ण कुरा राष्ट्रिय मेलमिलाप र राष्ट्रिय अखण्डताको कुरा हुन गएको छ। बितेका दशकमा नेतृत्वको तीन पुस्ता भोगियो, लगभग आधा दर्जन संविधान लेख्ने र च्यात्ने काम भए। प्रजातन्त्रको चिन्हपाटीमा पटक पटक शब्दहरू फेर्ने कामहरू बाहेक प्रजातन्त्रलाई संस्थागत गर्ने काम हुनसकेको छैन। नेपाल र नेपालीको विकास हुनका लागि मध्यमार्गी नेतृत्व, सन्तुलित कूटनीति, राजनीतिक सहिष्णुता र विधिको शासन चाहिन्छ। प्रजातन्त्र 'आफूलाई नभई नहुने र अर्कालाई दिनै नहुने वस्तु' बनाउन हुँदैन।

विधि विधानको पुनर्स्थापना, राष्ट्रिय मेलमिलाप, आवधिक चुनाव, जिम्मेवार सरकार, संयमित विपक्षी, ऋणबाट मुक्ति, राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको निर्माण, कमाउँदै पढ्दै गर्ने उच्च शिक्षा, दण्ड र पुरस्कारको सन्तुलन, सन्तुलित विदेश नीति अपनाएर जलस्रोतको सदुपयोग गर्न सकियो भने नेपालको विकासले बाटो पहिल्याएको र गति लिन थालेको मान्नपर्ने हुन्छ।

(तीन)

वातावरण र जलवायु परिवर्तन विश्वव्यापी चिन्ताको विषय हो। एशियाको माछामा र सगरमाथाको फेदमा बसेको भूभागका जनताका

क्रियाकलापले वातावरण बनाउन र विगारण ठूलो भूमिका खेल्छ। सामुदायिक वन र हरियाली वृद्धिको लागि नेपालमा भएका प्रयासहरू विकासका राम्रा नमूना हुन्। कार्वन व्यापारको अवधारणालाई बुझ्न सके त्यसलाई हाम्रो कार्यक्रम र प्राथमिकतामा संचालन गर्न सकिन्छ। नेपाल, भारत र चीन मिलेर नेपालका जलस्रोतहरूलाई सिंचाइ, जलविद्युत्, मत्स्यपालन र पर्यटनको लागि उपयोग गर्न सकिन्छ। नेपाल एकलैले सक्दैन। चीन र भारतभन्दा बाहिरको शक्तिलाई जिम्मा दिँदा छिमेकीहरूले चिन्त दुखाउँछन्। त्यसैले यसमा नेपाल, भारत र चीन मिलेर संयुक्त योजना बनाएर काम गर्न सकिन्छ।

हिमाली जडीबुटी संसारमै प्रसिद्ध छन्। हिमाली अवस्थितिको महत्त्व बुझेर जडीबुटीको उत्पादन र प्रारम्भिक प्रशोधन गर्ने कार्यक्रमहरू संचालन गरेर वातावरण र जलवायुका विषयलाई समेटेर आर्थिक वृद्धि गर्न सकिन्छ। यी सबै कामहरू गर्न मुलुकमा राजनीतिक स्थिरता पहिलो पूर्वाधार हो।

(चार)

नीतिनिर्माणको प्रक्रियामा नागरिकको सहभागिता सुनिश्चित गर्ने कुरा भन्न सजिलो छ तर गर्न निकै गाह्रो छ। किनकि विवेक र अनुशासनमा भन्दा आश र त्रासमा चल्ने हाम्रो बानी छ। माथिको आदेश र भनसुनको भरमा कामहरू बढी हुन्छन्। विधि विधान, नियम कानून बेला-मौकाका कुरा र भन्ने कुरा मात्रै भएका छन्। बैठक र सम्मेलनहरूमा हल्ला बढी हुन्छ। प्रभावशाली व्यक्तिले निर्णय गरेर बैठकमा ताली बजाउन पठाउँछन् र निर्णयहरू पास हुन्छन्। माथिको, ठूलो मान्छेको, खटनपटनमा चल्ने, जसरी भए पनि काम हुनेपनि, आफूले भनेको नभए हुँदै नहुने खालको बानी व्यहोरा यत्रतत्र सर्वत्र छ। यो बानी प्रजातन्त्र र विकासको लागि निकै हानिकारक छ। राजनीतिलाई सधैं युद्धको रूपमा बुझ्ने, युद्ध र प्रेममा जे पनि हुन्छ भनेर कृतर्क गर्ने, राजनीतिको नाममा जुनसुकै अपराध गर्ने काम संस्थागत भएको देशमा नागरिकको सहभागिता स्वेच्छिक बनाउन सजिलो छैन। कुनै बैठक, सभा, समारोहहरूमा मानिसहरू प्रायोजित भएर पुगेका हुन्छन् र आफूले भनेको नभएमा हुल गर्न थाल्छन्। यस्तो वातावरणमा स्वयंसेवा गर्ने मानिसहरू हतोत्साहित हुन्छन्। तर अब हालका नेताहरूप्रति, उनीहरूको पार्टीहरूप्रति र उनीहरूका देखाउने सिद्धान्तहरूप्रति मानिसहरूको मोह भंग हुँदैछ। परिस्थिति बदलिँदैछ। यो बदलिँदो स्थितिलाई बुझ्न र यसलाई आत्मसात् गर्न हामी पहिले मध्यमार्गमा जानै पर्दछ, राजनीतिलाई मध्यमार्गमा ल्याउनु पर्दछ।

(पाँच)

उपयोगी विचारलाई व्यवहारमा कसरी लैजाने? यही प्रश्नको व्यावहारिक उत्तर चाहिएको छ। कुनै पनि योजना विचारबाट व्यवहार र व्यवहारबाट विचारमा (map to ground, ground to map) निरन्तर भिडान र मिलान भइरहनुपर्दछ। तर दुःखको कुरा हाम्रो मुलुकको राजनीति र सरकारले सधैं विचार र म्यापमा मात्रै काम गरेको छ। व्यवहार र विचारमा मिलान छैन। ६ दशकदेखि हामी नेपाली गरिखानेहरूलाई जग्गा नभएको लालपुर्जा वितरण गरिरहेका छन् र अझै पनि यस्तै चेष्टा जारी छ। नेता र मन्त्री मात्रै त्यस्तो होइन, हामी पब्लिक पनि त्यस्तै छौं। जग्गा विनाको लालपुर्जा समाएर उनीहरूकै आशमा बसेका छौं। अब शायद मानिसमा चेत खुलेको होला।

उपयोगी विचारलाई व्यवहारमा लैजानको लागि दोहोरो उपाय अपनाउनुपर्छ। पहिलो उपाय व्यक्तिगत तहबाट व्यावहारिक हुँदै जाने र दोस्रो हो; सरकार र संस्थाहरूलाई व्यावहारिक बनाउँदै लैजाने। सरकार र संस्थाहरूलाई व्यावहारिक बनाउन बलियो जनबल चाहिन्छ र समय पनि लामो लाग्दछ। प्रजातन्त्र र लोकतन्त्रका कुरा गर्ने, देश

र दुनियाँको चासो राख्ने र समाजलाई बदल्ने कुरा गर्ने मानिसहरूले पहिले आफूलाई बदल्नुपर्दछ। आफ्नो जीवनको एउटा निश्चित शैली र आदर्श बनाएर त्यसमा निर्भीक भएर हिँड्नुपर्दछ। अवसरलाई आफ्नो पक्षमा उपयोग गर्ने एउटा कला हो तर यसो भनेर अवसरवादी चरित्र बनाउनुहुँदैन। व्यक्तिगत रूपमा आफ्नो घर, आँगन र परिवारबाट परिवर्तन शुरू गरेर यसलाई टोल छिमेकमा फैलाउन सकिन्छ। आफ्नो टोलको सार्वजनिक सम्पत्तिलाई रक्षा र विकास गर्दै लैजान सकिन्छ। यसलाई संगठित रूपले मेलमिलापपूर्ण वातावरणमा गर्न सकिन्छ। यसैगरी यस्ता कामहरूलाई राष्ट्रिय अभियानको रूपमा पनि निरन्तर रूपले संचालन गर्ने स्वयंसेवी संगठनहरू बनाउँदै सरकार र प्रशासनलाई सुझाव दिन सकिन्छ, सहयोग गर्न सकिन्छ।

विकास र राजनीति परस्पर जोडिएका विषयहरू हुन्। विकासले राजनीतिलाई र राजनीतिले विकासलाई असर पारेकै हुन्छ। हामीले विकाससँग मेल खाने व्यावहारिक मध्यमार्गी रचनात्मक राजनीतिको अभ्यास गर्दै विकासका कामहरूलाई संचालन गर्दै जानु जरुरी छ।

श्री जनसेवा उमावि, लाटीकोइली-३, सुर्खेत

(द्रष्टव्य: साँचो विकास सम्बन्धी थप लेख-रचना आगामी अंकहरूमा प्रकाशित हुँदै जानेछन् -सं.)

दोस्रो मूल्यांकनमा उत्कृष्ट ठहरिएका शिक्षक का वितरक तथा विक्रेता

कमल स्टेशनरी

बेनी, म्याग्दी
०६९-५२००४६,
९८४७६२७९३०

न्यू धादिङ स्टेशनरी

धादिङबेसी, धादिङ
०१०-५२०६६५,
९८४९६५६२९०

मिलन पत्रिका सेन्टर

सुनवल, नवलपरासी
०७८-५७०२७७,
९८४७०२२९०८

जे.एन. पुस्तक पसल

मन्थली, रामेछाप
०४८-५४००१०,
९८५४०४००१०

नारायणी पुस्तक पसल

नारायणघाट, चितवन
०५६-५२९२८०,
९८४५०६३९२३

निर्दोषी पुस्तक पसल

बर्दिबास, महोत्तरी
९८९९८७०४४३

माथि उल्लिखित वितरक तथा विक्रेताहरू शिक्षक मासिकको २०६९ भदौ र मंसिर अंकको पृष्ठ ६ तथा २५ मा प्रकाशित 'असल विक्रेताको मापदण्ड' अनुसार छानिएका हुन्। सो मापदण्डभित्र पर्ने थप विक्रेताहरूको नामावली आगामी अंकहरूमा क्रमशः प्रकाशित गरिनेछ। साथै यस वर्षको अन्त्यमा अर्थात् २०६९ चैतसम्ममा उत्कृष्ट ठहरिएका वितरक तथा विक्रेताहरू मध्येबाट गोला प्रथाबाट छनोट गरी १० विक्रेतालाई 'उत्कृष्ट विक्रेता-२०६९' को सम्मान प्रदान गरिनेछ। त्यसरी सम्मानित हुने विक्रेताहरूको नामावली २०७० वैशाख अंकमा प्रकाशित हुनेछ।

मीनपचासलाई स्वागत !

मंसिर अंकको शिक्षक मा मीनपचासको कुरा कोट्याइदिएर केदार शर्माजीको लेखले स्कूले विद्यार्थी जीवनमा छुट्टीका दुई महीना काठमाडौंको जाडो कसरी बिताइन्थ्यो भन्ने सम्झना गराइदियो। मीनपचासको छुट्टी २१ मंसिरबाट शुरू हुन्थ्यो। वार्षिक परीक्षाको नतिजालाई स्वागत गर्दै घर पुग्दथ्यौं। पास र फेल बाहेक अरु चिन्ता थिएन। क्लास चढ्यो वा चढेन- आमाबुबाले सोध्ने त्यति हो। अर्को क्लास फागुनमा मात्र शुरू हुन्थ्यो। विदाभर लेखपढ प्रायः शून्य। घर, टोल र छिमेकमा कटाकटीकै चहलपहल।

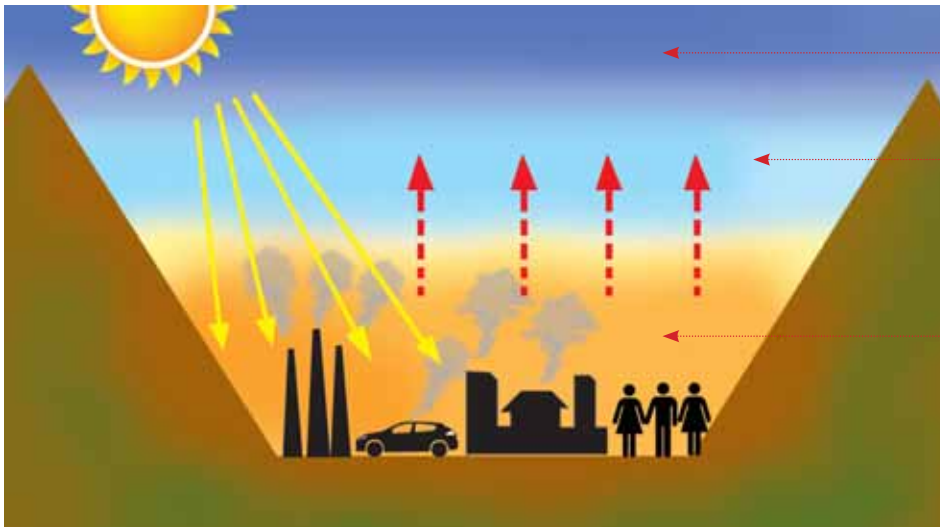
बुबाले भन्नुहुन्थ्यो- 'माछालाई पनि जाडो लाग्ने हुनाले ५० दिन (२० मंसिरदेखि १० माघसम्म) को जाडोलाई मीनपचास भनेको।' हुन पनि हामी घरभित्र सिरकमा गुटमुटिंदा त त्यस्तो जाडो, विचरा लुगाफाटा नलगाउने तथा रौं-भुत्ला वा ऊन केही नभएको माछोलाई खुल्ला पोखरीको पानीभित्र कति जाडो लाग्दो हो? अनुमान गर्न पनि गाह्रो छ। धन्य प्रकृतिले बरफ र हिउँलाई पानीभन्दा हलुका बनाइदिएकोले बरफ पानीमाथि नै सतहमा जमेर बस्छ। त्यसो नहुँदो हो त पानीका पोखरीहरू मैनाका ढिक्का जस्तै जम्थे। माछाहरू मैनाबत्तीको धागो मैनामा जमेरै टक्क जमेर ठण्डाराम हुन्थे। तर पानीको प्रकृतिले त्यसो हुन दिदैन। तैपनि पानी त चिसै हुन्छ मीनपचासमा। हामीले माछापोखरीमा डुबुल्की मान्यौं भने ठण्डारामै

होइएला भन्ने डर हुन्छ। ज्यादै चिसो हुन्छ।

प्रकृतिले माछालाई चिसोमा बाँच्न सजिलो होस् भनेर मान्छेको भन्दा भिन्दै प्रकारको रगत दिएको हुन्छ। तिनको रगत हाम्रो शरीरमा कै सधैं एउटै तापमानभित्र (अर्थात् ५७ डिग्री फर्नहाइट र साढे ५८ डिग्रीभित्र) रहनुपर्ने बाध्यता हुँदैन। जाडोमा रगत सेलाएर कम तापमानमा फर्ने र गर्मीमा तापमान बढेर आफूलाई मौसम अनुसार राख्ने क्षमता माछाको रगतमा हुन्छ। त्यसैले वैज्ञानिकहरू माछालाई विषमतापी प्राणी (Cold Blooded Animal) भन्दछन्। त्यस अर्थमा माछालाई जाडो लाग्दैन, ऊ जाडोले मर्दैन। कुनै कुनै वर्ष हिउँदमा तीन/चार दिनसम्म घाम नलाग्दा काठमाडौंको रानीपोखरीमा थुप्रै माछा मरेका दृष्टान्तहरू भने छन्। तर ती माछा जाडोले नभई निस्सासिएर मरेका हुन्। अर्थात् अक्सिजनको अभावले सास फेर्न नपाएर मरेका हुन्। माछाहरू पानीमा घुलेको अक्सिजनबाट सास फेर्छन्। तिनको सास फेर्ने अंग गालाभित्रको गिल्स (Gills) हो। त्यसले हाम्रो फोक्सोको काम गर्दछ। हाम्रो फोक्सोले हावामा रहेको अक्सिजन सोसेर लिन्छ। माछाको गिल्सले पानीमा घुलेको अक्सिजन सोसेर लिन्छ। तर, त्यो अक्सिजन पानीको H₂O को अक्सिजन भने होइन। हामीले खाने चियामा चिनी घुलेर बसेरै पानीमा अक्सिजन वायु घुलेर बसेको हुन्छ। माछाको प्राणवायु त्यही हो।

वातावरणविद्हरूले काठमाडौंको वायुप्रदूषण र मीनपचासमा हुनसक्ने 'टेम्परेचर इन्भर्सन' (Temperature Inversion) अर्थात् चिसो भू-सतह माथि न्यानो हावाको बिको बन्द हुने अवस्थाबारे सचेत गराउँदै आएका छन्। तर त्यस सम्बन्धमा हाम्रो चेत कहिले खुल्ने हो थाहा छैन।

वायु र तापक्रम प्रवाहको सामान्य अवस्था

ऊन चिसो वायुको तह

चिसो वायुको तह

न्यानो (प्रदूषित) वायुको तह

घाम जमिनसम्म छिचोलेर लागेको हुन्छ। जमिन सतहभित्रको न्यानो वायु उडेर चिसो तहमा र ऊन चिसो तहमा जान्छ।

हामीलाई सास फेर्नको लागि आवश्यक पर्ने अक्सिजन हरिया वनस्पतिले घाम पाएपछि प्रकाश संश्लेषण (Photosynthesis) को प्रक्रियाद्वारा उत्पादन गरिदिन्छन्। त्यसैगरी पानीपोखरीहरूमा जम्मा हुने सूक्ष्म वनस्पति (Phytoplanktons) तथा ज्याउ, लेउ (Algae) ले घाम पाएपछि प्रकाश संश्लेषण गर्न थाल्छन् र अक्सिजन पैदा हुन्छ। त्यसरी पैदा भएको अक्सिजनको केही भाग पानीमा नै घुलेर बस्छ र केही भाग वायुमण्डलमा मिसिन जान्छ। रातको अँध्यारोमा अथवा घाम नलागेको दिन ती वनस्पतिले अक्सिजन पैदा गर्न सक्दैनन्। मीनपचासको समय काठमाडौंमा अधिक जाडो बढ्यो भने बाक्लो हुस्सु लाग्छ। हावा चल्दैन। वायु प्रदूषणले गर्दा हुस्सु अरु बाक्लो हुन जान्छ। त्यस अवस्थामा पानीभित्रका वनस्पतिले प्रकाश संश्लेषण गर्न सक्दैनन्। फलतः पोखरीको पानीमा अक्सिजनको मात्रा घट्न थाल्छ। माछाहरू क्रमशः निस्सासिन थाल्छन् र अन्ततः छटपटाएर मर्दै जान्छन्। मरेका माछा पलक्क पल्टेर पानीमा तैरन थाल्छन्। यसरी थुप्रै माछा मरेका घटनाहरू हामीले रानीपोखरीमा देखेका छौं।

काठमाडौं खाल्डो पनि रानीपोखरी जस्तै एक विशाल बटुको आकारको उपत्यका हो। यो हावाको विशाल पोखरी हो। त्यही हावामा सास फेरेर हामी बाँचेका छौं।

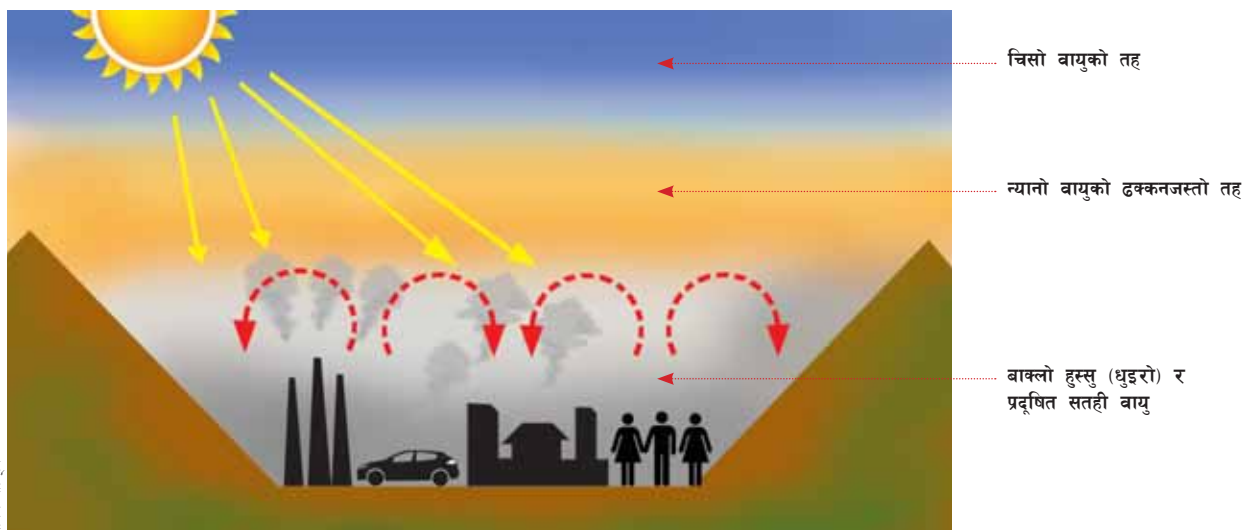
मेरो स्कूले जीवनको समयमा उपत्यकाको जनसंख्या तीन/चार लाख मात्र हुँदो हो। अहिले त्यसको दशौं गुणा जनसंख्याले त्यही उपत्यकाको हावामा सास फेर्नुपर्छ। त्यस्तै पेट्रोल, डिजेलबाट चल्ने सवारी साधनको संख्या लाखौं पुगिसक्यो। ईट्टा बनाउने ईट्टाभट्टा र अरु साना-ठूला उद्योगको संख्या पनि त्यसै गरी बढेका छन्। खाना पकाउने चूल्होको संख्या अरु कति होला! मान्छेले सास फेर्दा बाहिर फ्याँक्ने कार्बनडाइअक्साइड (Carbon Dioxide) भन्दा लाखौं गुणा बढी कार्बनडाइअक्साइड र त्यसको साथमा अन्य विषालु वायु (कार्बनमोनोअक्साइड, ओजोन, नाइट्रसअक्साइड, सल्फरडाइअक्साइड आदि) लगायत धुवाँ र धूलोका अति सूक्ष्म कणहरू काठमाडौंको

वायुमण्डलमा दिन पर दिन थपिदै गएका छन्।

मीनपचासको चिसोले गर्दा काठमाडौं उपत्यकाको प्रदूषित वायुलाई बतासले उडाएर लैजान सक्दैन। बरु बाक्लो हुस्सु माथि न्यानो हावाको अर्को तहले उपत्यकालाई बिको लगाई बन्द गरिदिन सक्छ। तीन/चार दिन हुस्सु पनि फाटेन, घाम पनि लागेन, बतास पनि चलेन भने अक्सिजन नपाएर निस्सासिएर उता रानीपोखरीमा माछा मर्ने अवस्था हुन्छ भने यता काठमाडौं खाल्डोमा प्रदूषित वायुको मात्रा अत्यधिक बढ्न जाँदा मान्छेहरू पनि नराम्रोसँग प्रभावित हुन्छन्। बालक र वृद्धवृद्धाहरूको मृत्यु हुन बेरै लाग्दैन। यसै पनि यस्तो बेलामा रुघा, खोकी, दम, श्वासप्रश्वासका रोगले अधिक च्याप्ने हुन्छ। पन्ध्र/बीस वर्ष पहिलेदेखि नै वातावरणविद्हरूले काठमाडौंको वायुप्रदूषण र मीनपचासमा हुनसक्ने 'टेम्परेचर इन्भर्सन' (Temperature Inversion) अर्थात् चिसो भू-सतह माथि न्यानो हावाको बिको बन्द हुने अवस्थाबारे सचेत गराउँदै आएका छन्। तर त्यस सम्बन्धमा हाम्रो चेत कहिले खुल्ने हो थाहा छैन। दुर्घटना नभई नचेत्ने हो भने हामी ठूलै जोखिम पनि मोलिरहेका हुनसक्छौं।

आजभन्दा ६० वर्ष पहिले, सन् १९५२ मा लण्डन शहरमा त्यस्तो 'टेम्परेचर इन्भर्सन' भएको थियो। वायु प्रदूषणले गर्दा त्यहाँ लगभग १२ हजार मानिसको अकालमा ज्यान गएको घटना 'ग्रेट स्मग अफ लण्डन १९५२' को नामले प्रख्यात छ। त्यही बेलादेखि धुवाँ (Smoke) र कुहिनो (Fog) को हुस्सुलाई उनीहरूले 'स्मग' (Smog) भन्ने नयाँ शब्द निर्माण गरे। केही वर्ष पहिलेदेखि मैले पनि धुवाँ, धूलो र कुहिनोको मिश्रण अर्थात् हुस्सुलाई 'धुइरो' भन्न थालेको छु। मीनपचासको जाडोमा २०१० सालभन्दा पहिले गुच्चा, च्याम्पटी (लप्सीको गेडा), पाएँ (कौडीको साटो माटोको हाँडीका फुटेका टुकालाई पैसा जस्तो स-साना चक्की बनाएर दाउ खेल्ने) साइकलको पाङ्ग्रा र डण्डीबियो खेलेर विताएको बाल्यावस्थालाई २०६६ सालको धुइरोमा लटपटिएको सास फेर्ने सम्भवसेको छु। स्वागत छ मीनपचासलाई! 📖

'टेम्परेचर इन्भर्सन' भएको अवस्था

'टेम्परेचर इन्भर्सन' भएको यस्तो अवस्थामा घाम जमिनसम्म पुग्दैन। प्रदूषित वायु उडेर माथि वा बाहिर जान सक्दैन।

जहाँ नागरिक त्यहाँ नागरिक

दैनिक

दरबार स्कूलको अनुभव

बद्रीनाथ गुरुसँग (शिक्षक, मंसिर २०६५) मैले कति महीना पढे त्यो मलाई सम्झना छैन। तर मैले 'मूलरामायण'को किताब चाहिँ उहाँसँग पूरै पढेको हुनुपर्छ किनभने त्यसका निकैओटा श्लोक मलाई अहिले पनि कण्ठस्थ छन्। जस्तो यो:

कृजन्तम् रामरामेति मधुरं मधुराक्षरम्
आरुह्य कविताशाखम् वन्दे वाल्मीकि कोकिलम्।

त्यो 'ठूलो घर' मा अरू पनि गुरु र माष्टरसाहेबहरू आउंथे र साधारणतः एक जनासँग पढिसकेर 'प्रमोसन' पाएपछि अर्कासँग पढ्नुपर्थ्यो। तर मैले त्यसो गर्न पाइनँ। किन हो, मलाई त बद्रीनाथ गुरुपछि कमलपोखरीमा लक्ष्मीनन्दन चालिसेकहाँ 'ट्यूसन' मा पठाइयो। लक्ष्मीनन्दन चक्रपाणिजीका छोरा। चक्रपाणिजी चाहिँ मेरा बाबु-बाजेहरूका पनि गुरु। त्यति मात्र होइन, मेरो बजैलाई योगवाशिष्ट र गीता पढाउने गुरु पनि चक्रपाणि नै हुनुहुन्थ्यो। त, उहाँकै सुपुत्र लक्ष्मीनन्दन। उहाँभन्दा योग्य 'ट्यूसन' मेरा लागि अर्को को हुन्थ्यो र? बिहान-बिहान म हिंडेरै पुग्थे घरबाट गैह्रीधारा, गोमागणेश र नक्साल हुँदै कमलपोखरीसम्म।

लक्ष्मीनन्दनजीसँग ६ महीना जति नेपाली र अंग्रेजी पढेपछि म स्कूल जान 'योग्य' भएछु। अनि मलाई दरबार स्कूल पठाइएको थियो १९८४ सालमा। फागुनमा होला। त्यहाँ म 'एथ क्लास' (अहिलेको क्लास थ्री) मा भर्ना भएँ। सके दरबार स्कूलमा सबभन्दा तल्लो कक्षा नै त्यही थियो। दरबार स्कूलको दक्षिणपट्टि रहेको, छुट्टै भवन 'मजलीस घर'मा थियो हाम्रो क्लासरूम। त्यो मजलीस घरको भुइँतलाको ठूलो हललाई वारेर तीनोटा क्लासरूम बनाइएका थिए—एथ, सेभेन्थ र सिक्सथ (ऐलेका क्लास थ्री, फोर र फाइभ)। मजलीस घर पहिले पहिले छुट्टै इकाई थियो। नब्वे सालपछि मात्र त्यो दरबार स्कूल अन्तर्गत आएको हो। नब्वे सालको भुइँचालोले उपत्यकालाई हल्लाएर भताभुङ्ग पारेपछि, नयाँ निर्माणको दौड चल्थो। नयाँसडक (जुद्ध सडक) बन्ने क्रममा त्यसको सिरानै नेर 'मजलीस घर' नयाँ बन्ने भएछ। तर फारसी र उर्दूको मोह त्यागिसकेका नेपालका नयाँ विद्वानहरूले त्यस नयाँ भवनलाई पुरानो नाम दिन नमानेर मजलीस घरलाई अनुवाद गरेर नयाँ न्वारान गरेछन् 'सभागृह' भन्ने! त्यति भएपछि मात्र मजलीस घर दरबार स्कूलको स्वामित्वमा आएको रहेछ। यो कुरा मैले पछि मात्र बुझेको हुँ।

'सभागृह'को नाम आइहालेकोले यसै प्रसङ्गमा एउटा अर्को पनि क्षेपक जोड्छु। अहिले त्यो सभागृह छैन। त्यसको जगमा अर्कै भवन उभिएको छ 'विशाल बजार' भन्ने विशाल भवन। तर मलाई चाहिँ त्यो सभागृहको माया लाग्छ, किनभने मेरो त्यस भवनसँग एउटा प्राज्ञिक सम्बन्ध थियो, 'अकेडेमिक कनेक्सन'। २००२ सालमा त्यही सभागृहमा मैले एसएलसी जाँच दिएको थिएँ। हल भव्य थियो, निकै ठूलो। एसएलसीमा सबै स्कूलहरूको एउटै सेन्टर हुन्थ्यो तिनताका। नेपालभरका विद्यार्थी थिए—वीरगन्ज, विराटनगर र पाल्पा पोखराका पनि हो क्या रे। पैलेपैले एउटै बेन्चमा दुई तीन जना बसेर जाँच दिइन्थ्यो। त्यहाँ त छुट्टाछुट्टै मेच र टेबुलको व्यवस्था थियो! मैले पनि एकलौटी टेबुलमा बसेर उत्तरपुस्तिकामा मेरो सिम्बोल नम्बर 'फिफटीन ओ' मात्र लेखेर परीक्षा दिएको थिएँ। शानै अर्को थियो हाम्रो, फुर्ती नै बेग्लै!

पैले दरबार स्कूल र मजलीस घरका बीचमा खाली जग्गा थियो—बीस पच्चीस हातको। मजलीस घर आफ्नो भएपछि दरबार

स्कूलका हेडमाष्टर रुद्रराज बाजेलाले त्यो खाली जग्गाको 'सदुपयोग' गर्ने विचार फुरेछ। त्यो ठाउँमा एउटा पुलघर बनाइयो। अनि त्यसका दुवै तलामा क्लास रूमहरू बनाइए। यो सबै मैले देखेदेखे भएको हो। त्यसको माथ्लो तलाको त्यो फराकिलो कोठामा त मैले पढ्न पनि पाएको थिएँ एक वर्ष, फोर्थ क्लास (क्लास सेभेन) मा!

त, चौरान्नेब्वे सालमा दरबार स्कूल भर्ना भएको थिएँ म। क्लासमा मेरो रोलनम्बर २५ परेको थियो। बिहान टिचरले एकपटक हाजिरी लिन्थे। त्यसवेला उनले 'ट्वेन्टी नाइन' भन्दा मैले उठेर 'प्रेजेन्ट सर' भन्नुपर्थ्यो। त्यही सिकाइएको थियो मलाई। एक दुई दिन पछि त मलाई त्यो 'ट्वेन्टी नाइन' भन्ने आवाज नै मीठो लग्न थालेको थियो! अनि, आफन्त जस्तो लागेको थियो पूरै क्लास। त्यसपछि भड्खारो पन्थो। मेरो सातो नै गयो। त्यसमा खलनायक भैदिए अनाहक विचरा हाम्रा एक जना शिक्षक। त्यो कुरा म अलि पछि बताउँछु।

पैले मेरो साथी प्रकरणमा जाऊँ। पहिलै दिन मैले स्कूलमा तीन जना साथी बनाएँ, त्यसै दिन भर्ना भएकाहरू, डिल्लीराज, गणेशवहादुर र पुरुषोत्तमनारायण। उनीहरूको थरसँग मलाई कुनै सरोकार थिएन। महीनौपछि मात्र मलाई थाहा भयो उनीहरूको थर रहेछ क्रमशः उप्रेती, माली र सुवाल। पछिल्ला दुई जनालाई तलै छाडेर डिल्लीराज र म क्लास चढेर गयौँ। एसएलसी गुरुजेल हामी दुवै सँगै थियौँ, कलेज पुगेपछि डिल्ली साइन्सतर्फ लागे म आर्टसमा। हामी छुट्टियौँ। भए पनि हाम्रो मित्रता कायम रह्यो पछिसम्म, २०६६ सालमा डिल्लीराजको प्रयाणकालसम्मै। इति मित्र प्रकरण।

अब, माथिको स्कूलदेखि तर्सैको कुरा जोड्छु। रुघासुगा ब्यै लाग्यो कि जरो आयो के भएर हो, भर्ना भएपछि शुरूमै म २/३ दिन स्कूल जान सकिनँ। त्यो दुईतीन दिनपछि म स्कूल आएँ। 'फस्ट पिरियड' मा हाजिरी लिंदा टिचरले 'ट्वेन्टी नाइन' भनेपछि मैले उठेर 'प्रेजेन्ट सर' भनँ। उहाँले हाजिरी लिन छाडेर मलाई बोलाउनुभयो। म गएँ, उहाँले मेरो कपाल समातिहाल्नुभयो। र भुलाउदै, 'मुकुन्द इन्दिरा' मा पुनाचाले भन्ने भाकामा भन्नुभयो, "बदमास, यतिका दिन काँ थिस?" मेरो त सातो गैहाल्यो! कहाँ जवाफ दिनु? म त रुन पो थालें। अनि उहाँले मेरो कपाल छाड्दिनुभयो। मैले बेन्चमा बस्न जान पनि विर्सँ। म त त्यही उभिएको उभियै भएछु! त्यसपछि के के भयो म सबै सम्झन्न। अनि त म स्कूल भन्ने शब्ददेखि नै तर्सिन थालें। धेरै दिन लाग्यो त्यसपछि मलाई स्कूलसँग रत्तिन।

त्यो मेरो सातो लिने शिक्षकको नाम लिएर अब उहाँलाई ब्यै फरक पढैन किनभने उहाँ उहिले नै गाली र प्रशंसाले नछुने ठाउँमा पुगिसक्नुभयो। उहाँ हुनुहुन्थ्यो—लगनटोलका भैरववहादुर (राजभण्डारी हो कि क्या) माष्टरसाहेब। विचरा उहाँले मलाई कुटेपिटेको केही होइन, कपाल समातेको मात्र हो। म नै बढी डराएर रोएको हुँ। तर, त्यसपछि सातो त मेरो भन्दा बढी उहाँकै गएछ। किनभने यो कुरा माथि सदैसदै बवरमहलसम्म पुगेछ डाइरेक्टर जर्नेलसाहेब, मृगेन्द्र शमशेरकहाँ र त्यहाँबाट खप्की आएछ, "जागिर खाने मन छ कि छैन? सोध्नु" भन्ने।

शुरू शुरूमै यति नमीठो घटना भयो। तर त्यसपछि ऊण्डै दश वर्षसम्म दरबार स्कूलमा रहँदा अरू कुनै अप्रिय भवितव्य मैले व्यहोर्नु परेन। मेरो अनुभव सुखात्मक नै रह्यो।

sms प्रतिक्रियाका लागि ltr<space>5006

Notice

GOLDEN JUBILEE SCHOLARSHIP SCHEME 2012-13

EMBASSY OF INDIA, KATHMANDU

CONSULATE GENERAL OF INDIA, BIRGUNJ (NEPAL)

[FOR UNDERGRADUATE COURSES FOR NEPALESE STUDENTS STUDYING IN NEPAL]

Embassy of India, Kathmandu invites applications for scholarships on prescribed data sheets from **Nepalese nationals** enrolled in first year of under graduate courses in recognized educational institutions in Nepal. During the academic year 2012-13, hundred (100) scholarships will be awarded under the scheme as per the following distribution:-

i) Medical	25 (5 years course)
ii) Engineering	25 (4 years course)
iii) Other disciplines	50 (3 years course)
- (B.Sc, B.A, BBS, B.Com, B.Ed, etc)

2. Eligibility:

Candidates must be a Nepali citizen and have secured at least 70% marks in aggregate at the Intermediate (+2) level/ Class 12th and family income of the candidate must be less than NRs. 1,20,000/- per annum. **Note:** Those who have already received or are receiving scholarship for any course under this scheme **are not eligible to apply.**

3. Age Limit:

Applicants should be between 17 and 22 years of age as on 1st July 2012 for all undergraduate courses.

4. Scholarship Amount:

Selected students in medical/engineering disciplines will get a scholarship of NRs.3,000/- per month. The scholarship for students in other disciplines will be NRs. 2,000/- per month. The scholar-

ship will be discontinued if the percentage of marks obtained by the awardees falls below 50% in each year or for any other reason that the Embassy may deem necessary.

5. Selection Process:

- Selection will be based on merit. Short listed candidates will be called for interview which will be conducted in Kathmandu and Birgunj in Nepal tentatively in **January/ February 2013**. Outstation candidates called for interview will be reimbursed conveyance charges up to a maximum of NRs. 500/- on producing proof of having undertaken the journey i.e. bus/ air tickets.
- Names of candidates short-listed for interview will be placed on Indian Embassy website and intimation to this effect will be given through advertisement in newspapers. Candidates are advised to interact solely with the Education Wing, Embassy of India, Kathmandu and CGI Birgunj for the scholarship scheme. The candidates should indicate their address and contact telephone numbers/ e-mail address clearly on the data sheet. Any change in address/ telephone number should also be intimated immediately through letter. Candidates are advised to check the website to ascertain the status of their application.
- 50 scholarships** will be reserved for students belonging to districts (25) identified by Gov-

ernment of Nepal as educationally disadvantaged. These are Morang, Dhading, Sindhuli, Kavrepalanchok, Nawalparasi, Sindhupalchok, Rupandehi, Nuwakot, Kanchanpur, Dangdeukhuri, Sunsari, Banke, Makwanpur, Kapilvastu, Parsa, Saptari, Sarlahi, Rautahat, Mahottari, Dhanusha, Bara, Kailali, Bardiya, Siraha and Rasuwa.

- iv) Children of retired/ serving Nepalese soldiers in Indian Army are required to furnish a certificate to this effect that he/she is a child of serving/ex-serviceman personnel of Indian Army and send their application through **Asstt. Military Attache (Welfare), Embassy of India, Kathmandu.**
- v) Candidates belonging to or studying in Dhanusha, Mahottari, Sarlahi, Rautahat, Bara, Prasa, Makwanpur and Chitwan may send their applications to **Consulate General of India, Shreepur, Birgunj.** However, candidates from above districts presently studying in Kathmandu may submit their application to Education Wing, Embassy of India, Kathmandu. All other candidates should submit their application forms at Embassy of India, Kathmandu.

6. Instruction for filling Data-sheet

- i) The data-sheet may be downloaded from the Indian Embassy website www.indianembassy.org.np and should be filled-in legibly, preferably typed and should be submitted in **one (01) copy only.**
- ii) Candidates should attach one attested photograph, attested photocopies of citizenship certificate, mark-sheet of class XII (Transcript only) and parental income certificate issued by CDO only where the student is studying. **Original documents need not be attached at this stage.** Candidates who are not in possession of citizenship certificates should enclose copy of citizenship certificate of either mother or father. Data-sheet may be submitted personally or by post to the office of Attache (Education), Embassy of India, P.O Box- 292, Kapurdhara Marg, Kathmandu or Consulate General of India, Shreepur, Birgunj, not later than **December 21, 2012.** Forms will be accepted on all working days between 1000 hrs. to 1200 hrs.
7. Data-sheet should be strictly in the format specified in the Indian Embassy website www.indianembassy.org.np.

Embassy of India, Kathmandu

Silver Jubilee Scholarship Scheme for Post- Graduate, Ph.D Courses, Dr. Homi J. Bhabha Scholarship Scheme for ME and Scholarships for M.Sc (Agriculture) Course 2013-14

Embassy of India, Kathmandu invites applications for scholarships, on prescribed data-sheet, from Nepalese nationals desirous of pursuing the following post-graduate/Ph.D courses in Indian Universities and Institutions during the academic year 2013-14.

- I.
- (i) **Silver Jubilee Scholarship Scheme:** Provides scholarships for **Post-Graduate (MBA/MCA/M.Sc/MA) and Ph.D studies** in all courses except Engineering, Agriculture, Medicine and para medical. For post graduate courses,

applicants should be graduates, should have minimum 60% marks in aggregate at the bachelors' level from a recognized University/Institute, minimum 60% marks in English in Class XII and should be 30 years or less as on July 1, 2013. Subject opted for post-graduation should be compatible with the subject taken at bachelor's level. For Ph.D course, applicants should be post graduate from a recognized University/ Institute with good academic record fulfilling the requirements of the concerned institute. Age limit for PhD is 35 years for men and 45 years for women as on July 1, 2013.

- (ii) **Dr. Homi J. Bhabha Scholarship Scheme:** Provides scholarships for **ME course** in India. Applicants should be 25 years or less as on July 1, 2013 and should have minimum 60% aggregate marks in BE.
- (iii) **M.Sc (Agriculture) Course:** Applicants should be 25 years or less as on July 1, 2013 and should have minimum 60% marks in aggregate in B.Sc. (Agriculture) and minimum 50% marks in English in Class XII.

Only those candidates who have passed their Bachelor and Post Graduate level examinations can apply for the above Post- Graduate and Ph.D courses respectively.

2. Selection Process:

- (i) Short-listed candidates will be called for interview, which will be conducted in Kathmandu, Birgunj and Biratnagar. They are advised to interact solely with the Education Wing, Embassy of India, Kathmandu or Consulate General of India, Birgunj or Embassy of India, Camp Office, Biratnagar about the scholarship. The candidates should indicate their address and contact telephone numbers / e-mail address clearly in the prescribed column of the application form. Any change in address/telephone number should also be intimated immediately through a letter.
- (ii) Selection will be based on the applicant's academic record and performance in the interview. However, nomination of a candidate by the Embassy does not guarantee admission to any Indian college/university for the above courses. Confirmation of admission by the Embassy will be given only after receipt of the same from the concerned Indian University. **Request for change of college/ institution or transfer of scholarship after placement will not be entertained. If candidates withdraw or reject the scholarship offered by the Embassy due to non- placement in a college/institution of their choice, they will be debarred from future scholarship of the Embassy.**
- (iii) Submission of incorrect information/Incomplete application forms by the candidate may result in forfeiture of the scholarship at any stage.
- (iv) Candidates belonging to **Bara, Parsa, Rautahat,**

Dhanusa, Mahottari, Sarlahi, Makwanpur and Chitwan districts should submit their applications to Consulate General of India, Shreepur, Birgunj.

- v) Similarly candidates of **Siraha, Udaypur, Saptari, Sunsari, Morang, Dhankuta, Jhapa and Illam should submit their forms at Embassy of India, Camp Office, Biratnagar.**
- vi) Candidates belonging to rest of Nepal should submit their application forms to **Embassy of India, Kathmandu.**

3. Instructions for filling form:

- i) The application form may be downloaded from the Indian Embassy website www.indianembassy.org.np, filled in legibly, preferably typed and should be submitted in six copies. Candidates are required to submit application at only one place i.e. either at Embassy of India, Kathmandu or at Consulate General of India, Birgunj or Embassy of India, Camp Office, Biratnagar alongwith the original counterfoil of Bank Voucher, showing that the application fee of Rs.400/- has been deposited in the Education Wing, EOI, Kathmandu's **Account No. 17725240200331 of any Nepal SBI Bank, anywhere in Nepal or Consulate General of India, Shreepur, Birgunj, or Embassy of India, Camp Office, Biratnagar not later than December 21, 2012.**
- (ii) Candidates should attach latest passport size attested photographs, duly attested mark sheets/ transcripts of Class XII/ Graduation/ Post Graduation and citizenship certificate. Candidates are requested to submit photocopy of citizenship duly translated in English language and **certified by Notary Public. Originals need not be attached at this stage.**
- (iii) Forms will be accepted on all working days between 1000 hrs to 1200 hrs at Embassy of India, Kathmandu. Application fee once deposited will not be refunded or adjusted under any circumstances.

Note: Candidates who have availed any scholarship earlier under Government of India sponsored scholarship for studying in India will not be considered for selection again.

अनुकूल रहने पाठ : बङ्गलादेशी अनुभव

■ रवि वेन्जु

कार्वन उत्सर्जनमा विकासोन्मुख राष्ट्रहरूले विकसित देशको तुलनामा साह्रै कम योगदान गर्छन्। तर, वायुमण्डलमा पुगेको हरितगृह ग्याँसको असरले भने मुलुकहरूलाई धनी र गरीब भनेर छुट्याउँदैन। जलवायु परिवर्तनको प्रतिकूल असर सबै राष्ट्रमा त्यत्तिकै पर्छ। आर्थिक, प्राविधिक आदि हिसाबले कमजोर राष्ट्रले बढी जोखिम भोग्नुपर्छ किनभने चुनौती सामना गर्ने तिनको क्षमता विकसित राष्ट्रको तुलनामा न्यून हुन्छ। विकासोन्मुख मुलुकका पनि कमजोर वर्गको जीवनस्तरमा जलवायु परिवर्तनको नकारात्मक प्रभाव अझ बढी पर्छ।

जलवायु परिवर्तनको प्रत्यक्ष असर पर्न सक्ने नेपालको एउटा छिमेकी मुलुक हो, बङ्गलादेश। विश्व तापक्रम वृद्धि हुँदा ध्रुवीय हिउँ पग्लिएर समुद्री सतह बढ्न जाँदा त्यसबाट प्रभाव पर्ने मुलुकमा बङ्गलादेश पर्छ। समुद्र सतहबाट केही मात्र माथि रहेको र ठूलो जनसङ्ख्या भएकाले जलवायुसम्बन्धी संवादमा बङ्गलादेशको उदाहरण अगाडि आउँछ। त्यहाँका सरकार एवं स्वतन्त्र विश्लेषकहरूले अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चहरूमा आफ्नो मुलुकको चासो र जोखिम सशक्त ढङ्गले उठाउने पनि गरेका छन्।

जलवायु परिवर्तनका कारण तापक्रममा वृद्धि र वर्षाको चरित्रमा समेत फेरबदल आउन सक्ने कुरा विभिन्न अनुसन्धान, आकलन तथा स्थानीय अनुभवबाट पनि प्रष्ट हुँदैछ। वर्षाको चरित्रमा फेरबदल हुँदा अधिकांश बासिन्दा कृषिमा निर्भर रहेका बङ्गलादेश जस्ता देशको जीवनस्तरमा पर्ने असर चुनौतीपूर्ण हुन्छ। समयमा वर्षा नभए वालीको उत्पादकत्वमा ह्रास आई खाद्यान्न सङ्कट समेत सिर्जना हुन सक्छ।

यस्ता प्रतिकूल असरहरूबाट स्थानीय समाज र बासिन्दालाई कसरी सुरक्षित राख्ने भन्ने महत्त्वपूर्ण प्रश्न हो। के यस्ता जोखिमसित अनुकूल रहन विकासोन्मुख मुलुकका बासिन्दा सक्षम होलान्? स्थानीयस्तरमा अनुकूलनका उपयोगी उपायहरूको खोजी आवश्यक छ। यसै पनि मानिसहरू चुप लागेर बस्दैनन्, आफैँ पनि प्रयास गर्छन्। यस्ता प्रयासलाई कसरी सरकारी प्रयासले टेवा पुऱ्याउने ?

यो पंक्तिकारलाई बङ्गलादेशमा स्थानीयस्तरमा अनुकूलनका के-कस्ता उपायहरू गरिएका छन् भन्ने जान्ने-बुझ्ने मौका मिलेको थियो। बङ्गलादेशको गोपालगन्ज जिल्लाअन्तर्गत पर्ने गोवालग्राम र बैकुण्ठपुर गाउँमा 'बीसीएस' नामक स्थानीय संस्थाको सहयोगमा अनुकूलनका उपायहरू अपनाइएका छन्। यी दुई गाउँमा ५०० को हाराहारीमा जनसङ्ख्या छ। मुख्य जीविकोपार्जन कृषि रहेको यहाँका बासिन्दाहरू माछा मार्ने, गाईवस्तु पाल्ने र ज्यालादारी गर्ने पनि गर्छन्। पानी जम्ने र डुबान- दुवै गाउँको मुख्य समस्या हो। वर्षातुमा सबैजसो घर र खेतीयोग्य जमिन बाढीका कारण डुबानमा पर्ने गर्छन्। एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा जान बासिन्दाहरू ढुङ्गा प्रयोग गर्छन्। पौडिनुपर्ने बाध्यता पनि पर्छ। डुबानले महिला, बालबालिका तथा वृद्धवृद्धाको अवस्था रु-

अपठचारो बनाउँछ। घर, खेत र जग्गा डुबेपछि महिलाहरूलाई शौचालय प्रमुख समस्याका रूपमा देखिन्छ। कतिपय महिला त खाना र पानी समेत नखाई बस्छन्, शौचालय जानु नपरोस् भनेर। मानव सभ्यता नसुहाउँदो यस्तो व्यवहारले महिलाहरूको स्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर पारिरहेको हुन्छ।

विश्व तापक्रमसँगै समुद्री सतह बढ्छो भने डुबान भइरहने बङ्गलादेशमा थप समस्या उत्पन्न हुनेछ। यस्तो स्थितिमा स्थानीयस्तरमा अनुकूलनका उपाय अपनाउँदा भविष्यमा जोखिमबाट बच्न सकिन्छ। निदानका उपायका रूपमा बीसीएसको सहयोगमा गाउँका घरहरू डुबानले नभेट्ने गरी उठाइएका जगमा बनाइएका छन्। यी घरको उचाइ सन् १९८८ को बाढीलाई आधार लिएर बढाइएको छ। सन् १९८८ को बाढीलाई बङ्गलादेशको इतिहासको सबैभन्दा विनाशकारी बाढीको रूपमा लिइन्छ। बीसीएसले प्रारम्भिक अध्ययनको लागि ३० घरको उचाइ लगभग ४ देखि ५ फिटसम्म बढाइएको छ। यसरी घरलाई बाढी तथा डुबानबाट सुरक्षित राख्दा स्थानीय बासिन्दाको जीवनस्तर सुधिएको छ। उनीहरूका वस्तुभाउ पनि जोगिएका छन्। बाढी र डुबानले

स्थानीयस्तरमा अनुकूलनका उपयोगी उपायहरूको खोजी आवश्यक छ। यसै पनि मानिसहरू चुप लागेर बस्दैनन्, आफैँ पनि प्रयास गर्छन्। यस्ता प्रयासलाई कसरी सरकारी प्रयासले टेवा पुऱ्याउने ?

घर बिगारेपछि त्यसलाई मर्मतसम्भारमा लाग्ने खर्च तथा मिहिनेत पनि कम भएको छ। प्रारम्भिक अध्ययनको तीन वर्षमा नै ६६ परिवारले आफ्नो घरको उचाइ बढाएर सुरक्षित भएका छन्। त्यसका लागि बीसीएसले प्रतिघरलाई २ हजार टाका दिएको थियो भने बाँकी श्रम र लगानी सम्बद्ध परिवारले नै जुटाएका थिए।

कृषियोग्य जमिन डुबानमा पर्ने प्रभावबाट उम्किन काठमा माटो भरेर कृत्रिम जमिन बनाइएको छ जुन पानीमा तैरिन सक्छ। प्रशस्त रूपमा पाइने जलकुम्भी खारलाई पानीमा तैरिने गरी १x१ मिटरको प्लट बनाइन्छ। यसलाई स्थानीय भाषामा 'वाइरा' भनिन्छ। यस्तो वाइरामा विभिन्न तरकारीहरू उत्पादन गरिन्छ। त्यसैगरी काठको फल्याकमा माटो भरेर पनि तरकारीहरू उब्जाइन्छ। यसरी डुबानका कारण खेती गर्न कठिन भएको स्थितिमा यस्ता कृत्रिम जमिनमा तरकारीहरू उत्पादन गर्दा स्थानीयको पोषणको आवश्यकता केही हदसम्म भए पनि पूरा हुने गरेको छ। यसरी वर्षाको समयमा तयार गरिएको वाइरालाई सुक्खा याममा जैविक मलको रूपमा वालीमा प्रयोग गरिन्छ।

स्थानीयस्तरमा गरिएका यस्ता उपाय जलवायु परिवर्तनबाट हुनसक्ने बढ्दो जोखिमलाई कम गर्न र जीवनस्तर उकास्नमा सहयोगी छन्। यस्ता उपायहरू अरू बाढी र डुबानग्रस्त राष्ट्रहरूका लागि पनि उपयोगी हुनसक्छन्। तर पनि, समग्रमा कार्वन उत्सर्जन नघटाइकन यस्ता उपायकै भरमा करोडौँ घरपरिवारलाई अनुकूल राख्ने प्रयास भने पूर्ण सफल नहुन सक्छ।

(रवि वेन्जु आइसेट-नेपालमा अनुसन्धान सहायकका रूपमा कार्यरत छन्।)

sms प्रतिक्रियाका लागि ltr<space>5006

ज्ञान निर्माणका केही उपाय

कुनै पनि विद्यार्थीले निर्माण गर्ने ज्ञान र सिक्ने सीपको सम्बन्ध त्यो विद्यार्थीले सिकाइ क्रियाकलापमा जनाउन पाएको सक्रिय सहभागितामा निर्भर गर्छ। दक्ष र सक्षम शिक्षकका कक्षामा अध्ययन गर्ने हरेक विद्यार्थी सबैजसो क्रियाकलापमा सक्रिय रूपमा सहभागी रहन्छन्। त्यस्ता शिक्षकले विद्यार्थीको सहभागितालाई बानीको रूपमा विकास गरेका हुन्छन्। शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा प्रत्येक विद्यार्थीको अनिवार्य सहभागिता भन्न जति सजिलो छ त्यसको व्यावहारिक प्रयोग त्यतिकै कठिन पनि छ।

प्रगतिशील शिक्षण कार्यमा शिक्षकको भूमिका परम्परागत शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा भन्दा बढी हुन्छ। शिक्षकको सफलता उसले विद्यार्थीलाई शैक्षणिक क्रियाकलापमा कतिको सहभागी गराएको छ भन्ने कुराले निर्धारण गर्दछ। तर शिक्षकको सफलता वा असफलता जाँच्ने कसरी यो मात्र भने होइन। यहाँ एउटा मननु गर्नुपर्ने कुरा के हो भने; जति धेरै विद्यार्थीलाई शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा सक्रिय रूपमा सहभागी गराउन सकिन्छ, उति धेरै विद्यार्थीले ज्ञान निर्माण प्रक्रियामा सहभागी हुने मौका पाउँछन्। यसले थप ज्ञान निर्माण गर्न आवश्यक सीपहरू सिक्ने अवसर जुटाइदिन्छ र साथै विद्यार्थीले सिकेका सीपमा निखारपन ल्याई दक्षता हासिल गर्ने मौका प्रदान गर्दछ।

तलका परिच्छेदमा विद्यार्थीलाई सिकाइ क्रियाकलापमा सक्रिय सहभागी गराउने पाँच वटा सूत्रबारे छलफल गरिन्छ:

क) कोल्ड कल (Cold Call)

कुनै शिक्षकले विद्यार्थीको नाम बोलाएर प्रश्न सोध्छन् र नाम बोलाएको विद्यार्थीलाई उत्तर भन्न लगाउँछन्। कुनै शिक्षकले प्रश्न समूहमा सोध्छन् र उत्तर थाहा भएका विद्यार्थीलाई हात उठाउन भन्छन्। हात उठाएका मध्येबाट एकजना छात्री उत्तर भन्न लगाउँछन्। अनि कुनै शिक्षकले चाहिँ समूहमा प्रश्न सोध्छन्, हरेक विद्यार्थीलाई उत्तर सोच्न केही समय दिन्छन् र समूहबाट एकजना विद्यार्थी छात्री उत्तर भन्न लगाउँछन्। माथिको पहिलो र दोस्रो उदाहरणमा कुनै एकजना विद्यार्थीले मात्र शिक्षकले सोधेका प्रश्नको उत्तर दिन्छ। तर तेस्रो उदाहरणमा भने शिक्षकले सोधेका प्रत्येक प्रश्नको उत्तर प्रत्येक विद्यार्थीले दिएका हुन्छन्। यो पद्धतिलाई 'कोल्ड कल' भनिन्छ।

विद्यार्थीले हात उठाओस् वा नउठाओस्; विचार वा उत्तर अभिव्यक्त गर्न तत्परता देखाओस् वा नदेखाओस्; शिक्षकले विद्यार्थीलाई नाम बोलाएर उत्तर भन्न वा उसको विचार व्यक्त गर्न बाध्य पार्ने विधि नै 'कोल्ड कल' विधि हो। यो विधि अपनाउँदा एउटा वा केही विद्यार्थीको विचारले मात्र कक्षा निर्देशित वा प्रभावित हुँदैन। कक्षाका प्रत्येक सदस्यले उत्तिकै मौका पाउँछन्।

एउटा शिक्षकको नाताले हामीले कक्षामा यस्तो पद्धति अपनाउनु पर्छ, जसले गर्दा हरेक विद्यार्थीले हरेक प्रश्नको उत्तर दिनुपर्ने होओस्-चाहे उसले हात उठाओस् वा हात नउठाओस्, चाहे उसलाई उत्तर थाहा होस् वा नहोस्। यसरी प्रश्न सोधनाले विद्यार्थीहरू जहिले पनि

ध्यान दिने र जति बेला पनि उत्तर दिन तयार हुने गर्दछन्। प्रश्नको उत्तर सही र गलत भन्दा पनि विद्यार्थीले जानेको कुरा समूहमा व्यक्त गर्ने र नजानेको कुरा विना हिचकिचाहट सोध्ने कुरा अत्यन्त महत्त्वपूर्ण हुन्छ। यसरी प्रश्न सोधनाले निम्न फाइदा हुन्छ:

1. यसले विद्यार्थीको बुझाइ जाँचन सहयोग गर्दछ। हामीले जुन विद्यार्थीको बुझाइ जाँचन चाहेको हो 'कोल्ड कल' पद्धतिको सहायताले उसको बुझाइ जाँचन सकिन्छ। नत्र त्यो विद्यार्थीले हात नउठाउन र सहभागिता नजनाउन पनि सक्छ। मानौं कुनै विद्यार्थी कक्षामा शिक्षकले प्रश्न सोध्दा पनि बोल्दैन र हात पनि उठाउँदैन। अब कसरी त्यस्ता विद्यार्थीको बुझाइ जाँच्ने? यो समस्याबाट मुक्ति पाउने उपाय भनेको 'कोल्ड कल' नै हो।
2. 'कोल्ड कल' ले शिक्षक र विषयवस्तु दुवैको गति वृद्धि गर्छ। कसलाई उत्तर भन्न दिने, कसलाई आफ्नो विचार अभिव्यक्त गर्न दिने भन्ने कुरा शिक्षकको स्वविवेकमा भर पर्ने भएकोले यो विधि अपनाउँदा समयको बचत हुन जान्छ, जसले कक्षालाई छिटो अगाडि बढ्न मद्दत गर्दछ।

३. 'कोल्ड कल' ले शिक्षकलाई कक्षाकोठाभित्र बृहत् रूपमा कार्य विभाजन गर्न समेत मद्दत गर्दछ। शिक्षकले विद्यार्थीलाई क्रियाकलापमा सहभागी गराउन मात्र उनीहरूको नाम बोलाउँदैनन्। विद्यार्थीले व्यक्त गरेका विचारलाई पनि मूल्य प्रदान गर्दछन्। कक्षामा धेरै विद्यार्थी आफूले जानेका कुरा व्यक्त गर्न र नजानेका कुरा सोध्न इच्छुक हुन्छन्। शिक्षकले आफूलाई विकसित नगर्ने हो भने यस्ता इच्छुक विद्यार्थी स्वतः निष्क्रिय बन्दै जान्छन्।
४. 'कोल्ड कल' ले शिक्षकलाई बृहत् रूपमा कामको बाँडफाँड गर्न र हरेक विद्यार्थीमा पुनः मद्दत गर्दछ। यदि 'कोल्ड कल' लाई कक्षाकोठाको संस्कृति बनाउन सकियो भने विद्यार्थीको नेतृत्व क्षमता र दक्षता पनि अभिवृद्धि गर्न सकिन्छ। यो विधि कक्षाकोठामा अनुशासन कायम गर्न भन्दा पनि विद्यार्थीलाई सक्रिय सहभागी तुल्याउन प्रयोग गरिने विधि हो। यदि 'कोल्ड कल' विधि केही समयको लागि मात्रै भए पनि कक्षाकोठामा प्रयोग गरियो भने यसले विद्यार्थीको व्यवहारमा नै परिवर्तन ल्याइदिन्छ। यसले विद्यार्थीलाई कुनै पनि बेला सोधिने प्रश्नको लागि तयार पारिदिन्छ। जब शिक्षकले प्रश्न सोध्छन् त्यसले हरेक विद्यार्थीलाई सोचन बाध्य पारिदिन्छ। तर 'कोल्ड कल' कहिलेकाहीँ मात्र अभ्यास गर्नु भन्दा निरन्तर या दैनिक प्रयोग गर्नु फलदायी हुन्छ।
- 'कोल्ड कल' नियमबद्ध हुन्छ। शिक्षकले सोध्ने हरेक प्रश्न कुनै एक विद्यार्थीप्रति लक्षित नभई कक्षाका सबै विद्यार्थीप्रति लक्षित हुन्छ। यो पद्धतिको प्रयोग कुनै विद्यार्थीलाई दण्डित गर्नका निम्ति गरिदैन; बरु विद्यार्थीमा अन्तरनिहित प्रतिभालाई प्रस्फुटित गर्न प्रयोग गरिन्छ। यो विधि नितान्त सकारात्मक छ। किनभने यसले विद्यार्थीलाई सिकाइ प्रक्रियामा सक्रिय सहभागी बनाउँछ र उसको सिकाइमा प्रगतिको

विद्यार्थीले हात उठाओस् वा नउठाओस्; विचार वा उत्तर अभिव्यक्त गर्न तत्परता देखाओस् वा नदेखाओस्; शिक्षकले विद्यार्थीलाई नाम बोलाएर उत्तर भन्न वा उसको विचार व्यक्त गर्न बाध्य पार्ने विधि नै 'कोल्ड कल' विधि हो। यो विधि अपनाउँदा एउटा वा केही विद्यार्थीको विचारले मात्र कक्षा निर्देशित वा प्रभावित हुँदैन।

लागि लजालु र चुप लागेर बस्ने विद्यार्थीहरू समेतलाई उत्तर दिन सक्षम बनाइदिन्छ।

यदि शिक्षकले 'कोल्ड कल' विधि प्रयोग गर्ने हो भने शुरूमा न्यूनस्तरका प्रश्न र विस्तारै उच्चस्तरका प्रश्न सोध्नुपर्दछ। यो विधि अपनाउँदा पहिले जानेका वा उनीहरूको पूर्व ज्ञानबाट शुरू गरेर विस्तारै बृहत्, चुनौतीपूर्ण र कठिन क्षेत्रतर्फ लैजानु श्रेयष्कर हुन्छ।

तलको उदाहरण हेरौं। कक्षा ६ का शिक्षकले ४ वटा वाक्यहरूमध्ये कुन चाहिँ वाक्य पूर्ण भनेर छलफल शुरू गर्दछन्।

शिक्षक: मन्दिर तलको एउटा प्रश्न पढ त।

मन्दिर: (मन्दिर कार्यपत्र हेर्छ) के तिमीहरूले फर्सीको बियाँ देखेका छौ ?

शिक्षक: विदित, यो प्रश्नमा कर्ता छ ?

विदित: छ, सर।

शिक्षक: उसो भए यो वाक्यको कर्ता के हो ?

विदित: 'तिमीहरू' सर।

शिक्षक: एकदम ठीक, सुवान के यो वाक्यमा क्रिया छ ?

सुवान: छ, सर।

शिक्षक: उसो भए यस वाक्यको क्रिया के हो ?

सुवान: 'देखेका छौँ' ।

शिक्षक: 'देखेका छौँ' धेरै राम्रो। के माथि प्रस्तुत गरिएको वाक्य पूरा छ ? लक्ष्मी।

लक्ष्मी: छ, सर

शिक्षक: के यो विकल्प हामीले खोजेको पूर्ण वाक्य हो ?

लक्ष्मी: हो सर। किनभने यो वाक्यमा उद्देश्य र विधेय कर्ता र क्रिया दुवै पक्ष छन्।

शिक्षक: ल उसो भए अगाडि बढौं। अब के गर्नुपर्दछ, प्रिया।

प्रिया: अब हामी बाँकी रहेका तीन वटा विकल्प पनि पढौं सर।

माथिको उदाहरणमा छोटो समयमा पाँच जना विद्यार्थीलाई सहभागी गराइएको छ। यहाँ चलाखीपूर्ण तरीकाले सजिलोबाट जटिलतातर्फ विद्यार्थीलाई डोर्न्याइएको छ। पहिलो विद्यार्थीलाई उसको अगाडि भएको कुरा सोधिएको छ। दोस्रो विद्यार्थीलाई हो/होइन प्रश्न सोधिएको छ। तेस्रो विद्यार्थीलाई के, किन जस्ता प्रश्न सोधिएको छ। चौथो, विद्यार्थीलाई एउटा पूर्ण वाक्य हुन आवश्यक पर्ने तत्वहरू के के हुन् र यस वाक्यमा ती तत्व के के हुन्, उदाहरणसहित बताउन भनिएको छ। पाँचौँ विद्यार्थीलाई पहिलो विकल्प परीक्षण गरेपछि अब के गर्ने भन्ने प्रश्न सोधिएको छ। यहाँ प्रश्नहरू तहगत रूपमा सरलबाट जटिलतर्फ, न्यूनतहबाट उच्चतहतर्फ सोधिएका छन्।

यो विधि पहिलो पटक प्रयोग गर्दा विद्यार्थीहरू असमञ्जसमा पर्न सक्छन्। जब उनीहरू 'कोल्ड कल' र सिकाइवीच सम्बन्ध देख्छन्, तब उनीहरू सहज र सिकाइको पूरकको रूपमा ग्रहण गर्न थाल्छन्।

ख) बोलाउने र प्रतिक्रिया व्यक्त गर्ने (Call and Response)

यस विधिमा शिक्षकले प्रश्न सोध्छन् र कक्षाका सम्पूर्ण विद्यार्थीले एकैपटक उत्तर दिन्छन्। सुन्दा यो विधि साधारण लाग्दछ तर यसलाई व्यवस्थित र तरीकाबद्ध बनाइयो भने विद्यार्थीको सीप सिकाइ र ज्ञान निर्माणमा बरदान सावित हुन सक्छ। बोलाउने र प्रतिक्रिया व्यक्त गर्ने (Call and Response) विधि तलका तीन उद्देश्य हासिल गर्न प्रयोग गरिन्छ:

- 1) शैक्षिक पुनरावलोकन र पुनरवलको लागि समूहलाई प्रश्न सोध्दा सबैले उत्तर दिने मौका पाउँछन्। कहिलेकाहीं कुनै एक विद्यार्थीले दिएको उत्तर वा अभिव्यक्त गरेका विचार मननयोग्य भएको अवस्थामा सम्पूर्ण कक्षालाई पुन दोहोर्‍याउन लगाएर पुनरवल प्रदान गर्न सकिन्छ। यसले कुनै एक सहपाठी साथीले व्यक्त गरेको विचार कति महत्त्वपूर्ण रहेछ भनेर अरू विद्यार्थीलाई बुझ्न/बुझाउन पनि मद्दत गर्दछ।
- 2) समूहमा प्रशन्नता व्यक्त (Cheer Up) गर्दा त्यसले बेग्लै शक्ति प्रदान गर्दछ। यसरी नै कक्षामा सामूहिक उत्तर दिँदा त्यसले कक्षाकोठाको वातावरणलाई नै जीवन्त बनाइदिन्छ।
- 3) यो विधिलाई विद्यार्थीको सिकाइ र ज्ञान निर्माणमा मात्र नभई व्यवहारमा पनि ल्याउन सकिन्छ। किनभने शिक्षकको एउटा सोधाइलाई सम्पूर्ण कक्षाले एकै पटक प्रतिक्रिया व्यक्त गर्नुपर्ने हुन्छ। जब लामो समय यो विधि अपनाइन्छ तब यो कक्षाकोठाको संस्कृति बन्न जान्छ।

बोलाउने र प्रतिक्रिया व्यक्त गर्ने (Call and Response) विधिमा पाँच तह हुन्छन्:

1. पुनः वाचन (Repeat): शिक्षकले दिएको उत्तर वा अभिव्यक्ति विद्यार्थीले पुनः वाचन गर्ने।
2. प्रतिवेदन (Report): जुन विद्यार्थीले पहिला समस्याको समाधान गर्छ, उसको उत्तर साथीहरूमा अभिव्यक्त गर्न दिने।
3. पुनरवल (Reinforce): कुनै विद्यार्थीले दिएको उत्तर वा व्यक्त गरेको विचार सम्पूर्ण कक्षाले पुनः वाचन गर्ने वा दोहोर्‍याउने।
4. पुनरावलोकन (Review): अगाडि छलफल गरिएका कुरा पुनः छलफल गर्ने।
5. समस्याको समाधान (Solve): समूहमा समस्याको समाधान गर्ने र सामूहिक रूपमा एकै पटक उत्तर व्यक्त गर्ने।

बोलाउने र प्रतिक्रिया व्यक्त गर्ने विधि प्रयोग गर्दा शिक्षकहरू निम्न कुरामा सतर्क भने हुनै पर्दछ:

- 1) यदि विद्यार्थीलाई उत्तर आउन भने ओठ मात्र हल्लाएर उत्तर दिएको नक्कल गर्न सक्दछन्।
- 2) यस विधिद्वारा कुनै विद्यार्थीको बुझाइ कस्तो छ भनेर जाँच्ने काम प्रभावकारी रूपमा गर्न सकिँदैन।

‘प्रतीक्षाको समय’ ले विद्यार्थीको प्रतिक्रिया वा उत्तरको लम्बाइ र शुद्धतामा अभिवृद्धि गर्दछ। विद्यार्थीमा ‘मलाई आउन’ वा ‘थाहा भएन’ भन्ने प्रवृत्तिमा कमि आउँछ। धेरै भन्दा धेरै विद्यार्थीले उत्तर दिन तत्परता देखाउँछन्। विद्यार्थीले सोध्ने प्रश्नको संख्यामा पनि वृद्धि हुन्छ। सिकाइमा समय लाग्ने वा सिकाइ समस्या भएका विद्यार्थीहरूको उत्तरको संख्या र गुणस्तरमा पनि सुधार आउँछ।

- 3) यो विधि प्रयोग गर्दा विद्यार्थीले अनावश्यक रूपमा ठूलो स्वर निकाल्ने वा अनावश्यक हाउभाउ प्रयोग गर्न सक्छन्। यस्तो अवस्थामा विद्यार्थीले प्रदर्शन गरेको शक्तिको प्रशंसा गर्दै पुनः उत्तर भन्न लगाएमा समस्याको समाधान गर्न सकिन्छ।

ग) पेपर (Pepper) विधि:

परिचित सूचना र आधारभूत सीप जाँचन यो विधि लक्षित समूहमा छिटो गतिमा प्रयोग गरिन्छ। यसको उद्देश्य भनेकै सिकाइमा गति प्राप्त गर्नु हो। शिक्षकले समूहमा एउटा प्रश्न राख्छन् विद्यार्थीले उत्तर दिन्छन्। यदि उत्तर ठीक छ भने तुरुन्त शिक्षकले अर्को प्रश्न सोध्छन्। विद्यार्थीले दिएको उत्तर किन ठीक छ भनेर छलफल गराउँदैन। यदि विद्यार्थीले दिएको उत्तर गलत भयो भने त्यो प्रश्न पुनः समूहमा राखिन्छ र अर्को विद्यार्थीलाई उत्तर भन्ने मौका दिइन्छ। तर कहिलेकाहीं उही विद्यार्थीलाई पुनः दिन पनि सकिन्छ।

यस विधिमा ‘कोल्ड कल’ मा जस्तो विद्यार्थीको नाम बोलाईदैन। जसले जानेको छ उसले उत्तर दिन्छ र विद्यार्थीले हात उठाएर वा शिक्षकले निश्चित विद्यार्थीलाई तोकेर सोध्न सक्दछन्। ‘पेपर’ विधिमा छिटो छिटो त्यस्ता आधारभूत प्रश्नहरू मात्र सोधिन्छ, जसको उत्तर सूचना तथा तथ्यहरू मात्र हुने गर्दछ। ‘पेपर’ विधि प्रयोग गर्ने केही तरीका तलको उदाहरणमा हेरौं:

1. पिक स्टिक (Pick Stick): यो तरीका प्रयोग गर्दा विद्यार्थीको नाम लेखेको वाक्को कार्डबोर्ड कागज एउटा बट्टामा राख्ने। शिक्षकले प्रश्न सोध्ने र बट्टाबाट एउटा छडी निकाल्ने। त्यसमा जसको नाम लेखेको छ उही विद्यार्थीलाई प्रश्नको उत्तर दिने मौका प्रदान गर्ने।

2. हेड टु हेड (Head to Head): यो तरीकामा दुई जना विद्यार्थीलाई उठाएर एकै समय प्रश्न सोधिन्छ। जसले पहिला ठीक उत्तर दिन्छ ऊ अर्को विद्यार्थीसँग प्रतिस्पर्धा गर्न उठिरहन्छ। जसले ठीक उत्तर समयमा वा पहिला दिन सक्दैन उसले अर्को विद्यार्थीसँग प्रतिस्पर्धा गर्ने मौका गुमाउँछ।

3. सिट डाउन (Sit Down): शुरूमा कक्षाका सबै विद्यार्थीलाई उठाइन्छ। शिक्षकले क्रमशः प्रश्न सोध्दै जान्छन् जसले ठीक उत्तर दिन सक्छ उसले पहिला बस्ने मौका पाउँछ।

घ) प्रतीक्षाको समय (Wait Time)

‘प्रतीक्षाको समय’ भन्नाले शिक्षकले प्रश्न सोधिसकेपछि र विद्यार्थीले उत्तर दिनु अगाडिको समय भन्ने बुझिन्छ। प्रश्न सोधिसकेपछि विद्यार्थीलाई उत्तर दिन (Wait time) समय प्रदान गरियो भने विद्यार्थीले दिने उत्तरको स्तर माथिल्लो तहको हुन्छ। यदी हामीले विद्यार्थीलाई तीनदेखि सात सेकेण्डको प्रतीक्षाको समय दियौं भने यसले सिकाइको धेरै कुरामा असर पार्दछ।

‘प्रतीक्षाको समय’ ले विद्यार्थीको प्रतिक्रिया वा उत्तरको लम्बाइ र शुद्धतामा अभिवृद्धि गर्दछ। विद्यार्थीमा ‘मलाई आउन’ वा ‘थाहा भएन’ भन्ने प्रवृत्तिमा कमि आउँछ। धेरै भन्दा धेरै विद्यार्थीले उत्तर दिन तत्परता देखाउँछन्। विद्यार्थीले सोध्ने प्रश्नको संख्यामा पनि वृद्धि हुन्छ। सिकाइमा समय लाग्ने वा सिकाइ समस्या भएका विद्यार्थीहरूको उत्तरको संख्या र गुणस्तरमा पनि सुधार आउँछ। यसले विद्यार्थी विद्यार्थी बीचको अन्तरक्रिया पनि बढाउँछ। ‘मलाई थाहा भएन सर’ वा ‘यसको उत्तर मलाई आउन सर’ भन्ने वाक्यहरू कक्षाबाट विस्तारै हराउन थाल्दछन्।

प्रतीक्षाको समय कति दिने भन्ने कुरा चाहिँ प्रश्नको बौद्धिकस्तर कति छ भन्ने कुराले निर्धारण गर्दछ। यदि शिक्षकले सूचना वा तथ्य जस्ता प्रश्न सोधेका छन् भने कम समय र उच्च तहको प्रश्न सोधेका छन् भने प्रतीक्षाको समय अलि बढी दिनुपर्दछ। कक्षाकोठाको

वातावरणमा प्रतीक्षाको समय विधि प्रयोग गर्दा केही अप्ठ्यारो अवस्था पनि सृजना हुनसक्छ। जस्तै शिक्षकले प्रश्न सोध्ने; केही समय चुप लागेर बस्ने अनि विद्यार्थीलाई उत्तर भन्न दिँदा शून्यता महसूस गर्न सकिन्छ। त्यो शून्यतालाई निम्न बनाइहरू राखी निरन्तरता दिन सकिन्छ:

१. म अलि धेरै हातहरू उठेको हेर्न चाहन्छु।
२. म प्रश्नको उत्तर दिनुभन्दा अघि कम्तीमा दशवटा हातहरू उठेको हेर्न चाहन्छु।
३. म तिमीहरूलाई तीन मिनेटको समय दिन्छु किनभने यो प्रश्न अलि कठिन खालको छ।
४. म तिमीहरूलाई आफ्नो विचार लेखेर समूहमा अभिव्यक्त गर्न केही समय प्रदान गर्छु।
५. म अबको १० सेकेण्डमा तिमीहरूको उत्तर संकलन गर्छु, आदि।

ड) हरेक विद्यार्थीले लेख्ने पर्ने विधि (Every Body Writes)

विद्यार्थीले विचार गरेको कुरा छलफल गर्नुअघि लेखेर अभिव्यक्त गर्ने मौका दिनु नै हरेक विद्यार्थीले लेख्ने पर्ने विधिको विशेषता हो। विद्यार्थीहरूले के विचार गरेका छन् भन्ने जान्न उनीहरूलाई लेख्न लगाउनु नै यसको मूल भाव हो। जति लेख्न दियो उति उसको विचार प्रष्ट र बलियो हुन्छ। दक्ष शिक्षकले जहिले पनि विद्यार्थीहरूलाई कुनै कुरा छलफल गर्नुअघि लेख्ने मौका दिन्छन्।

यसरी लेखेर छलफलमा सहभागी गराउँदा प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा निम्न फाइदाहरू हुन्छन्:

१. शिक्षकलाई जुन उत्तर वा विचार प्रभावकारी छ त्यो छानेर समूहमा छलफल गराउन सजिलो हुन्छ।
२. शिक्षकले कुनै पनि विद्यार्थीलाई उठाएर उसको विचार वा अभिव्यक्ति कक्षाकोठामा व्यक्त गर्न लगाउन सक्छन्।
३. हरेक विद्यार्थीलाई छलफल वा अन्य क्रियाकलापमा अनिवार्य सहभागी गराउन मद्दत पुग्छ।
४. लेखेर व्यक्त गर्दा विचारलाई फुन प्रष्ट र शुद्ध बनाउन मद्दत पुग्छ। साथै विद्यार्थीले आफ्नो पूर्व व्यक्त विचार, भावनामा पुनः विचार गर्ने; सच्याउने मौका पनि पाउँछन्।
५. यसरी लेखेको चिज विद्यार्थीले लामो समय सम्झ्न सक्छन् र सजिलै विसर्देनन्।

यो विधि विद्यार्थीको लेखाइ सुधार गर्न भन्दा पनि उनीहरूको सोचाइ व्यवस्थित गर्न बढी उपयोगी हुन्छ। यसले विद्यार्थीको विचारको स्तर वृद्धि गरी धेरैभन्दा धेरै विद्यार्थीलाई छलफलमा भाग लिन प्रोत्साहित गर्दछ। विद्यार्थीलाई यो विधि प्रयोग गरेर छलफल वा प्रश्न उत्तर क्रियाकलापमा सहभागी गराउँदा छलफलमा आफ्नो विचार व्यक्त गर्नुअघि वा प्रश्नोत्तरमा प्रश्नको उत्तर दिनुअघि केही समय सोचन र सोचेका कुरा लेख्न दिइन्छ। यसरी सबै विद्यार्थीले अनिवार्य रूपमा लेख्ने पर्ने हुनाले कुनै पनि विद्यार्थीले सिकाइ क्रियाकलाप वा ज्ञान निर्माणको प्रक्रियाबाट आफूलाई अलग राख्ने बहाना पाउँदैनन्। यसरी लेख्ने पर्ने बाध्यता सिर्जना गर्दा विद्यार्थीको ध्यान विषयवस्तुभन्दा बाहिर जान पाउँदैन।

यो विधि निरन्तर प्रयोग गर्नाले कक्षाकोठाको सिकाइको वातावरण सुधन गई विद्यार्थीहरू जहिले पनि विषयवस्तु र शिक्षकप्रति सजग रहन्छन्। यो विधि विषयवस्तुप्रतिको पूर्व ज्ञान/धारणा र विषयवस्तुको बोध दुवै जाँचन उतिकै फलदायी हुन्छ। यस विधिलाई प्रभावकारी रूपमा निम्न बमोजिम प्रयोग गर्न सकिन्छ।

क. शिक्षकले प्रश्न सोध्ने

ख. विद्यार्थीले केही समय लिएर शिक्षकले सोधेका प्रश्नको उत्तर

विद्यार्थीको सक्रिय सहभागिताले कक्षाकोठाको सिकाइको वातावरण नै अर्कै बनाइदिन्छ। सबै विद्यार्थीले आत्मैदेखि कक्षा कार्य वा क्रियाकलापमा भाग लिन्छन् भन्ने हुँदैन। लज्जालु स्वभावका वा 'म अरुभन्दा कम जान्ने छु, मैले भनेको उत्तर वा व्यक्त गरेको विचार नमिल्न पनि सक्छ' भन्ने हीनभाव बोकेर बसेका विद्यार्थीलाई क्रियाकलापमा सक्रिय सहभागी गराउन शिक्षकले विशेष पहल गर्नु पर्दछ।

लेख्ने वा आफ्नो विचार लिखित रूपमा व्यक्त गर्ने।

ग. त्यसपछि विद्यार्थीले आफ्नो उत्तर वा विचार वा भावना समूहमा प्रस्तुत गर्ने र

घ. सबैको विचार संकलन गरी त्यसलाई चार्टमा प्रस्तुत गर्ने।

माथि उल्लिखित पद्धतिहरू लेमोभले विद्यार्थीलाई क्रियाकलापमा सक्रिय बनाउन उल्लेख गरेका केही विधि मात्र हुन्। यी विधि मात्रै राम्रा र उपयोगी छन् भन्ने होइन। यिनका अलावा हामीले धेरै अरु विधि पनि प्रयोग गरिरहेका हौंला। माथि उल्लिखित विधिवाहेक सिकाइ क्रियाकलापमा नियमित रूपमा हामीले मगजपच्छी (Brain Storming Technique) विधि प्रयोग गरिरहेका छौं। यस विधिमा शिक्षकले समस्याको पहिचान गर्दछन् र यो समस्याको बारेमा विद्यार्थीलाई केही समय छलफल गर्न समय प्रदान गर्दछन्- जस्तै: ट्राफिक नियम नभएको भए के हुन्थ्यो? भूमण्डलीय तापक्रम वृद्धि (Global warming) हटाउन के गर्न सक्छौं? त्यसपछि शिक्षकले विद्यार्थीलाई जति सक्थ्यो धेरै विचारहरू पैदा गर्न प्रोत्साहन दिन्छन्। विद्यार्थीले पैदा गरेको विचार कालोपाटी वा चार्टपेपरमा लेखिन्छ। विद्यार्थीहरूलाई फरक विचार (Out of the box thinking) को लागि प्रोत्साहन र दिशानिर्देश गरिन्छ र अन्त्यमा विद्यार्थीहरूलाई नै सबैभन्दा उत्तम र उपयोगी विचार छनोट गर्न दिइन्छ।

हामीले विद्यार्थीलाई सहभागी गराउने यो अर्को एउटा नमूना मात्र हो। यस्ता थुप्रै विधि हामीले प्रयोग गर्दै आइरहेका छौं। विद्यार्थीको सक्रिय सहभागिताले कक्षाकोठाको सिकाइको वातावरण नै अर्कै बनाइदिन्छ। सबै विद्यार्थीले आत्मैदेखि कक्षा कार्य वा क्रियाकलापमा भाग लिन्छन् भन्ने हुँदैन। लज्जालु स्वभावका वा 'म अरुभन्दा कम जान्ने छु, मैले भनेको उत्तर वा व्यक्त गरेको विचार नमिल्न पनि सक्छ' भन्ने हीनभाव बोकेर बसेका विद्यार्थीलाई क्रियाकलापमा सक्रिय सहभागी गराउन शिक्षकले विशेष पहल गर्नु पर्दछ। यदि शिक्षकले बेलैमा यो पहल गरेनन् भने त्यस्ता विद्यार्थी जीवनमा असफल हुने बाटोतिर लम्कन्छन्। शिक्षकले आफूले पढाउने पाठको उद्देश्य शुरूमा नै विद्यार्थीलाई बताउनुपर्दछ। विद्यार्थीलाई 'हो' र 'होइन' भन्ने प्रश्न मात्र नसोधी उनीहरूलाई सोचन बाध्य बनाउने प्रश्न सोध्नु पर्दछ। प्रश्न सोधिसकेपछि त्यो प्रश्नलाई विभिन्न तरीकाले विविध सिकाइ भएका विद्यार्थीहरूले बुझ्ने भाषामा बताउनुपर्दछ। कुनै एक वा एक समूहका विद्यार्थीलाई मात्र बोल्न र विचार गर्न दिनुहुँदैन।

(डो लेमोभको पुस्तक "Teach like a Champion" मा आधारित।)

क्रमशः

medin@ullins.edu.np

sms प्रतिक्रियाका लागि ltr<space>5006

अध्ययन विदाको प्रक्रिया के हो ?

शिक्षा नियमावलीमा पाँच वर्ष स्थायी सेवा अवधि पुगेको शिक्षकलाई विद्यालय व्यवस्थापन समितिको सिफारिसमा जिशिले उच्च अध्ययनको विदा स्वीकृत गर्ने उल्लेख छ। यदि कुनै शिक्षकले स्वदेश वा विदेशमा बीएड वा एमएड गर्न चाहन्छ भने जिशिले कुन-कुन प्रक्रिया अवलम्बन गरी विदा स्वीकृत गर्दछ ? अध्ययन विदा लिने शिक्षकको तलब, कर्मचारी सञ्चयकोष र बीमा आदि के हुन्छ ?

शिवकुमार खनाल

जनउद्वार मावि, सीतापाइला, काठमाडौं

विद्यालय व्यवस्थापन समितिले अध्ययन विदाको निम्ति सिफारिस गर्दा विदा लिन चाहने शिक्षकको ठाउँमा वैकल्पिक व्यवस्था गरेर सरकारलाई थप आर्थिक व्ययभार नपर्ने व्यवस्था मिलाइएको कुरा सुनिश्चित हुनुपर्छ। शिक्षा मन्त्रालयले २०५५ मा जारी गरेको अध्ययन विदासम्बन्धी कार्यविधि अनुसार शिक्षकले आफू कार्यरत तहको भन्दा माथिल्लो तहमा आवश्यक पर्ने योग्यताको निम्ति अध्ययन विदा लिन सक्नेछन्। त्यसरी विदा स्वीकृत हुने शिक्षकले तलब, सञ्चय कोष, बीमा लगायतका सुविधा यथावत् रहनेछन्।

गणेशप्रसाद पौडेल

उपनिर्देशक, शिक्षा विभाग

९% हुनुपर्ने होइन र ?

कक्षा-४, विषय: गणित (परिमार्जित संस्करण-२०६५)

पृष्ठ ६७ को अन्तिम हरफमा भिन्नलाई प्रतिशतमा बदल्दा $\frac{6}{100} \times 100\% = 6\%$ हुनुपर्नेमा ८०% लेखिएको छ। यो त त्रुटि भएन र ?

ठाकुरमणि घिमिरे

कृष्ण निमावि, हिमगंगा, रामेछाप

तपाईंले औल्याउनुभएको त्रुटि साँचो हो। ८% हुनुपर्नेमा भूलवश ८०% भएको रहेछ। आउँदा संस्करणमा यसलाई सच्याउँनेछौं। त्रुटि औल्याइदिनुभएकोमा तपाईंलाई धन्यवाद।

हेमराज पोखरेल

पाठ्यक्रम अधिकृत, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र

नेपालीमा एमए गर्न पाउँछु ?

मैले स्वास्थ्य र नेपालीमा आईएड र स्वास्थ्यमा बीएड उत्तीर्ण गरेकी छु। अब मैले मानविकी संकायतर्फ नेपालीमा एमए(प्राइभेट) गर्न पाउँछु कि पाउँदैन ? त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट प्राइभेट परीक्षा दिन पाउने प्रावधान छ कि छैन ?

फलमाया श्रेष्ठ

राम्चे प्रावि, बुंकोट-६, गोरखा

त्रिविबाट नेपालीमा एमए(प्राइभेट)को परीक्षा दिन पाइन्छ। तर, तपाईंले एमएमा नेपाली पढनका निम्ति स्नातक तहमा पनि नेपाली नै विषय पढेको हुनुपर्छ। नेपालीमा एमए गर्नका निम्ति तपाईंले बीएमा नेपालीको ५०० पूर्णांकको 'सिंगल सब्जेक्ट' परीक्षा दिन पाउनुहुन्छ। त्यसका निम्ति पहिलो, दोस्रो र तेस्रो वर्षको परीक्षा एकै साल दिन पाइन्छ।

प्रविना सुवाल, वरिष्ठ सहायक

परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय, त्रिवि

स्वेच्छिक अवकाश लिन के गर्नुपर्ला ?

शिक्षा नियमावली, २०५५ को 'स्वेच्छिक अवकाश' सम्बन्धी व्यवस्था अन्तर्गत नियम १३० को २(क) मा अवकाश प्राप्त गर्ने उमेर ननाघ्ने गरी बढीमा ५ तलब(ग्रेड) वृद्धि गरी हुन आउने निवृत्तिभरणको रकम दिने भनी लेखिएको छ। म २०३०/११/१५ देखि शिक्षक पदमा नियुक्त भई अविछिन्न सेवा गर्दै आएको छु। मेरो जन्ममिति २०१४/१२/२० हो। अब मैले स्वेच्छिक अवकाश लिएँ भने बढीमा कति ग्रेड थप पाउन सक्छु ? वा अन्य के सुविधा पाउन सक्छु ? स्वेच्छिक अवकाश लिन के-के प्रक्रिया पूरा गर्नुपर्ला ?

एलएन ज्वाली

नेरा मावि, दौघा, गुल्मी

स्थायी सेवा अवधि २० वर्ष र ५० वर्ष उमेर पुगेका शिक्षकलाई सरकारले राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी तोकेको अवधिभित्र स्वेच्छिक अवकाशको निम्त आह्वान गर्नसक्ने व्यवस्था शिक्षा नियमावलीमा छ। तर, त्यस्तो सूचना राजपत्र अहिलेसम्म प्रकाशन नै भएको छैन। राजपत्रमा सूचना प्रकाशित नहुञ्जेल तपाईंले नियमावलीमा उल्लिखित कुनै पनि सुविधा पाउनुहुने छैन। सूचना प्रकाशन नभए पनि तपाईंले अवकाश लिन चाहनुहुन्छ भने अवकाशपछिका नियमित सुविधा भने स्वतः पाउनुहुनेछ।

पद्मसिंह विष्ट

शाखा अधिकृत, शिक्षा विभाग

कुन हो युरोपको अग्लो पहाड ?

पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा प्रकाशित कक्षा ४ को अंग्रेजी पाठ्यपुस्तक (पुनःमुद्रण- सन् २०१२) को पृष्ठ २८ मा Which is the tallest mountain in Europe ? शीर्षकको पाठमा Mount Blanc(4087m) लाई युरोपको सर्वोच्च शिखर भनिएको छ। तर, पाविकेवाटै विद्यालय तहको सामाजिक अध्ययनको सन्दर्भ सामग्रीको रूपमा स्वीकृत 'समकालीन एकीकृत स्कूल एटलस' (भुँडीपुराण प्रकाशन) को 'विश्व भौतिक' शीर्षकमा एलब्रस(५६३३ मि.)लाई युरोपको सबैभन्दा अग्लो शिखर लेखिएको छ। दुई वटा पुस्तकमा दुई थरी तथ्य हुँदा मलाई शिक्षण गर्न समस्या परेको छ ? कुन चाहिँ यथार्थ हो ?

होमनाथ दाहाल

पीपलडाँडा देवीस्थान उमावि, मंगलटार, खोटाङ

विभिन्न वेबसाइटमा खोज्दा युरोपको सर्वोच्च शिखर 'एलब्रस' नै रहेको पाइयो। तर, यसको उचाइ ५६३३ मि. नभएर ५६४२ मि. रहेको देखिन्छ। पाठ्यपुस्तकमा लेखिएको माउन्ट ब्लान्क(Blanc-4087m) पश्चिम युरोपको चाहिँ उच्च शिखर रहेछ। फ्रान्स र इटालीको बीचमा पर्ने रहेछ। विषयगत समितिमा छलफल गरेर आउँदो संस्करणमा यो त्रुटिलाई सच्याइनेछ।

विष्णुप्रसाद पराजुली

पाठ्यक्रम अधिकृत, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र

उत्तीर्ण प्रतिशत कि उपलब्धि ?

शिक्षक सेवा आयोग नियमावली, २०५७ को नियम २८ को उपनियम २ खण्ड (घ) उपखण्ड १ मा बहुवाको लागि अध्यापन गरेको सम्बन्धित विषयमा विद्यार्थीले प्राप्त गरेको उपलब्धिवापत अंक दिने व्यवस्था छ। सो नियमावलीको नियम ३२(क) उपनियम १ मा अंक गणनाको तरिकामा अध्यापन गरेको विषयको कक्षागत औसत उत्तीर्ण प्रतिशतलाई सम्बन्धित विषयको भौगोलिक इकाइको औसत उत्तीर्ण प्रतिशतले भाग गरी तीनले गुणन गर्दा आउने अंक भनिएको छ। उत्तीर्ण प्रतिशतको ठाउँमा उपलब्धि हुनुपर्ने होइन र ? यदि उत्तीर्ण प्रतिशत नै हुने हो भने कक्षागत औसत उत्तीर्ण प्रतिशत कसरी निकाल्ने हो ?

साथै नियम ३२(क) उपनियम ३ मा उक्त अंक हिसाब गर्दा विद्यार्थीले कक्षा ३ वा ५ को उपलब्धि परीक्षा, कक्षा ८ को जिल्ला स्तरीय परीक्षा, प्रवेशिका परीक्षा वा उच्च माध्यमिक परीक्षालाई आधार मानी अंक गणना गर्नुपर्ने भनिएको छ। तर कक्षा ३ वा ५

कुनलाई साँचो मान्ने ?

कक्षा १० को 'स्वास्थ्य, जनसंख्या तथा वातावरण' पुस्तकको एकाइ-४ (जैविक विविधता अन्तर) मा एउटै स्रोतको हवाला दिई दुई वटा तालिका दिइएका छन्। तर ती तालिकामा प्राणी समूहका तथ्याङ्कहरू फरक-फरक छन्। अब कुन तथ्याङ्कलाई चाहिँ साँचो मान्ने ?

तालिका नं. ४.१: प्रजाति विविधता विवरण

वनस्पति समूह	वनस्पति प्रजाति संख्या			प्राणी समूह	प्राणी प्रजाति संख्या		
	विश्वको	नेपालको	प्रतिशत		विश्वको	नेपालको	प्रतिशत
जिमिनोस्पर्म	५२८	२८	५.१	स्तनपायी	४०००	१८१	४.५
एन्जीओस्पर्म	२२००००	५८७६	२.७	पन्छी वर्ग	८०४०	८५२	८.३
काइ				सरीसृप	६३००	१००	१.६
ग्याड	२०००	४६५	२३.२५	उभयचर	४१८४	४३	१.०
लेउ	२६०००	६८७	२.६	माछा	२४६१५	६४०	२.६
हुसी	६८०००	१८२२	२.६	पुतली	२४६१५	६४०	२.६
				माकुरा	७३४००	१४४	०.२

स्रोत: नेपाल बायोडाइभर्सिटी स्ट्राटेजी NG/UNDP-2002

तालिका नं. ४.२: प्राणी तथा पशुपंक्षीको विविधताको विवरण

पशु-पंक्षी/प्राणी	विश्वको प्रजाति संख्या	नेपालको प्रजाति संख्या	नेपालको प्रतिशत
कीरा-फट्याङ्ग्रा	७०००००	४४३८	०.४८
माछा	१८५००	१८२	१.०
उभयचर	४०००	३६	०.९०
सरिसृप	६५०००	८०	०.१२
चराचुरुङ्गी	८८८१	८४७	८.५७
स्तनपायी	४३२७	१८३	४.२२

स्रोत: नेपाल बायोडाइभर्सिटी स्ट्राटेजी NG/UNDP-2002

हुण्डीराज अर्याल
प्रगतिशील उमावि, खड्गभञ्ज्याङ, नुवाकोट

दुवै तालिकामा 'नेपाल बायोडाइभर्सिटी स्ट्राटेजी'को स्रोत उद्धृत गरिए तापनि तालिका नं. ४.१ मात्रै उक्त स्रोतसँग मेल खान्छ। तालिका नं. ४.२ को आँकडा अन्य विविध स्रोतबाट खिचिएको देखिन्छ। तसर्थ तालिका नं. ४.१ नै आधिकारिक देखिन आउँछ।

पाठ्यपुस्तकमै तथ्यांक मेल खाएन र एकरूपता भएन भने त्यसले शिक्षक विद्यार्थी सबैलाई अप्ठ्यारोमा पार्छ, त्यसैले यस्ता कुरा समयमा नै सुधार गरिनुपर्छ। जैविक विविधतासँग सम्बन्धित तथ्यांकहरू अध्ययन, अन्वेषण र अनुसन्धानका आधारमा फेरबदल भइरहन्छन्। प्रत्येक वर्ष कहीं नयाँ चरा भेटिन्छ, कहीं नयाँ माछा त कहीं नयाँ स्तनपायी प्राणी वा त्यस्तै नयाँ वनस्पति पनि। संरक्षित क्षेत्र पनि बढ्ने वा घट्ने भइरहन्छ। तसर्थ सम्बद्ध निकायले अद्यावधिक तथ्यांक उपलब्ध गराउने व्यवस्था मिलाउनुपर्दछ। प्रत्येक १० वर्षमा जनगणनाको तथ्यांक प्रकाशन गरेरै जैविक विविधता विषयमा आधिकारिक एवं अद्यावधिक तथ्यांक प्रकाशन गर्नु सरकारी दायित्व पनि हो। र, तिनकै आधारमा पाठ्यपुस्तकहरू पनि अद्यावधिक गर्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ।

डा. तीर्थबहादुर श्रेष्ठ, जैविक विविधता विज्ञ

को उपलब्धि परीक्षा प्रत्येक वर्ष लिने र औसत उपलब्धि निकाल्ने गरिएको पाइँदैन। यस्तो अवस्थामा कसरी अंक दिइन्छ ?

नवराज ढकाल
हिमालय उमावि, सौरपानी, गोरखा

विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिलाई विद्यार्थीको औसत प्राप्तिको वा औसत उत्तीर्ण प्रतिशत दुई तरिकाले व्याख्या गर्ने गरिएको पाइन्छ। यस सन्दर्भमा तपाईंको तर्क एकदमै जायज छ। तर, नियमावलीमा स्पष्ट रूपमा औसत उत्तीर्ण प्रतिशत नै भनी किटान गरिएको हुँदा अहिलेलाई यसैलाई आधार मान्नुपर्ने हुन्छ। कक्षागत औसत उत्तीर्ण प्रतिशत निकाल्दा उक्त कक्षाको परीक्षामा उत्तीर्ण विद्यार्थी संख्यालाई परीक्षामा सहभागी कुल विद्यार्थी संख्याले भाग गरी १०० ले गुणन गर्नुपर्छ।

कक्षा ३ र ५ को सिकाइ उपलब्धि परीक्षणका लागि शिक्षा नियमावलीको नियम ३८ मा प्राथमिक शिक्षा सिकाइ उपलब्धि परीक्षण सम्बन्धी व्यवस्था छ। र सोका लागि स्रोत केन्द्र रहेको विद्यालयको प्रअको अध्यक्षतामा एक समिति रहेको छ। उक्त समितिले सिकाइ उपलब्धि परीक्षण गर्न आवश्यक पर्ने परीक्षा सम्बन्धी सम्पूर्ण कार्य गर्दछ र सिकाइ उपलब्धि गणना गर्दछ।

नारायणप्रसाद भट्टराई
उपसचिव, शिक्षक सेवा आयोग

एक नानोमिटर

बराबर कति ?

कक्षा १० को विज्ञान पाठ्यपुस्तक (पुनर्मुद्रण-२०६७)को 'भाइरस' भन्ने पाठको अनुच्छेदको छैठौँ पंक्तिमा १ नानोमिटर = 10^{-7} m हुन्छ भनी लेखिएको छ। के यो सही हो त ?

अरुणकुमार शर्मा
बालकन्या उमावि, फाकटाङ-२, खोटाङ

१ नानोमिटर = 10^{-9} m हुन्छ।
 10^{-7} m गलत हो।

जयप्रकाश श्रीवास्तव
विज्ञान शिक्षक, प्रभात उमावि, ललितपुर

sms प्रतिक्रियाका लागि jj<space>5006

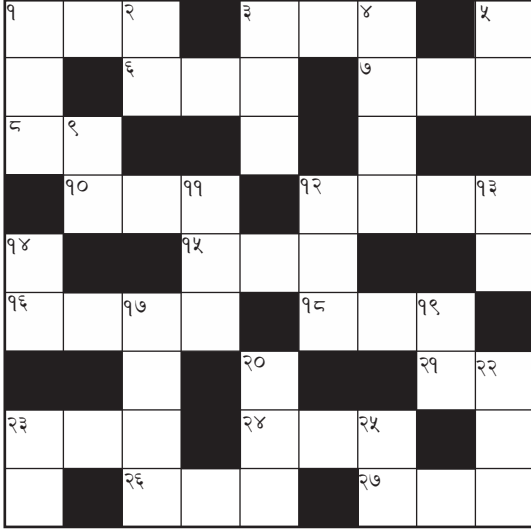

YOUR COMPLETE NEWS.

शब्द खेल-५१

नाम: _____

ठेगाना: _____

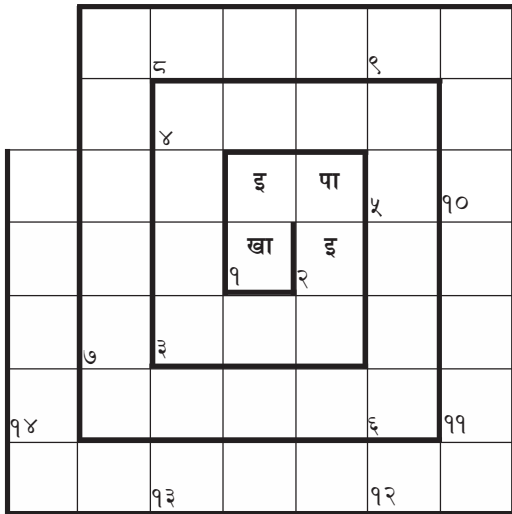
तेर्सो

- जोखाना आदिमा प्रयोग गरिने चामलका सगला गेडा
- पादुका/कठपाउ; ६) पक्ष-विपक्षका बीच कुनै विषयमा हुने भनाभन
- झण्ड/ध्वजा; ८) स्वौंस्वौं आउने रोग/धक्के रोग, १०) डाह/पोलाइ
- घिउ-तेल नुन-मसला आदि हाली पकाइएको सागपात, गेडागुडी, कन्द आदि
- एक जातको मुगको नाभिनेर हुने मूल्यवान् सुगन्धी द्रव्यको गोलो थैलो
- थलथल गर्ने भास/गहिरो हिलो वा खाल
- अचारमा निचोरेर खाने रसदार अमिलो फल
- सिरकको सट्टा ओढ्ने बाक्लो वस्त्र/कम्बल
- समाचार
- सतहभन्दा तलको/मित्रसम्म पुगेको
- झापड/चड्कन
- आकाश/नभ

ठाडो

- क्यान्सर रोग; २) अवसर/मौका
- वर्षायाममा मात्र भेल आउने सानोतिनो खोलो
- ओखतीमूलो/इलाज
- अरुको धनमाल जबरजस्ती धुतेर वा लुटेर लिने व्यक्ति
- जाँडरक्सी आदि मादक पदार्थ
- कुनै मूल लेख जस्ताको तस्तै सारेको कागत
- कुनै काम गर्ने विधि, उपाय वा जुक्ति
- क्रोध/कोप/जड
- तोकिएको अवधि वा समय/सीमा
- रामायणमा वर्णित रामका पिता
- बाण/काँड; २०) रगड्ने क्रिया वा प्रक्रिया
- एक ठाउँबाट अर्को ठाउँ नपुगुन्जेलको यात्रा
- नुन वा चिनी आदि कम्ती भएर स्वाद बिग्रेको
- शरीर अस्वस्थ हुने शारीरिक विकार/बिमारी

अन्ताक्षरी-५१

नाम: _____

ठेगाना: _____

- पहिलेदेखि खाँदै, भोग्दै आएको कुरा (४)
- बन्दोबस्त/प्रबन्ध (४)
- मन रमाउने/आकर्षक/मनोहर (४)
- लबेदा/दौरा (५)
- सहयोग गर्ने वा सघाउने व्यक्ति (४)
- नाटक, कथा, उपन्यास आदिमा पात्रहरूका बीच हुने वार्तालाप (६)
- आँखालाई आनन्द दिने/ज्यादै सुन्दर (६)
- मनको अभिलाषा/कामना (४)
- धमाधम थपदै जाने काम/परस्परमा थपने काम (४)
- समसामयिक वातावरणबाट सिर्जिएको स्थिति (४)
- केही चर्को भए तापनि स्वादिलो (३)
- रगत गिर्ने वा गिराउने काम/रगतपच्छे (४)
- श्रेस्तामा तल लेखिएको वा खुलाइएको विवरण (४)
- घर-घडेरीसहित वरिपरि वा छेउछाउमा रहेको कुनै पनि जग्गा-जमिन (४)

शब्दखेल-४९ को सही उत्तर

तेर्सो: ४) बासी ५) सलह ६) जमानी ९) रातो ११) काज १३) कमसल १६) चन्द्रमा १८) तयार २०) तानातान २३) किस्ता २४) रस २७) सकल २९) चेपारो ३०) बच्चा ।

ठाडो: १) असह्य २) पहरा ३) ब्याज ४) बानी ७) मानिस ८) मजदुर १०) तोक १२) इन्द्र १४) ममता १५) लत १६) चहकिलो १७) माता १९) याम २१) नाजुक २२) नर २५) सचेत २६) आरोप २८) लक्ष्य ।

अन्ताक्षरी-४९ को सही उत्तर

१) भुईँचालो २) लोचन ३) नकच्चरो ४) रोपाहार ५) रगतमासी ६) सीमित ७) तत्परता ८) तात्कालिक ९) कल्याणकारी १०) रीतिरिवाज ११) जरिबा/माना १२) नालायक १३) कलाकृति १४) तितरबितर १५) रद्दी ।

सामान्यज्ञान-४९ को सही उत्तर

१. (घ) लिखु; २. (ख) प्रल्हाद; ३. (ग) चीन; ४. (क) कम्बोडिया; ५. (घ) रौतहट

जिन्दगी रमाउँछ !
फ्रुट पावरले जिताउँछ ।

सुडोकु-५१

८				१				५
	९	१				८	६	
	५	२				३	१	
			६		१			
५				८				१
			९		४			
	८	४				२	९	
	१	५				६	७	
३				६				४

नाम: _____
ठेगाना: _____

सुडोकु-४९ को समाधान

२	७	८	६	१	३	९	४	५
६	१	४	५	९	२	७	८	३
५	३	९	८	७	४	१	६	२
१	९	५	४	३	८	२	७	६
३	६	७	१	२	५	८	९	४
४	८	२	९	६	७	३	५	१
८	२	१	७	५	६	४	३	९
९	४	६	३	८	१	५	२	७
७	५	३	२	४	९	६	१	८

सामान्यज्ञान-५१

- हावामा हुने कुन ग्यासका कारण पित्तल (Brass) को रंग खुइलिन्छ ?
(क) अक्सिजन (ख) हाइड्रोजन सल्फाइड
(ग) कार्बन डाइअक्साइड (घ) नाइट्रोजन
- नेपालमा नेपाल राष्ट्र ब्याङ्कले गरे जस्तै भारतमा केन्द्रीय ब्याङ्कको भूमिका कुन ब्याङ्कले निर्वाह गर्छ ?
(क) सेन्ट्रल ब्याङ्क अफ इण्डिया (ख) ब्याङ्क अफ इण्डिया
(ग) स्टेट ब्याङ्क अफ इण्डिया (घ) रिजर्व ब्याङ्क अफ इण्डिया
- कम्प्युटरको दुनियौंमा CPU भन्नाले के बुझ्ने ?
(क) Central Part of Unit (ख) Central Protection Unit
(ग) Central Processing Unit (घ) Computer Parts of USA
- नेपालले २३ अप्रिल २००४ मा विश्व व्यापार संगठन (WTO) को सदस्यता पाएको हो । अब भन्नुहोस् नेपाल WTO को कतिऔं सदस्य राष्ट्र हो ?
(क) १४३ (ख) १४७ (ग) १५० (घ) १५४
- नेपालका ५८ नगरपालिकामध्ये क्षेत्रफलका हिसाबले कुन चाहि सबैभन्दा सानो छ ?
(क) बनेपा (ख) रत्ननगर (ग) कलैया (घ) लेखनाथ

नाम: _____
ठेगाना: _____

Full Time Comedy

www.aradioaudio.com

Yes! मै छ मज्जा

Radio Audio Pvt. Ltd.

P.O.Box: 14469, Top Floor, Omkar Building

Naya Baneshwor, Kathmandu, Nepal

Tel: 014781571 / 4784414, Fax: 01 4783579

email:fmradioaudio@gmail.com, www.aradioaudio.com

एक काल

दुई काल

तेदाज

कन्याडकुरुडको बाटो

हिजोसम्म परेको पानीले गर्दा डाँडाकाँडा निथुक्क भिजेका थिए। गोरखा जिल्लाको सबैभन्दा उत्तरको गाउँ साम्दो, यसभन्दा पश्चिमको मनाङको माथिल्लो भाग र मुस्ताङ जस्तो पानी नपर्ने सुक्खा ठाउँ होइन। यहाँका डाँडा पूरै हरिया थिए।

साम्दो वरिपरिका सबै हिमाल छ्याङ्ग देखिएका थिए। विहान सबेरै तेर्सो परेर लागेको घामको किरण हिमालचुली, बुद्ध हिमाल र डादीचुली जस्ता हिउँका टाकुरामा ठोकिएको थियो। घाम आकाशमा उक्लदै जाँदा त्यसको किरण टाकुराको फेदतिर ओर्लदै गयो। टाकुराको पहेंलो भाग बढ्दै गयो। अरू बेला चाँदीको थुप्रो फैं लाग्ने हिउँ टाकुरा सून फैं टल्किए।

हामीले खिचिरहेको हिमाल र क्यामराका बीचबाट ठूला लेकाली काग कर्कश स्वरमा 'काग, काग' भन्दै यताउता उड्दै थिए। केही दिनपछि भने यहाँको आकाशमा अरू धेरैथरी चरा देखिन्छन्।

शरद ऋतु लाग्ने बित्तिकै चीन, मंगोलिया, रूस र अरू देशका चराले आफ्नो बासस्थानमा धेरै कष्ट भोग्नुपर्छ। जाडो चम्केपछि त्यहाँ कीरा, माछा जस्ता आहार पाइन छाड्छन्। गुँड बनाउन र शत्रुबाट बच्न पनि गाह्रो पर्छ। बच्चा हुर्काउन त फन् कठिन हुन्छ। त्यसैले त्यहाँका विभिन्न जातिका हाँस, कन्याडकुरुड र तिनका नातेदार चराहरू लामो र कठिन यात्रामा निस्कन्छन्।

खोया हाँस लगायतका हाँस जातिका चरा त्रिकोण बनाएर उड्छन्। यसो गर्दा हावा काटेर अघि बढ्न सजिलो हुन्छ अरे। अघिल्लो भागमा बस्नेलाई हावा काट्न अलि बढी बल पर्छ। त्यसैले, अघिल्लो भागमा बलिया, पहिले पहिले बसाइँ आइसकेका अनुभवी चरा बस्छन्। सिकारु र कमजोर चाहिँ पछाडि बस्छन्।

कन्याडकुरुड डोरी फैं लमतन्न परेर उड्छन्। यतिबेला यहाँ चल्ने हावाले यिनलाई हिमाल पार गर्न मद्दत गर्छ। यी चराहरू आफ्नो लामो घाँटीलाई अगाडि र त्यस्तै लामा खुट्टालाई पछाडि तन्काएर अग्ला हिमालको गल्छी छिचोलेर यही बाटो हुँदै दक्षिण जान्छन्। यसरी उड्दा यिनीहरूले आकाशै ढाके फैं लाग्छ। यस्तो लाग्नुका केही कारण छन्। पहिलो: यिनीहरू हुलका हुल उड्छन्। दोस्रो: यी ठूला चरा हुन्। कन्याडकुरुड तीन फिट जति अग्ला हुन्छन्। दुवै पखेटा फिजाएका बेलामा यिनले ६ फिटसम्म ढाकेका हुन्छन्। यिनीहरू सगरमाथाको टुप्पोभन्दा पनि माथि उड्न सक्छन्।

धेरै माथि पुगेपछि यी चरा पखेटा नचलाइकन अर्थात् कावा खाँदै लगातार तीन सय किलोमिटरसम्म उड्न सक्छन्। यो क्रम त्यतिबेलासम्म चल्छ जतिबेलासम्म उनीहरूलाई पछाडिबाट हावाले धकेल्न छाड्दैन।

भारतसम्मको यस्तो यात्रामा उनीहरू हिमालवारिका उपत्यकामा बास बस्छन्। पाक्न लागेका फापर, जौ र गहुँका वाली खान्छन्। त्यसैले, कतै कतैका मानिसले उनीहरूलाई धपाउँछन्। कतै कतै उनीहरूलाई मार्ने चलन पनि छ।

आफ्ना वारीमा बास बस्ने र आफ्नो वाली मासिदिने यी चराहरूका बारेमा यहाँका मानिसलाई त थाहा हुने नै भयो।

राजन्ध्र सुवाल

जसका वारीमा उनीहरू बास बस्दैनन्, जसका वाली मास्येनन् उनीहरूलाई पनि कन्याडकुरुड उडेको थाहा हुन्छ। हिउँदको जाडो छलेर चैतमा उकालो लाग्दा यिनले नेपाली किसानलाई सन्देश दिन्छन्— “कन्याडकुरुड आए, कांक्रा-फर्सी रोप।”

कन्याडकुरुडले हिमाल वारपार गर्ने गरेको कुरा नेपालीहरूका लागि नौलो होइन। हाँसले यसो गर्छन् भन्ने कुरा चरा वैज्ञानिकहरूले थाहा पाएका थिए। तर कन्याडकुरुड समेत यसरी हिमाल पार गर्छन् भन्ने चाहिँ उनीहरूलाई धेरै पछिसम्म पनि थाहा थिएन।

सन् १९५८ को शरद ऋतुमा जापानी अल्पाइन क्लबले हिमालचुली आरोहणका लागि सर्वेक्षण गर्न पठाएको टोलीले हिमाल पार गर्दै गरेको कन्याडकुरुडको हुल त देखेको थियो। तर त्यस टोलीका मानिसले यिनलाई चिनेनन्। टोलीका सदस्यले यिनलाई हाँस ठानेका थिए। त्यसको ११ वर्षपछि 'पिक ट्वेन्टी नाइन'को आरोहणका लागि सर्वेक्षण गर्न आएको अर्को जापानी टोलीले पनि यी चराले हिमाल पार गरेको देख्यो। तर त्यसले पनि यिनलाई चिनेन। टोलीका सदस्य डा. सेन्या सुमियोसीले लेखे— हामीले हिमालचुलीमा १० वर्ष अगाडि देखिए जस्तै ठूला, सेता रडका परदेशी चरा देख्यौं।”

त्यसको सात वर्षपछि जापानी चरा विशेषज्ञहरूले डा. सेन्याले खिचेका चराका फोटो हेरे। त्यतिबेला उनीहरू तीनछक्क परे। उनीहरूले थाहा पाए— यी परदेशी चरा हाँस नभएर कन्याडकुरुड पो रहेछन्। त्यसपछि जापानीहरूले कन्याडकुरुडले हिमाल पार गरेको भिडियो खिच्ने विचार गरे। त्यसका लागि सन् १९८८ मा दुईजना क्यामरामेन पठाए। उनीहरू मनासलु हिमनदी पुगे। त्यहाँ ५७०० मिटर अग्लो ठाउँमा क्याम्प बनाएर कन्याडकुरुड पर्खेर बसे। उनीहरूले दुई दिनमा दुई हजार कन्याडकुरुडले हिमाल पार गरेको दृश्य खिचे।

पर्वतारोहीले के निष्कर्ष निकालेका छन् भने जुन दिन धेरै कन्याडकुरुडले सफलतापूर्वक हिमाल पार गर्छन् त्यही दिन पर्वतारोहीले पनि सफलतापूर्वक हिमाल आरोहण गर्छन्। दुवैलाई आफ्नो काम फत्ते गर्न मौसमले साथ दिनुपर्छ।

हालै प्रकाशित मैनालीको पुस्तक 'उपल्लो थलो' बाट साभार।

sms प्रतिक्रियाका लागि ltr<space>5006

ANS-12

THE NEW MAHINDRA DURO 125 **ROMBAS SOLID!**

Powerful 125cc Engine • Advanced Telescopic Suspension • Great Mileage

SCOOTER OF THE YEAR#

Mahindra
Duro
125 DZ

MADE TOUGH, FOR THE TOUGHEST ROADS.

Powerful 125 cc Engine

Advanced Telescopic Suspension

Great Mileage

High Ground Clearance

Handle Bar Mounted
Broad Halogen Headlamp

Large Storage

*Mileage as per
ARAI Standard
testing Conditions.

TEST RIDE THE NEW MAHINDRA DURO 125 TODAY.

For a test ride, contact your nearest dealer.

**Introductory price
Rs. 1,54,900* only**

Authorized Distributor:

SGL GLOBAL PVT. LTD.

Showroom & Service Center: Malli Complex, Teku Road, Kathmandu, Contact: 4231057, 4231058 | **Showroom:** Narayan Chaur, Navai, Kathmandu, Contact: 9808598647, 9841664671, 9841356183
Dealers: Jorpati : 01-4916068 • Chabahi : 9849707175 • Kumanpali : 01 - 5520041 • Tinkune: 01-5227018 • Bhaktapur : 01 - 5092336 • Banepa - 016226169 • Birtamod : 023 - 543044 • Damak : 023 - 582096
 Itahari : 025 - 587308 • Dharan : 025 - 526540 • Biratnagar : 021-462420 • Birgunj : 051-529685 • Janakpur : 041- 527397, 984030996 • Narayanghat : 056 - 526671/ 72 • Butwal : 9847231277
 Dang : 082 - 560293 • Pokhara : 061 - 522905, 539279 • Nepalgunj : 081 - 550138 • Hetauda - 057-520426 • Surkhet : 083 - 521979 • Kawaesol : 9845026710 • Tikapur : 9848432092 • Tandi : 056-561061
 Mahendranagar : 9759500106 • Rajbiraj : 9852820125 • Lahan : 9859421773 • Bhairahawa : 9857024671 • Nuwakot : 010 - 56810 / 9851002938

 YAMAHA

बल्ल
**चिंत
बुम्भ्यो !**

 72
MILEAGE
125CC

म.क्षे.ह.नि. व.नं. २४/०६८/६८

पिकअप र पावर यति राम्रो
उकालोमा पनि चिंत बुम्भ्यो !

 M.A.W.
ENTERPRISES

M.A.W. Enterprises Pvt. Ltd., Tripureshwar, Kathmandu: 01-4261160, 4268252